

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DEDE KORKUT DESTANI ÖRNEĞİNDE ESKİ TÜRKLERDE DİN, TOPLUM VE
KADIN**

Yüksek Lisans Tezi

Aygün ALİYEVA

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DEDE KORKUT DESTANI ÖRNEĞİNDE ESKİ TÜRKLERDE DİN, TOPLUM VE
KADIN**

Yüksek Lisans Tezi

Aygün ALİYEVA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İhsan TOKER

Ankara-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DEDE KORKUT DESTANI ÖRNEĞİNDE ESKİ TÜRKLERDE DİN, TOPLUM VE
KADIN**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İhsan TOKER

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı Soyadı

İmzası

1-Prof. Dr. İhsan TOKER

2-Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

3-Doç. Dr. Salih AYDEMİR

Tez Savunması Tarihi: 29.07.2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak, toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Tarih: 29.07.2020

Adı-Soyadı ve İmza

Aygün ALİYEVA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	4
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	6
4. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	7

1. BÖLÜM

KİTAB-I DEDE KORKUT DESTANI VE ESKİ TÜRKLERİN TARİHİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1. Kitab-ı Dede Korkut.....	9
1.2. Eski Türkler: Asya Hunları ve Göktürklerin Tarihi.....	22
1.3. Oğuz Adının Meşei.....	30
1.4. Dede Korkut Destanı'nda Adı Geçen Oğuzlar, Oğuz Yabgu Devleti ve Oğuz Boyları.....	34

2. BÖLÜM

DEDE KORKUT'TA DİN, TOPLUM VE KADIN

2.1. Din Kavramı ve Dinlerin Tasnifi.....	48
2.2. Eski Türk İnancı: Şamanlık ve Tengricilik.....	57
2.3. Eski Türklerde Dini Ritüel, İnanç ve Gelenekler.....	65

2.4. Dede Korkut Destanı’nda Oğuzların İnanç Sistemi, Dini Ritüel ve Gelenekleri..	71
2.5. Eski Türk Toplumı ve Toplumı Oluşturan Unsurlar.....	86
2.6. Eski Türk Toplumunda Kadının Konumu.....	108
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	131
EKLER.....	149
ÖZET.....	155
ABSTRACT.....	156

ÖNSÖZ

İbn Haldun tarih ilminin toplum hayatını öğrenmek için önemli bir vasıta olduğunu söylemektedir. Tarih yalnızca tarihi olayların aktarımından ibaret değildir. Tarihi doğru bir şekilde öğrenmek ve tarihte vuku bulmuş olayları analiz ederek sonuç çıkarabilmek için toplumların sahip oldukları kültür, yaşam tarzı, düşünce ve inançları hakkında bilgiye sahip bulunmak ve onları tahlil ederek sonuçlara ulaşmak gereklidir. Montesquieu'nün de ifade etmiş olduğu gibi olguları kavramak ve bu olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkisini anlayabilmek için iklim, iktisadi hayat, gelenek ve coğrafya gibi hususlar dikkate alınmalıdır.

Toplumsal sistemi meydana getiren temel iki etken iklim ve coğrafyadır. Türklerin sahip oldukları bozkır hayat tarzı ve bu hayat tarzının, coğrafyanın, iklimin karşısına çıkardığı zorluklar onların karakterlerini, yaşamlarını, kültürlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Şifahi, sözlü halk edebiyatı ürünlerimiz edebi ve tarihi değere sahip olmakla birlikte aynı zamanda sosyoloji için de büyük önem taşımaktadır. Onlar toplumsal yapı ve toplumsal kurumların meydana getirdikleri ilişkiler sonucu ortaya çıkan toplum hakkında bilgi elde edebileceğimiz, onların gelenek ve görenekleri, inanışları, toplum yapılarını öğrenebileceğimiz kaynaklardan biridir. Bunlar içerisinde de en önemlisi kuşkusuz kültür hazinemiz olan destanlardır.

Sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri, özellikle de destanlar kaynak değeri olan, kıymetli ve zengin içeriğe sahip bulunmaktadırlar. Bu niteliğe sahip eserlerden biri olan Dede Korkut Destanı örneğinde hazırlanmış olan bu çalışmada tez danışmanlığımı üstlenerek bu süreç içerisinde bilgi ve tecrübeleri ile yoluma ışık tutan Prof. Dr. İhsan Toker'e, ve öncelikle Prof. Dr. İhsan Çapcıoğlu ve Doç. Dr. Salih Aydemir hocalarım olmak üzere üzerimde emeği

geçen tüm değerli hocalarıma, bana her zaman destek olan, hiçbir zaman hakkını ödeyemeyeceğim kıymetli anneme ve kuzenime, aynı zamanda yardımını esirgemeyen değerli Tuba Şahbaz'a ve eğitim hayatımda önemli yeri bulunan Türkiye Burslarına şükranlarımı, minnettarlığımı sunmayı kendime borç bilmekteyim.

Aygün ALİYEVA

HAZİRAN-2020

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
AIÜB	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
M.Ö.	: Milâttan önce
M.S.	: Milâttan sonra
MÜ	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Toplum halinde, bir topluluğun üyesi olarak yaşamak ihtiyacı içerisinde olan varlık-insan için gerekli kılınan ahlaki faziletler İslam filozoflarından İbn Miskeveyh'in de söylemiş olduğu gibi medeni hayatta, medeniyete sahip bir toplumda işlerlik kazanabilir. Ahlaki faziletler, ahlaki değerler başta olmakla halkların, toplumların sahip oldukları tarih, kültür, gelenek, örf ve adetler, genel bir ifade ile söyleyecek olursak, medeniyet asırlar boyunca yaşatılarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu değerlerin, medeni mirasın olduğu gibi nesillerden-nesillere aktarılmasında şifahi halk edebiyatında önemli yere sahip olan destanların büyük rolü vardır.

Şifahi Türk edebiyatının iki esas unsurundan biri olan destanlar halkların kahramanlık hikayelerini, yaşadıkları tarihi olayları, mücadelelerini aktaran aşık şiiri içerisinde yer alan edebiyatın epik-lirik türüdür. Metin Ekici, Karl Reichl'a atıfla destanı “şiir halinde yahut nazım-nesir karışık halde olan, birden fazla epizodu içine alabilecek uzunluğa sahip ve şahsi sahneleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaya izin veren anlatı” olarak tanımlamaktadır.¹ Destanları konusuna ve ait oldukları döneme göre iki şekilde tasnif edebiliriz. Ele aldıkları konu açısından destanları milli destanlar, dini destanlar, kahramanlık destanları, halk destanları ve sevgi destanları başlıkları altında toplayabiliriz. Milli destanlar eski çağlarda halkın başından geçen fazilet, kahramanlık ve dini hadiselerin yer aldığı

¹ Metin Ekici, “Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II”, *Milli Folklor*, 2002, C. 7, S. 54, s. 17-18.

destanlardır. Bu tür anlatılarda kahramanlık, merhamet, cesaret, sevgi, sadakat, ihanet, vefasızlık gibi insani huy ve davranışlar bir kişi üzerinden anlatılır. Milli destanlara örnek olarak Manas destanını gösterebiliriz. Türklerin İslam dinini kabul etmesinden sonra Türk destanlarında mevcut olan alp tipinin yerini artık gazi tipi almaktadır ki, bu da dini destanların esas özelliğidir. *Battal Gazi, Satuk Buğra Han, Danişmend Gazi* destanları dini destanlar olarak kabul edilmektedirler. Kahramanlık destanlarında adı geçen halk kahramanları toplumun, halkın çıkarlarını gözeten, ona önderlik yapan, vatani, toprağı koruyan, gerektiğinde bu uğurda tek başına savaşarak canından geçen, hakkı ve adaleti savunan şahsiyetlerdir. Bu destanların kahramanları olan kişiler toplum içerisinde çıkmış ve cesaretli, yürekli, akıllı şahsiyetlerdir. Türklerin İslam dinini kabul etmesinden önce ve sonra-her iki döneme ait olan kahramanlık destanları mevcuttur. *Alp Er Tonga* ve *Oğuz Kağan* destanını İslam'dan önceki döneme ait destanlara, *Köroğlu* destanını ise İslam'dan sonraki döneme ait olanlara örnek olarak verebiliriz. *Savaş destanları, afet destanları, mizahi destanlar, öğüt destanları* gibi bir birinden farklı birçok türü olan halk destanlarında toplumun hayatında önemli iz bırakan hadiseler, onların duygu ve düşünceleri halk diliyle anlatılmaktadır.² Destan kahramanının saf ve necip sevgisi, bu sevgi uğruna mücadelesi, vefa ve sadakati sevgi destanlarının esas konusunu oluşturmaktadır. Sevgi destanları aşıklar tarafından söylenen hikmetli kelimeler olan üstadname ile başlayıp duvakkapma (bir birine kavuşan iki aşığın övülmesi) ile biter. Azerbaycan Türklerine ait olan *Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Aşık Garip, Leyla ile Mecnun* destanları bu tür destanlara örnektir. Ait oldukları döneme göre ise destanları şu şekilde tasnif edebiliriz:

² Kazım Yetiş, "Destan", *DİA*, İstanbul, 1994, IX, s. 203-204.

1. İslam öncesi döneme ait olan destanlar: *Alp Er Tonga*, *Şu-Saka destanı*, *Oğuz Kağan destanı*, *Ergenekon*, *Cengizname*, *Manas destanı*,³ *Siyenpi destanı*, *Altay destanı*.
2. İslami döneme ait olan destanlar: *Alpamış*, *Battal Gazi*, *Dânişmendnâme*, *Saltuknâme*, *Köroğlu*, *Göyceli Aşık Elesger*, *Şikari*, *Dede Korkut Destanı*, *Hamzanâme*, *Hız. Ali Cenknâmeleri*, *Ebumüslimnâme*.

Şifahi halk edebiyatının destan türünün önemli örneklerinden biri de *Kitab-ı Dede Korkut* destanıdır. Bu çalışmanın konusunu Dede Korkut Destanı örneğinde eski Türklerde din, toplum ve kadın oluşturmaktadır. İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde *Kitab-ı Dede Korkut* hakkında bilgi verilmekte, aynı zamanda en eski Türk devleti olan Asya Hun Devleti, Türk ismi ile anılan ilk Türk devleti olan Göktürkler ve Dede Korkut Destanı'na da konu olan ve Türk devletlerinin oluşumunda önemli ve büyük rolü bulunan Oğuzların tarihi ile ilgili genel malumatlar aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra Türk soylu kavim oldukları görüşü birçok bilim adamı ve araştırmacı tarafından kabul gören Sakalarla ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler de verilmektedir. Dede Korkut'ta din, toplum ve kadın başlıklı ikinci bölümde ise din kavramının tanımı ve dinlerin tasnifi yapılmakta, eski Türk inançları ve dini ritüelleri hakkında Dede Korkut Destanındaki Oğuz elinin adetleri, gelenekleri ile mükayeseli bir şekilde bilgiler verilmekte, yine destandan örneklerle eski

³ Tartışmalı konulardan biri olan Manas destanının ait olduğu dönem ile ilgili farklı fikirler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar Kırgızlara ait olan bu destanın tarihini Hun dönemine ait etseler de, Wilhelm Radloff eserinde destanda vuku bulan hadiseleri 9. yy. sonrasına ait etmektedir.

Türk toplum yapısına açıklık getirilmekte ve aile, eğitim, siyaset, ekonomi gibi toplumsal kurumlar çerçevesinde kadının sosyo-ekonomik konumuna değinilmektedir.

Bu bilgiler kapsamında, çalışma için ilgili problem durumlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Dede Korkut Destanı'nın coğrafyası ile ilgili görüş ayrılığı nedir?
2. Eski Türklerin inanç sistemini incelediğimiz zaman hangi görüşlerle karşılaşmaktayız ve bu görüşlerden hangi sonucu çıkarabiliriz?
3. Eski Türk toplumunun sahip olduğu başlıca öğeler nelerdir?
4. Eski Türk toplumunda kadının sosyo-ekonomik konumu nedir?
5. Dede Korkut Destanı'nı incelediğimizde hangi değerler ön plana çıkmaktadır ve bunların analizinden hangi neticeye gelebiliriz ?
6. Dede Korkut Destanı'nda adı geçen Oğuzlar Selçuklular ile beraber gelen Oğuzlar mıdır?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kitab-ı Dede Korkut destanı Türklerin anavatanları kabul edilen, yurt edindikleri Orta Asya coğrafyasından Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlara kadar yayılmaları ve bu topraklardaki siyasal mücadelelerini konu alan değerli bir kaynak olmanın yanı sıra aynı zamanda Türk toplumunun dini, siyasi ve sosyal hayatı hakkında da önemli bilgilerin mevcut olduğu bir eserdir. Oğuz boyları Orta Asya coğrafyasındaki vatanlarından ayrılarak batı istikametinde hareket etmiş ve Hazar denizini geçmekle Azerbaycan topraklarında yerleşmişlerdir. XI-XII. yy. Selçuklu Oğuzlarının Azerbaycan topraklarına gelmesi ve bu topraklarda mevcut olan diğer Türk toplulukları ile karışması sonucunda Azerbaycan tarihi

açısından çok önemli olan Azerbaycan Türklerinin etnik oluşumunun son devresi olarak nitelendirilen bir süreç meydana gelmiştir. Fakat birçok araştırmacının ileri sürdüğü görüşün aksine bu Oğuzlar, Selçuklu akınları ile birlikte gelerek bu topraklarda yerleşmiş olan Oğuzlar değildir. Bu coğrafyada Türklerin, Oğuzların yurt edinme faaliyetlerinin tarihi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Dolayısıyla Muharrem Ergin'in de söylediği üzere "Türk dilinin en güzel eseri, Türk kültürünün de temel eseri" olan bu destan tüm Türk dünyasının ortak hazinesi olmakla birlikte özellikle Azerbaycan Türklerinin yerleşmiş olduğu coğrafya, onların tarihi ve kültürü ile ilgili benzersiz bir kaynak özelliği taşımaktadır. Ulu Önder, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev *Kitab-ı Dede Korkut* destanının değerini şu sözlerle ifade etmektedir: "Bizim zengin tarihimiz, kadim medeniyetimiz ve milli manevi değerlerimiz 'Kitab-ı Dede Korkut' destanına yansımaktadır." Türkoloji alanında ve Türk edebiyatı tarihçiliğinde önemli yeri olan Fuat Köprülü bu eseri değerlendirerek şu ifadeleri söylemektedir: "Türk edebiyatının bütün ürünlerini terazinin bir kefesine, Dede Korkut'u da diğer kefesine koysanız, Dede Korkut ağır basar."

Bu çalışmanın esas amacı, Dede Korkut Destanı'nı oluşturan hikayeler incelenerek bu destanda Türk kültürünün hangi izlerini bulabileceğimizi, eski Türklerin dini inançlarını, toplum yapısını, sosyal hayatlarını, kültürel değerlerini yansıtan hangi öğelerin yer aldığını ve bunun Türk toplumu açısından nasıl bir öneme sahip olduğunu analiz etmektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemleri nitel (Qualitative) ve nicel (Quantitative) araştırma olmakla iki kısma ayrılmaktadır. Nitel yöntem esasen yorumu esas alan araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu yöntem *gözlem*, *görüşme* ve *doküman incelemesi* gibi veri toplama teknikleri vasıtasıyla olayların analiz edilmesine dayanmaktadır. Bu tür araştırmalarda esas olan tümevarıma başvurup elde edilen bilgilerin yorumlanarak sonuçlara ulaşılmaya çalışılmasıdır. Bu metot genel olarak gözlem, katılımcı gözlem, mulakat, anket, belgeler, araştırma izlenimi ve araştırma algısını esas alan bilgi kaynaklarını içermektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yönteminden istifade edilmiştir. Betimsel analiz yöntemi uygulanan çalışmalarda belgelerden elde edilen bilgiler araştırmacı tarafından önceden belirlenmiş olan başlıklara göre özetlenerek yorumlanır. Betimsel analiz yöntemini kullanan araştırmacı çalışmasında gerekli bilgileri ve isabetli değerlendirmeleri etkili bir şekilde okuyucuya sunabilmek için sık aralıklarla alıntılara başvurabilmektedir. Bu çalışmalarda esas yapılması gereken bilgilerin okuyuculara anlayabilecekleri ve kullanabilecekleri biçimde sunulmasıdır.

Çalışma sırasında nitel araştırmalarda başvuru alan veri toplama tekniklerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Çalışma için gerekli ve bilgi kaynağı olabilecek, insan davranışlarının yorumlanmasına katkı sağlayabilecek her türlü belge doküman olarak değerlendirilmektedir. Belge özelliği taşıyan ve toplumsal anlamlar ifade eden *metin*, *film*, *fotoğraflar*, *sanat eserleri* vs. buna örnek olarak gösterilebilir. Tarihi niteliği bulunan olaylarda bu tekniğin kullanılmasının büyük önemi vardır. Bu sebeple çalışmada ilk önce literatür taraması yapılmış, çalışma için yararlı olabilecek materyaller toplanmıştır. Belgeler

okunarak toplanılan veriler düzenlenmiş ve tanımlanmış, daha sonra ise çıkarılan neticeler değerlendirilmiştir.

Çalışmada destan üzerine çalışma yapan Azerbaycanlı araştırmacılardan Hamit Araslı ve Şamil Cemşidov'un, Türk araştırmacılardan ise Orhan Şaik Gökyay ve Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Hikayeleri* metni esas alınmıştır. Türkoloji ve halk bilimi (folklor) alanında önemli çalışmaları bulunan Hamit Araslı destanın metnini ilk defa Latin alfabesiyle 1939 yılında Bakü'de neşrettirmiştir. Şamil Cemşidov ise 1995 yılında *Kitabi Dədəm Qorqud əla Lisane Tayifeyi Oğuzan (Drezden Elyazmasının Dürüstləşdirilmiş Elmi Metni əsasında)* eserini Bakü'de yayımlamıştır. Dil, tarih ve edebiyat alanlarında araştırmalar yapan ve *Dede Korkut*'la ilgili çalışmaları bulunan bir diğer isim Orhan Şaik Gökyay'dır. Onun destanla ilgili ilk çalışması 1938 yılında İstanbul'da yayımladığı *Dede Korkut* eseridir. Tezde esas alınan ve ikinci çalışması olan eser ise 1973 yılında İstanbul'da yayımlanan *Dedem Korkudun Kitabı* 'dır. Yine esas kaynak olarak kullandığımız bir başka eser ise 1958 yılında neşredilmiş Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı (I Giriş, Metin, Faksimile)* ve *1000 Temel Eser Serisinin* birinci kitabı olan Türkiye Türkçesi ile yayımladığı *Dede Korkut Kitabı* isimli eserlerdir.

4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Kitab-ı Dede Korkut destanının Dresden ve Vatikan nüshaları bulunmaktadır. Birçok araştırmacı tarafından Dresden nüshasının dilinin Vatikan nüshasının dilinden daha açık, anlaşılır olduğu düşünülmektedir, aynı zamanda Dresden nüshası Vatikan nüshasında yer alan altı hikayeyi de içine aldığı için tam ve kapsamlı bir metin olarak değerlendirilmektedir.

Bu yüzden çalışmada destanın Dresden nüşhası esas alınarak bu nüşhada bulunan on iki hikaye incelenerek araştırma yapılmıştır. Bu nüşhanın Latin alfabesiyle Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde yayımlanmış metinleri kullanılmıştır.

Tez çalışmasının birinci bölümünde destan hakkında genel malumatlar ve eski Türklerin tarihi hakkında bilgi yer almaktadır. Destan hakkında bilgi verirken bu eserle ilgili en önemli tartışma konusu olması sebebiyle esas olarak destanın coğrafyasının tespiti üzerinde durulmuştur. Ana vatanları Orta Asya olan Türkler büyük tarihe ve medeniyete ev sahipliği yapmış ve dünya tarihinde önemli yeri bulunan birçok devlet kurmuşlardır. Hun devletini, Batı Hunlarını, Ak Hun devletini, Göktürkleri, Uygurları, Karahanlı, Gazneli devletini, Büyük Selçuklu Devleti, Safevi Devleti, Osmanlıları ve daha birçok devletleri ve imparatorlukları buna örnek olarak gösterebiliriz. Birinci bölümde ise konunun genişliği sebebiyle bu devletlerden sadece Hun (Asya Hun Devleti) ve Göktürler hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Oğuzlar, Oğuz boyları hakkında malumatlara yer verilmiş Oğuzların kurmuş oldukları Oğuz Yabgu Devletine değinilmiştir, Oğuz boylarının hepsi ile ilgili kapsamlı bilgi verilmemiştir.

1. BÖLÜM

KİTAB-I DEDE KORKUT DESTANI VE ESKİ TÜRKLERİN TARİHİ HAKKINDA GENEL BİLGİ

1.1. Kitab-ı Dede Korkut

Millî ve manevî açıdan zengin içeriğe sahip, medeniyet, dil, kültür, tarih, inanç, gelenek ve töre bakımından Türk hayatının izlerini taşıyan, Türk toplumunun sosyal yaşamını, onun düşüncesini yansıtan, Türk edebiyatı tarihi ve kültürü hakkında bize kıymetli bilgiler sunan, kazanmış olduğumuz değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında büyük ve önemli rolü bulunan eserlerden biri olan Dede Korkut Destanı'nın günümüzde biri Dresden diğeri Vatikan olmakla iki nüshası bulunmaktadır. Destanın “*Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan*” isimli Dresden nüshası mukaddime ve on iki hikayeden, “*Hikayet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayrı*” isimli Vatikan nüshası ise mukaddime ve altı hikayeden oluşmaktadır. H. O. Fleischer tarafından bulunan ve Dresden Kraliyet Kütüphanesi'nde Fleischer külliyatı arasında yer alan Dede Korkut kitabının 1815 yılında H. F. von Diez tarafından çıkarılan nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Arap dili ve edebiyatı alanında XVIII. yüzyılın önemli bilim adamlarından biri olan Alman şarkiyatçısı Johann Jacob Reiske Dresden nüshasını ilk defa Dresden kütüphanesindeki elyazmalar arasında bulmuş, ancak nüshanın içeriğini iyi bilmemesi sebebiyle 1512 yılında vefat etmiş olan Osmanlı şehzadesi Korkud'la ilgili bir nüsha olarak değerlendirmiştir. Vatikan Kütüphanesinde saklanan “*Hikayet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayrı*” isimli harekeli nüsha ise 1952 yılında İtalyan Türkolog ve oryantalist Ettore Rossi tarafından ortaya çıkarılarak İtalyancaya çevrilmiştir. Destan üzerine çalışmalar yapan bir

diğer isim olan Alman şarkiyatçısı Theoder Nöldeke 1859 yılında Dresden nüshasını tamamını istinsah etmiş, aynı zamanda bazı kısımların çevirisini yapmış, ancak bu işi tamamlayamamıştır. Türkoloji alanında dönemin ünlü bilim adamlarından olan Rus oryantalisti V.V. Barthold Dede Korkut Destanı üzerine araştırmalar yapmış önemli isimlerden bir diğeridir. Barthold Dede Korkut Destanı'nın Dresden nüshasını istinsah etmiş ve önce onun 4 boyunu, 1950 yılında da tamamını Rusçaya çevirmiştir. Rus türkologları olan A. Y. Yakubovskiy, V. M. Jirmunskiy, A. N. Kononov destan üzerine araştırmalar yapan önemli isimler arasında yer almaktadırlar. XX. asırdan itibaren ise Türkiye'de destanın incelenmesi ve yayımlanması yönünde faaliyetler başlamış ve 1916 yılında Dede Korkut Destanı'nın Dresden nüshası ilk defa Kilisli Rıfat tarafından İstanbul'da yayımlanmıştır. Fahrettin Kırzioğlu, O. Ş. Gökyay, Muharrem Ergin gibi isimler de destan üzerine araştırmalar yapan Türk isimler arasında yer almaktalar. Bakü'de ise 1928 yılında A. Musahanlı, İ. Hikmet, 1930 yılında E. Abid gibi bir sıra isimlerin Dede Korkut Destanı'nı konu alan makalelerinin ve aynı zamanda destanın bazı hikayelerinin yayımlandığını görüyoruz. Destanın tam metni ise Bakü'de 1939 yılında H. Araslı tarafından neşredilmiştir. Bunun yanı sıra E. Demirçizade 1938 yılından başlayarak destan ve destanın dili üzerine büyük ve önemli araştırmalar yapmış, 1941-1943 yıllarında destanın bazı boyları kolaylaştırılmış bir biçimde M. Tahmasib tarafından yayımlanmıştır.⁴

Destanın Dersden nüshasını Vatikan nüshasından farklı kılan özelliklerden biri istisna kısımlar dışında eserin harekesiz yazılmış olmasıdır ki, bu da metnin doğru bir şekilde okunup anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nüshada manzum ve mensur parçalar birbirinden ayrılmadan kaleme alınmıştır. Vatikan nüshası ile ilgili olarak ise Muharrem Ergin *Dede*

⁴ Şamil Cəmişidov, *Kitabi-Dədə Qorqud*, Elm Nəşriyyatı, Bakı, 1977, s. 3-7.

Korkut Kitabı adlı eserinde hareketlerin çoğunun yanlış olduğunu ve gelişigüzel koyulduğunu belirtmektedir. Bunu ise nüshanın harekesiz devre mahsus olduğunun ve daha sonra metnin harekelenmiş olabileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Muharrem Ergin yine aynı isimli eserinde hususî isimlerin, özel adların bir kaç kez yazılmış ve harekelenmiş, aynı zamanda müstensihin asıl nüshada anlayamadığı, kendisi için karanlık kalan birçok kelimeyi atlamış olması sebebiyle iki eser arasında bir kıyaslama yaparak Vatikan nüshasına nazaran Dresden nüshasının daha iyi bir el yazma olduğunu söylemektedir. Ancak Vatikan yazmasını İtalyancaya çeviren Ettore Rossi bu nüshanın daha doğru bir nüsha olduğunu düşünmektedir.

Dresden nüshasının dilinin Vatikan nüshasının dilinden daha eski olduğu kanaatinde olan Muharrem Ergin Dresden nüshasının dil hususiyetleri bakımından destanın asıl yazıldığı, hikayelerde hadiselerin vuku bulduğu coğrafyanın dili olan doğu Oğuzcasını, yani Azerbaycan Türkçesinin dil ve üslup özelliklerini yansıttığını, Vatikan nüshasının ise Batı Oğuzcası olarak ifade ettiği Osmanlı Türkçesine uygun yazılmış olduğu ve eserin Batı Oğuzcasına çevrilmiş bir varyantı durumunda kaldığı fikrini ileri sürmektedir.⁵

Dede Korkut Destanındaki hikayeler birbirinden müstakil olan, birbirinden bağımsız süjeye sahip, ancak bir bütün oluşturmayı başaran nazım (şiir) ve nesir (düzyazı) parçalarının ahenkli bir şekilde kullanılması sonucu oluşmuştur. Destanın özelliklerinden biri de hikayelerin halk konuşma diline uygun bir üslupla anlatılmasıdır. Destanda mevcut olan manzum parçalar destan dili ile soy veya *soylama* olarak adlandırılmaktadır.

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* 2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2009, s. 361.

Muharrem Ergin *Dede Korkut Kitabı* adlı eserinin ikinci cildinde bu destanın gramer, dil yapısı, aynı zamanda üslup olarak Azerbaycan dilinin özelliklerini taşıdığını, dolayısıyla Azerbaycan sahasının eseri olduğunu ifade etmektedir. Oğuz Türkçesi Hazar’dan başlayarak Balkan coğrafyasına kadar geniş bir alana yayılmıştır. Batı Türkçesi olarakta bilinen bu dil Azerbaycan Türkçesi ve Doğu Anadolu Türkçesinden müteşekkil doğu Oğuzca ve batı Oğuzca diye iki kısma ayrılmaktadır. Yani Dede Korkut Destanı Azerbaycan Türkçesini de içine alan doğu Oğuzca grubunun dil ve üslup özelliklerini taşımaktadır.

Destanda yer alan bölümler Dresden nüshasında *boy*, Vatikan nüshasında ise *hikaye* kelimeleriyle ifade edilmekte ve tabloda görüldüğü üzere Vatikan nüshası Dresden nüshasındaki altı boyu ihtiva etmektedir.

Tablo 1.

Destanın Dresden ve Vatikan nüshalarında yer alan hikayeler.

Dresden nüshası	Vatikan nüshası
Dirse Han oğlu Buğaç Han boyı	Hikayet-i Han oğlu Buğaç Han
Salur Kazanın evi yağmalandığı boyı	Hikayet-i Bamsı Beyrek Boz atlu
Kam Börenin oğlu Bamsı Beyrek boyı	Hikayet Salur Kazanun evi yağmalandığıdır
Kazan Beg oğlu Uruz Begin tutsak olduğu boyı	Hikayet-i Kazan Begün oğlu Uruz Han dutsak olduğudur
Duha Koca oğlu Deli Domrul boyı	Hekayet-i Kazılık Koca oğlu Yegenek Beg
Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyı	Hikayet-i Taş Oğuz İç Oğuzca asi olup Beyrek vefatı
Kazılık Koca oğlu Yigenek boyı	
Basat Depe Gözi öldürdüğü boy	
Bekil oğlu Emranın boyu	
Uşun Koca oğlu Segrek boyı	
Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz çıkardığı boy	
İç Oğuzca Daş Oğuz asi olup Beyrek öldiği boy	

Dresden nüshasının giriş kısmında Dede Korkut Destanı'na has olan nazım ve nesir parçalarının ahenkli bir şekilde kullanılışını görmekteyiz. Mukaddime Oğuzların, Oğuz elinin müdrik, bilge kişisi olan Dede Korkut hakkında bilgi verildiği nesir kısmıyla başlamaktadır. Mukaddimedede Oğuzların Bayat boyuna mensup Dede Korkut'un Hz. Peygamber zamanına yakın yaşamış olduğu, Tanrı'nın onun kalbine ilham etmesi sebebiyle söyledikleri doğru çıkan bir zat olduğu, Oğuzların bir zorlukla karşılaştıkları zaman ondan yardım istedikleri ve ona fikir danıştıkları, buyurdıklarına riayet ettikleri bilgisi verilmektedir.

Korkut atanın soylamaları ile devam eden nazım kısmında hikmetli kelimeler söylenmekte, Hazreti Peygamber, Hazreti Ebu Bekir, Hazreti Osman, Hazreti Ali'nin isimleri anılarak övülmekte, devamında dört kadın tipinden söz edilmektedir. Mukaddime nazım şeklinde bahsedilen kadın tiplerinin açıklamasının verildiği nesir parçasıyla bitmektedir.

Ėarılar dört dürlüdü:

Birisi solduran sopdur.

Birisi dolduran topdur.

Birisi evin dayağıdır,

Birisi nece söylersen, bayağıdır.

Destan Türk dili, söz varlığı açısından zengin ve nezih kelime kadrosuna sahip olmakla birlikte bunun yanı sıra kendinde Farsça ve Arapça kelimeleri de barındırmaktadır ki, bunun da sebebi nazm dilinin yabancı dil unsurlarına maruz kalmasıdır. *Din-i Muhammed, şah-ı merdan, zir ü zeban, ism-i azam* olarak Farsça dört terkip işlenmektedir ki, bunlardan ikisi, Hazreti Ali'nin sıfatı olan şah-ı merdan (şahmerdan) ve dua ismi olarak kullanılan ism-i azam tek kelime olarak kabul edilmektedir. *Beynamaz (namaz kılmayan kimse), beygafil (aniden, habersiz bir şekilde), beyhavar, beyzaval* olarak Azerbaycan

dilinde de rast gelebileceğimiz ‘bi’ edatının yer aldığı, kullanıldığı farsça kelimelere *bi-haber*, *bi-zaval*, *bi-tekellüf* gibi kelimeleri örnek olarak verebiliriz. Arapça kelimelere örnek olarak ise *Resul ‘aleyhi’s-selam*, *amenna ve saddakna*, *Allahu Samed*, *La ilahe illa’llah Muhammediün Resulu’llah*, *el-hamdu li’llah*, *‘aleyke-s-selam*, *el-‘akibet*, *el-aman*, *el-hasıl*, *el-hasılı*, yine Azerbaycan dilinde de Allah Taala şeklinde kullanılmakta olan Allahu Ta‘ala kelimelerini gösterebiliriz.⁶ Muharrem Ergin eserinde bunlar dışında kullanılan yabancı kelimelerin tek kelime olduğunu ve sayının da çok olmadığını belirtmektedir.

Dede Korkut Destanındaki Oğuzların yaşadıkları ve Oğuz eli diye anılan bölge hakkında tarihçiler tarafından farklı fikirler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar Dede Korkut Destanı’nda adı geçen yer adlarının Orta Asya’da da bulunması sebebiyle destanın mekanının bu coğrafyalar olduğunu söylemektedirler. Faruk Sümer, Oğuzların X. asrın birinci yarısında Hazar Denizi’nden diğer adı Seyhun olan Sır nehri yakınlığındaki Fârâb (Karaçuk) ve İsficab yörelerine kadar olan topraklarda ve bu nehrin kuzeyinde yer alan steplerde, bozkırlarda yaşadıkları bilgisini vermektedir. Bilim adamları Türklerin ana vatanlarının Orta Asya olduğunu kabul etmektedirler. Ancak bunu esas almak ve aynı zamanda Dede Korkut Destanı’nda geçen Karaçuk kelimesi örneğinde olduğu gibi farklı mekanlarda aynı isimli coğrafi yerlerin, unsurların mevcut olabileceği gerçeğini göz ardı etmek destanın coğrafyasının belirlenmesinde veya bu hususta fikir yürütmek aşamasında bize sağlıklı sonuçlar çıkarmamızda yardımcı olmamaktadır. Kitab-ı Dede Korkut destanında Oğuz elinin coğrafyası belirlidir. M. Ö. III-I binyıllarda Azerbaycan’ın güney coğrafyasında Kutı, Lullube, Kaslar, Subi, Turukkiler gibi Türk oldukları bilinen kavimlerin yaşamış olduğu bizlere malumdur. Daha sonra Sakların Kimmerleri yurtlarından çıkararak,

⁶ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı* 2, s. 363.

Kafkaslar'ı doğu yönünde aşarak, Hazar Denizi sahili boyunca ilerleyerek Derbent-Demir Kapı geçitlerini geçerek Azerbaycan'a ve güneye doğru, Ön Asya'ya kadar geniş coğrafyaya yayılmaları ve M. Ö. VII. yüzyılda İskitlerin Azerbaycan'da yerleşmeleri bu coğrafyada Türk kimliğinin çok eskiden mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. Z. İ. Jampolsky Azerbaycan coğrafyasında, Azerbaycan topraklarında Türk adının (etnoniminin) otuz üç asırlık tarihe sahip olduğundan şu ifadeleriyle bahsetmektedir:

Eramızdan önce XIV. asırda eski Asur çivi (mıhi) yazı metinlerinde yazılıyor ki, Azerbaycan coğrafyasında Urmiye gölü ilçesinde Turuklar yaşamışlar. Biz bu malumatın Türklerin Azerbaycan'ın kadim sakini olduğunu gösteren delil olduğunu düşünüyoruz. Urartu çivi (mıhi) yazı metinlerinde Azerbaycan arazisinde o zaman Urartu dili kanunlarınca “Turux”lar olarak adlanan halkın yaşadığı bölge olarak yazılıyor.⁷

Şamil Cemşidov eserinde Reşideddin'in *Cami-et-Tevarih* üzerine araştırmalar yapan bilim adamlarının Selcuklularla birlikte göç etmiş Oğuzların ecdadlarının daha yüzyıllar öncesinde Azerbaycan'a gelmiş ve aynı zamanda Küçük Asya beldelerini fethetmiş oldukları yönünde rivayetler söylediklerini ve bu rivayetler esasında da Türk hükümdarı Oğuz Han zamanında Azerbaycan topraklarına gelen Oğuzların yaylaları Tebriz şehriden güneyde olan Uçan yaylalarında Aladağ dağları ve Savalan dağlarında yerleşen ve “alanlar” veya “agriburi” olarak bilinen “Ağdiburi” yaylaları, kışlakları da Arran ve Muğan ovaları olmak üzere yerleşmiş olduklarını vurgulamaktadır. Dede Korkut Destanı'nın hikayelerinde vuku bulan olayların hareket yönü olan Kür-Aras boyarı, Mil, Karabağ, Muğan ve Gökçe gölünün Sakaların M. Ö. VII. yüzyılda yerleştiği bölgeler ile aynı olduğunu söyleye biliriz. Kitab-ı Dede Korkut destanında Orta Asya coğrafyasında da rastladığımız Karaçuk kelimesi destanın II. ve III. boyları olan *Salur Kazanın evi yağmalandığı boy* ve *Kam Börenin oğlu*

⁷ Ş. Cəməşidov, *Kitabi-Dədə Qorqud*, s. 22.

Bamsı Beyrek boyunda Salur Kazan'ın, VII. boy olan *Kazılık Koca oğlu Yigenek* boyunda ise Oğuz elinin hükümdarı Bayandır Han'ın künyesinden bahsedildiği zaman karşımıza çıkmaktadır. Fahrettin Kırzıoğlu Karaçuk dağının Horasan'da yerleştiğini söylemektedir. Şamil Cemşidov ise Karaçuk isimli dağın Orta Asya'da da bulunduğunu inkar etmemekle birlikte Kitab-ı Dede Korkut eserinde adı geçen Karaçuk dağının Karabağ bölgesinde mevcut olduğunu, Küçük Karabağ sıradağlarının Mil sahrasına doğru uzandığı alanda tek zirveden müteşekkil olan bu dağın 1895 yılı Azerbaycan haritalarında da açık şekilde yer aldığını, aynı zamanda Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinde Karaçuk isminde bir köyün bulunduğunu açıklamaktadır.

Destanın coğrafyasının Doğu Anadolu'nun kuzeyi, Azeybaycan ve Kafkas sahası olduğunu gösteren tespitlerin, özellikle coğrafi yer adlarının varlığı üzerine, Ağca-Kala, Alınca Kal'ası, Berde, Gence, Kazılık-Tağı, Kökçe-Dengiz gibi toponim, oronim, hidronimlerin bulundukları coğrafi bölgelerin tespitiyle ilgili yazılmış olan önemli eserlerden biri M. Fahrettin Kırzıoğlu'nun kaleme aldığı *Dede Korkut Oğuznameleri* adlı eseridir. Yazar bu eserinde Dede Korkut Oğuznamelerinde adı geçmiş olan seksen dört coğrafi adı, yer adlarını belirlemiştir.

Dede Korkut Destanı'nın *Kazan Beg oğlu Uruz Begin tutsak olduğu* boyda “Ağca-Kala, Sürmeli'ye gelüp Kazan kırk otak diktürdi” olarak ve *Salur Kazan tutsak olub oğlu Uruz çıkardığı* boyda Kazan Han'ın dilinden söylenen “Ağca-Kala, Sürmelü'de at oynatdım, At ile Karun-Eli'ne çapkun yetdüm” mısralarında adı geçen Akça-Kale'nin Fahrettin Kırzıoğlu Osmanlıların h. 999 Muharrem tarihli ‘Revan Vilayeti Tahrir Defteri’inde Revan Beğlerbeğinin on birinci bölgesi olarak Nahiye-i Ağca-Kal'a şeklinde bölgenin adı olarak geçtiğini yazmaktadır. Aynı zamanda bu kalenin Arsaklıların paytahtı, başkenti olan Erovant-Aşat diye adlandırılan şehirde yapıldığını ve Erovanta-Kert olarak adlandırıldığını

belirtmektedir. Bu bölge ise günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde, tarihen ise Azerbaycan toprakları olan Revan/İrevan vilayetinde yerleşmektedir.

Bunun yanı sıra Fahrettin Kırzioğlu Arsaklıların kurmuş olduğu devletin de Türk soyuna mensub olduğunu vurgulamaktadır. 248 yılında büyük Turan kavmi olarak bilinen Da'ların bir kısmı olan Parn'lar Arsakes ve Tiridates isimli iki kardeşin önderliğinde Partiya devletinin kuzey sınırında bulunan bölgeleri almışlardır. Sakaların *Dahe/Dae* kolunun *Parn* boyuna mensub olduğu söylenen I Arsak'ın ölümünden sonra Turanlı Parn'ların başkomutanı ve önderi I Tiridat II Arsak unvanıyla başa geçmiş ve Partiya devletini kurmuştur. Arsakes hükümdarların kullanmış olduğu bir unvan olmuş, dolayısıyla da hükümdar sülalesi Arsakidler olarak bilinmiş ve devlet Arsakidler Devleti ismini almıştır.

Arsaklıların Eski Oğuzlara ve Türkmen oldukları düşünülen Türklere mensub oldukları söylenmektedir. Büyük Arsaklılar Dede Korkut Oğuznameleri'ne esasen, 24 Oğuz kabilesinden Sol kolu meydana getiren Üç Oklardan Gök-Alp oğlu Bayındur, Küçük Arsaklılar da Dağ-Alp oğlu Salgur/Salvur boyundan ve Kazan Han sülalesindendir. Bayındur kelimesinin sonundaki 'dur' eski Türkçe'de sahiplik eki olarak kullanıldığından bu kelime sözün kökü 'bayın' olmaktadır. 'Bayın' kelimesi ise 'Parn' kelimesinin zamanla değişime uğramış halidir. Saka boylarından oldukları ileri sürülen Arsaklar'ın Karabağ bölgesinde yerleşmiş olduklarından ve Grabarca yazılı metinlerde eski zamanlardan beri bu coğrafyadan hep Arçak/Varçak diye söz edildiğinden İsmail Mehmetov eserinde bahsetmektedir. Strabon, *Geğrafya* adlı eserinde Hazar denizinden başlayarak Skiflerin büyük bir bölümünün *Daylar*, onların doğu tarafında yerleşmiş olanların ise *Masaget* ve *Sak* olarak adlandırıldıklarını, geriye kalan kısma ise genel olarak Skif adının verildiğini yazmaktadır. Yine *Geğrafya*'da Arsakların, Arsak soyunun başlangıcının Daylardan geldiğini söyleyenlerin de olduğunu belirtmektedir:

Parndaylar Maeotis gölünün yukarısındaki Handii ve Parii olarak adlandırılan Daylar arasından göç edenlerdir. Ancak Dayların Maeotis'den yukarıda yaşayan Skiflerden bir grup olduğu her kes tarafından kabul edilen bir görüş değildir. Yine de, bazıları Arsaklıların menşeyini Skiflerden almış olduklarını söylüyorlar.⁸

Destanın onuncu boyu olan *Uşun Koca oğlu Segrek boyunda* karşımıza çıkan Alınca-Kala'sının Azerbaycan'ın kadim tarihe sahip bölgelerinden biri olan Nahçıvan'ın Culfa şehrinde Aras nehrine karışan Alınca suyu üzerinde kurulan eski ve çok dik bir kale olduğu Kırzıoğlu tarafından söylenmektedir.

*Akar senün sularun Kazılık dağı
Akar iken akmaz olsun
Biter senün otların Kazılık dağı,
Biter iken bitmez olsun
Kaçar senün geyiklerin Kazılık dağı,
Kaçar iken kaçmaz olsun, taşa döşün.*

Dede Korkut Destanı'nın ilk hikayesi olan *Dirse Han oğlu Buğaç Han boyunda* oğlunu aramak için Kazılık Tağına gelen Buğaç Han'ın anası oğlunun yaralı olduğunu görünce yukarıdaki mısraları söyler. Kazılık Tağı'nın yerleştiği coğrafi bölge hakkında Orhan Şaik Gökyay Taşkent ve Sayram bölgeleri arasında kalan küçük dağ olduğunu ileri sürer.⁹ V. Barthold ise Kazılık Tağı'nı Kafkas dağlarına verilen bir isim olarak değerlendirmektedir. Bu hususta Kırzıoğlu Tanrıdağlarla Pamir'in birleştiği ve en iyi cins atların yetiştirildiği Khuttalan bölgesindeki *Kasak* adı verilen *Kara Tegin* dağıyla aynı ismi

⁸ Strabon, The “*Geography*” of *Strabo with an English Translation*, V, çev. Horace Leonard Jones, Harvard University Press, 1961, s. 275.

⁹ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, İstanbul, 1973, s. 104.

taşıyan Kazılık Tağı'nın adının Revan bölgesindeki Gökçe gölü ile Kars arasında yerleşen *Elegez (Ara-Kaz)* dağının ismine çok yakın olduğunu yazmaktadır.

Uşun Koca oğlu Segrek boyında Gökçe-Dengiz diye geçen bölge tarihen Azerbaycan toprakları olan İrevan (Revan) şehrinde bulunmaktadır. Gökçe gölü olarak bilinen bu yerin Temür sefernamelerinden Yezdli Şerefeddin'in eserinde ve Akkoyunluların resmi tarihi "Kitab-i Diyarbekiriyye" de Gökçe-Tengiz olarak geçtiğini Kırzıoğlu'nun *Dede Korkut Oğuznameleri* eserinden haber almaktayız. Kırzıoğlu aynı zamanda bu gölün bütün çevresinin M. Ö. VII. asırda buralara ve Karabağ'a yerleşmiş bulunan *Sakalara* (İskit) göre Strabon'da *Sakasen* olarak geçen eyaletten sayıldığını belirtmektedir.

Destanın IX. boyu olan *Bekil oğlu Emranın boyında* Kafkasya'nın en büyük şehri, yerleşim merkezi olan Berde şehrinin adı geçmektedir. *Berde* (Bardav/Partav) şehri V. yüzyılda *Alban* (Ağuvan) ülkesinin başkenti, merkezi şehri olmuştur. Bu kadim Azerbaycan şehri hakkında Ahmet Zeki Velidi eskiden Aran vilayetinin merkezi şehri ve Kafkasya güneyindeki bütün vilayetlere giden yolların merkezi olduğu bilgisini vermektedir.¹⁰ Azerbaycan'ın kadimde güney kısmı Midiya, kuzey kısmı Ağuvan-Aran, şimdi Şirvan olarak bildiğimiz bölgesi ise *Albaniya* olarak adlandırılıyordu.¹¹ Berde şehri Karabağ ovasında, Terter ırmağının Kür ırmağı ile birleştiği yerden yirmi kilometre uzaklıkta olan bir şehirdir ve aynı zamanda Yevlah, Laçın ve Nahçıvan karayolu üzerinde bulunmaktadır.

¹⁰ A. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1932, S. 1, s. 46.

¹¹ Cahangir Zeynaloğlu, *Müxtəsər Azərbycan Tarixi*, Azərbycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı, 1992, s. 6.

Başkent Bakü ile şehir arasında 319 km mesafe bulunmaktadır.¹² Kür nehri kıyısında yer alan bu şehir Hindistan ile ticaretde önemli yere sahip olan merkezlerdendi. Şehrin *İskit* (İşguzai) hükümdarı Partatuk tarafından yapılmış olduğu söylenmektedir. Ancak bir kısım Arap müellifler ve Alban tarihçisi Kalankatlı ise Berde şehrini V. asırda Alban ülkesini yöneten III. Vaçe'nin yaptırmış olduğunu ileri sürmektedirler.¹³ Büyük şairimiz Nizami Gencevi *İskendername* eserinde Berde şehrinin güzelliklerinden bahsederken şehrin isminin eskiden *Harum* olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir:

Harum adlanırdı bu yurt her yerde,

Şimdiyse adına derler Berde.

Ağamusa Ahundov şehrin adının eski Türk diline mensub abidelerin dilinde “kab, piyale, küze” anlamlarında kullanılan “bart” kelimesinden geldiğini söylemektedir. “Görünüyor ki, Azerbaycana gelen Türkler kadim Harum (Horum) şehrini piyalelerle, saksı kablarla, küzelerle zengin olduğunu görerek, onu piyaleli, küzeli manasına gelen Berde kelimesi ile adlandırmışlar.” Ağamusa Ahundov Berde kelimesinin esasında Türk dilinde küze, piyale, kab anlamına gelen bart kelimesinin olduğunu, bundan ise a/e(ə) sıfat meydana getiren ek yardımıyla barda yani “küzeli, piyaleli, kablı” kelimesinin oluştuğunu

¹² Beşir Mustafayev, “Ortaçağ Kafkas Ticaret Yollarında Arran ve Berde'nin Konumu”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018, C. 3, S. 2, s. 26.

¹³ Mehmet Özmenli, “Orta Çağ'da Bir Uygarlık Kenti Berde (Berza'a)”, *Journal of World of Turks*, 2014, C. 6, S. 2, s. 159.

vurgulamaktadır. Kelimeye a/e(ə) ünlüsünün artırılması zamanı dilin özelliği olarak bart kelimesindeki sert ünsüz kendi karşılığı olan yumuşak ünsüze çevrilmiştir.¹⁴

Gence'nin Bakü şehrinden 363 kilometre uzaklıkta Küçük Kafkasya sıradağlarının kuzeydoğu kısmında, Kür nehrinin sağ kollarından biri olan Genceçay'ın kıyısında Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Azerbaycan'ın kadim şehirlerinden olan bu şehrin adı Ortaçağ Arap müelliflerinin eserlerinde Cenze veya Kence, Fars müelliflerinin eserlerinde Gence, Ermeni ve Gürcü müelliflerin eserlerinde ise Gandzak veya Gandza olarak geçmektedir.¹⁵ Cihangir Zeynaloğlu eski Farsça genc kelimesinin hazine anlamına geldiğini ve bu şehre çok zengin olması sebebiyle Gence denildiğini vurgulamaktadır. Arranın merkezi Berde şehrinden Gence şehrine taşındıktan sonra ise şehre Ağuvan Gencesi denilmiştir.

Dede Korkut Destanı'nın teşekkül ve yazıya alınma tarihleri hakkında da ait olduğu coğrafi saha gibi farklı görüşler mevcuttur. H. Araslı destanda anlatılan olayların X - XI. yüzyıllarda vuku bulduğunu, halk dili ile X - XI. yüzyıl hayatının tasvir edildiğini yazmaktadır.¹⁶ E. Demirçizade Dede Korkut Destanı'nda XI. yüzyıldan önceki dönemde, yani daha Anadolu'da, Küçük Asya'da Oğuzlar olmadığı bir dönemdeki Oğuzların tasvir edildiğini şu sözlerle ifade etmektedir.

Bu Oğuzlar Orta Asya'da değil, Küçük Asya'da değil, tam olarak Kazılık dağı eteklerinde-Kafkas'da, hem de Derbend'den kuzeyde yok, tam olarak Azerbaycan'da ağban evler, ala seyranlı saraylar kurarak yaşayan Oğuzlardır. Bu Oğuzlar artık bu devirlerde

¹⁴ Ağamusa Axundov, *Toprağın Köksünde Tarixin İzleri*, Gençlik Yayınları, Bakı, 1983, s. 99-100.

¹⁵ Oktay Efendizade, "Gence", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, s. 17

¹⁶ Həmid Araslı, *Kitabi Dədə Qorqud*, Azərnəşr, Bakı, 1939, s. 5.

Azerbaycanlıların etnik yapısına dahil olmuş ve Azerbaycan'nın belirli kısmına çevrilmiş Oğuzlardır, daha doğrusu Oğuz ve Kıpçak kabile dilleri esasında oluşmuş olan Azerbaycan dilinde iletişim kuran Azerbaycanlılardır.¹⁷

E. Demirçizade destanın IX-XII. yüzyıllarda Azerbaycan'da ve Azerbaycan dilinde dedeler ve ozanlar tarafından yaratılmış ve yayılmış olduğunu belirtmektedir. Muhammedhüseyn Tahmasib ise destanda yer alan hikayelerde XIII. yüzyıla kadarki döneme dair Azerbaycan tarihi ve sosyal hayatını görebileceğimizi ifade etmektedir. Muharrem Ergin destanın hikayelerinin Oğuzların Yakın Doğu'ya göç etmeden önceki yaşamlarına ait hatıraların izlerini taşıdığını, eski dönemlerden bu yana var olan bu hatıraların, birçok olay etrafında yeniden şekillenmesinin ise IX-XI. yüzyıllarda Oğuzların Sırderya nehrinin kuzey kısmındaki topraklarda geçen yaşamları ile bağlantılı olduğunu söylemekte ve destanın tesbit tarihini XV. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısı olarak görmektedir.

1.2. Eski Türkler: Asya Hunları ve Göktürklerin Tarihi

Orta Asya tarihini üç önemli döneme ayırmak mümkündür ki, bunlar da Hun, Göktürk ve Moğol devridir. Orta Asya'da mevcut olan Türk boylarının siyasi birliğini sağlayarak tarihteki tam teşekkül etmiş ilk Türk devletini meydana getirenler Asya Hunlarıdır. Asya Hun İmparatorluğu'nun varlığı süresince Hun devleti hududları içinde yaşamış ve daha sonra büyük devletler kurmaya muvaffak olmuş bazı Türk kavimleri vardır ki, bu kavimlere örnek olarak Tölös, Karluk, Kırgız, Uygur'ları gösterebiliriz. Türk adı ilk olarak M. S. 542 yılında Göktürk İmparatorluğu ile alakalı olarak Çin yıllığı "Çou-Şu"da ve

¹⁷ Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Kitabi-Dədə Qorqud Dastanlarının Dili, Elm Nəşriyyatı, Bakı, 1999, s. 11.

Bizans yazılarında karşımıza çıkmaktadır. Orhun abidelerinin en eski yazıtı olarak bilinen ve 720-725 senelerine ait olan Tonyukuk'ta Türk adının geçtiği ilk Türkçe metne rastlamaktayız.

Kaynaklarda en eski Türk devletini kuran kavim olarak Hunların ismi geçmektedir. Çin kaynaklarının Hiung-nu'lar diye bahsettiği ve tarihte adı geçen en eski Türk kavmi olan Hunların ana yurtları bugünkü Moğolistan bölgesi olarak bilinir.¹⁸ Kaynaklar Hiung-Nu İmparatorluğu'nun merkezini Orhon ve Selenga ırmaklarının yerleştiği ve Ötüken olarak bilinen bölge olarak verirler.¹⁹ Hun İmparatorluğu'nun en dikkat çeken dönemi *T'ou-man* ve onun oğlu Tan-hu veya Şan-yü lakabını taşıyan ve M.Ö. 174'e kadar hüküm süren *Mao-tun'nun* (Mete Han) dönemidir. Çin kaynaklarında adı belirtilen ilk Hun hükümdarı Teoman'dır. Teoman'dan sonra Hun devletinin başına geçen Mete doğuda mevcut olan Türk topluluğu olan Dung-hu kavmi ile savaşmak zorunda kalır ve onları kaçırmaya mecbur eder. Mete daha sonra batıda Yue-ci'leri itaat altına alarak Çin Seddi'nin bütün kuzeyini ele geçirmiş oldu ve kuzeyde mevcut olan diğer Türk kavimleri Hun'i, Din-Ling ve Kie-Kou (Kırgızlar) ülkelerinin topraklarını kendi ülkesine katarak hüdudları genişletti. Metenin ordusu ile karşı karşıya gelen Çin imparatoru Kao-Ti'nin (M.Ö. 206-195) daha fazla karşı gelemediği için her yıl onlara tayin edilen miktarda gıda maddesi vermeyi talep eden şartı kabul etmesi ile M.Ö. 199 yılında barış sağlanır. M.Ö. 177 yılında Hun devletinin sınırlarını Kore ve Japon denizinden İtil ırmağına kadar olan araziler ve Sibiry'a'nın güneyi

¹⁸ László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s. 65.

¹⁹ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, İstanbul, 2008, s. 57.

oluşturmaktaydı. Aşağıdaki tabloda Hun İmparatorluğu'na tâbi olan Türk boylarının isimleri yer almaktadır.²⁰

Asya Hun İmparatorluğu						
Uygurlar	Din-Ling	Kırgızlar	Yüe-ci	Usunlar	Kanglı Türkleri	Göktürk ve Karluk

Mete'nin M.Ö. 174 yılında vefatından sonra oğlu Lo-Şang Ki-Ok (M.Ö.174-160) imparator oldu ve M.Ö. 166 yılında Çin üzerine ilk seferini yaptı. 162 yılına kadar Şensi, Şansi, Peçeli, Leao-Tong üzerine yürüşler yapıldı ve yine Hunlara karşı koyamayan Çinliler barış teklifinde bulundular. M.Ö. 166'da Chi-chu tarafından işgal edilen Çin'nin Hunların kuzeyde, kendilerinin ise yerleşik bölgede hakim olmalarını içeren anlaşmayı kabul etmesi sonucu Hun İmparatorluğu'nun gelişimi sağlandı. Hakan Huloko döneminde kendisinden sonra oğlunun daha küçük olması sebebiyle kardeşinin tahta geçmesini istemiş, yalnız bu durum fikir ayrılıklarına sebep olmuş, oğlu Hou-yen Ti unvanıyla hakan olmuştur ve bu hadise sebebiyle iç karışıklıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. M.Ö. 72 yılında Usunların Hunlara karşı Çin'den yardım istemesiyle Hunların birleşik kuvvetler tarafından bozguna uğratılması, aynı zamanda Ding-Ling, Vu-Huanların yaptıkları saldırılar ve Hunlara tâbi boyların ayrılması, Hi-Li-Kuan-kiu (68-60) döneminde Uygurların da Hunlara karşı çıkmaları Hun İmparatorluğu'nun durumunu daha da zorlaştırdı. Hakanın vefatından sonra yerine geçen oğlu Hau-Han-Sie ve onun Doğu Başbuğluğunu yapmış kardeşi Çi-Çi arasındaki anlaşmazlık ve M.Ö. 60 civarında ortaya çıkan iç mücadeleler Hun İmparatorluğu'nun yıkılışını hızlandıran sebepler sırasında görülmektedir. Ho-hanye ve

²⁰ Kâmuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1981, s. 113-115

kardeşi Çi-Çi arasındaki anlaşmazlıklar sonucu Hun İmparatorluğu Çi-Çi önderliğinde olan Kuzey ve Ho-hanye önderliğinde olan Güney Hun Devleti diye iki yere parçalandı.²¹ Çinlilere tabi olan Şan-yu Ho-hanye'ye rakip olarak öne çıkarılan ve kardeşine tabi olmayarak batıya doğru göç eden Çi-Çi M.Ö. 36 yılında Çinliler ve müttefikleri ile yapılan savaşta öldü.²² M.S. 1. yy ortalarında Hsiung-Nular tekrar kuzey ve güney birliklerine bölündüler. 93 yılında Kuzey Hun Devleti'nin son Hakanı olan Yu-Şu-Kiyen'nin mağlup edilerek öldürülmesi sonucunda Çinliler ve onların müttefikleri T'ou-man tarafından kurulan bu imparatorluğun varlığına son verdi.

Tarihte bilinen ilk teşekküllü Türk ordusunun kurucusu olan Hun devleti ve Çin arasında M.Ö. 220-M.S. 216 yıllarında yapılmış olan savaşlarda Hun hakanı Teoman ve Mete Han'ın uyguladıkları Türk savaş stratejisinin önemli parçasını oluşturan savaş taktiği yanıltma, oyalama ve baskın üzerine kurulu idi. Türk ordusunun gücünün göstergesi sayılabilecek savaş stratejisinin esas at vasıtasıyla sağlanan sürat, tam hareket serbestliği ve aynı zamanda yedek güç ayırmak ve esas kuvveti saklamaya dayanmaktaydı. Bununla ilgili olarak Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus şu ifadeleri söylemektedir:

(Hunlar) piyade olarak dövüşmeye hiç alışkın değillerdi. Bir defa eyere oturduktan sonra, küçük ve çirkin, ama yorulmak bilmeyen ve yıldırım gibi giden atlarına sanki yapışık kalırlardı. Savaşlarda korkunç çığlıklar atarak, düşmanın üzerine çullanırlar. Bir direnme ile karşılaşınca, hemen dağılırlar, ama kısa zaman sonra aynı süratle gelerek, önlerine çıkan her şeyi delip geçerler. Buna rağmen bir müstahkem mevki kuşatıp, merdivenlerle ele geçirme sanatını bilmezler. Ancak, şaşılabilecek kadar uzak mesafelere atıkları ve demir

²¹ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 2013, s. 76-77.

²² L. Rásonyi, *Tarihte Türklük*, s. 67.

kadar sert ve öldürücü sivri kemikten uçlu oklarını atmada gösterdikleri maharete hiç kimse erişemezdi.²³

Türk ordusunda “sahte ricat” ve “pusu” olarak bilinen Bozkır Savaş usûlünün iki başlıca ve mühim hususiyeti mevcuttu ki, bu zaman savaş sırasında ordunun merkez, sağ ve sol kanat olarak üç yere ayrılmasını görmekteyiz. Merkez düşman kuvvetleri üzerine saldırır, daha sonra merkez kuvvet kaçır gibi görünerek geri çekilir, ancak aynı anda savaşmaya devam ederler. Merkez kuvvetlerin ordunun sağ ve sol kuvvetlerinin bulunduğu yere çektikleri düşman askerleri bir anda hilalin içine alınır ve bir anda yok edilirdi. Hun devletinin savaşlarda uyguladığı, tarihte Kurt Oyunu, Hilal Taktiği veya Turan Taktiği olarak bilinen bu savaş yöntemiyle Türk orduları düşmanları tarafından yenilgiye uğratılamayan bir güç unsuru haline geliyorlardı. Bütün bunları göz önüne alarak söyleyecek olursak Hunlar döneminde ve daha sonralar da uygulanan ve daha da geliştirilen Türk savaş stratejileri, aynı zamanda savaş sırasında kullanılan Türk savaş envanterleri onların savaş konusunda ustalığının bir göstergesi olmakla beraber Dede Korkut Destanı’nda da sık sık karşılaştığımız savaşçı Türk kimliğinin de bir parçasıdır.

Çinlilerin Hunları yıkmak için uyguladıkları temel stratejiler “I-i-chih-i”, “I-i-fa-i” ve “beş tuzak” olarak bilinen politikatlar olmuştur. “Beş Tuzak” adıyla bilinen politika sonucu Çin maddi kültürü ve lüks hayat tarzını Hunlara empoze ederek Hsiung-nuları etkisiz hale getirmek istemekteydi. Çin Türkleri kontrol altına almanın yolunu onları iktisadi olarak baskı altına almakta ve kültürel yönden asimile etmekte görüyordu. Vezir Chung-Hang Yüeh’nin tavsiyelerinde belirttiği husus olan Çinlilerin yiyecek ve içeceklerinin Hunlarınki kadar iyi olmaması, bu sebeple de ipekten yapılmış olan elbiselere, şarap, pirinç gibi

²³ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, *Türkler Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, C. 2, s. 1475.

yiyeceklerle bağlanmamaları gerektiği, aksi takdirde Çin'in iktisâdi tesiri altına girmiş olacakları bu politikanın gayesini gözler önüne sermektedir.

Onlara (yani Hsiung-nulara) gözlerini bozmak için ihtimamla hazırlanmış elbiseler ve arabalar vermeliyiz; ağızlarını bozmak için onlara nefis yiyecekler vermeliyiz; onlara kulaklarını bozmak için musikî ve kadınlar vermeliyiz; midelerini bozmak (yani genel arzu veya iştahlarını bozmak) için onlara yüksek evler, tahıl ambarları ve köleler temin etmeliyiz; itaat etmek için gelen Hsiung-nulara İmparator, bir kraliyet resepsiyonu ile kendilerine hürmet göstermeli, bu partide İmparator, onların aklını bozmak için onlara bizzat şarap ve yiyecek ikram etmelidir. Beş Tuzak denilenler bunlardır.²⁴

Çin'in kullandığı diğer politikalardan *I-i-chih-i* “Barbarları durdurmak için barbarları kullanmak” ve *I-i-fa-i* “Barbarlara saldırmak için Barbarları kullanmak”tı. Zaman zaman daha da genişletilerek “Divide et Empire” politikası ile benzerlik teşkil eden bu siyaset, bu sistem Çinlilerin Hun devletini yok etmesi, Hsiung-nuları yenmesi için onlara karşı kendi kabilesinden olanları kullanarak, onları silahlandırarak Çin kuvvetlerine katması gerektiği anlamına geliyordu.²⁵ Aynı zamanda Çin için Hun devleti dahilinde karışıklıkların, parçalanmaların ve karşı durmaların olması büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Eski Türklerin siyasetindeki en esaslı husus ve izledikleri en esas politik yol ise Bozkır hayat şartlarını korumak, devam ettirmek, Türkler için uygun olan yaşayış bölgelerini ve sahip oldukları kültürü el altında tutmak, dolayısıyla Türk yaşam tarzına sadık kalmak ve bu yaşam tarzını, bu kültürü yozlaştırabilecek dış etkilere karşı hassas davranmaktı.

Asya Hunlarının devamı olarak düşünülen Batı Hunları veya Avrupa Hunları olarak bilinen Türk kavminin ise kimlikleri hakkında farklı fikirler ileri sürülmektedir. Asya

²⁴ Mehmet Tezcan, “I-i-chih-i/I-i-fa-i ve ‘Beş Tuzak’ (Çinlilerin Hun’ları yıkmak için uyguladıkları temel stratejiler)”, *Türkler Ansiklopedisi*, İstanbul, 2002, C. 1, s. 1122.

²⁵ Tezcan, s. 1125-1126.

Hunlarının M.Ö. 54 yılındaki ilk bölünmesinde Çiçi'nin önderliğiyle batıya giderek Aral gölü ve Türkistan bölgelerinde yerleşen Hunlara M.Ö. 48 yılındaki ikinci bölünme sonrası Güney Kazakistan ve Başkurt ülkesinde yerleşen Kuzey Hunları da katılmıştır.²⁶ İbrahim Kafesoğlu'nun belirttiği üzere Fr. Hirth 355-365 yıllarında Çin kaynaklarının Alan ülkesinin Hiung-nular tarafından feth edildiğini kaydettiğini ve Romalı tarihçi A. Marcellinus'un da Hunlar tarafından feth olduğunu kaydettiğini söylemektedir. Bu sebeble de Batı Hunlarının Asya Hunlarının bir devamı olduğunu söyleyebilmekteyiz. Atilla'nın da takip ettiği, uyguladığı Hunların dış siyaseti Balamir'in oğlu veya torunu olduğu kaynaklarca belirtilen Uldız tarafından tesbit edilmişti. Hunların dış siyasetinin esasını Batı Roma'ya destek verilmek ve onlarla iyi ilişkiler kurmak suretiyle Doğu Roma'nın baskı altında tutulması teşkil etmekteydi. Batı Hun devleti en güçlü devirlerini Rua ve Atilla döneminde yaşamıştır. Atilla'nın vefatından sonra sırasıyla oğulları İlek, Dengizik, İrnek tahta çıksalar da sonun da İrnek önderliğinde Batı Hunlarının büyük çoğunluğu Orta Avrupa'da varlıklarını sürdürmenin, tutunmanın zorluğunu anlayarak Karadeniz'in batı kıyılarına geri dönmüşlerdir.²⁷

Türklerin Asya Hun İmparatorluğu'ndan sonra kurdukları en büyük Türk devleti olarak bilinen ve ilk defa Türk kelimesini resmi devlet ismi olarak kullanan Çin kaynaklarının onlardan Tu-kiu diye, yazıtların ise Kök-Türkler diye bahs ettiği tarihin önemli kısmına sahiplik eden Kök-Türkleri Hunların Asya'daki varisleri olarak görürler. Chou Shu'da (Chou hanedanı kitabı) geçen Göktürklerin menşei hakkında en önemli bilgi onların 542 yılına kadar Orta Asya'da Altay dağlarının güney eteklerinde yerleşmiş ve

²⁶ K. Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s. 138.

²⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 73, 74, 83.

yaşıyor olmaları ile ilgilidir. Göktürklerin çıktıkları ilk kesin bölge olarak Altay dağları gösterilmektedir. Çin kaynaklarının ittifak ettiği bir başka konu ise Göktürklerin Hunlardan gelmeleri ve Hunların kuzeyinde bulunmuş olmaları konusudur. Göktürklerin kökeninin Kansu bölgesindeki Ping-liang ile alakalı olması hakkında kayıtlar Sui Shih, T'ung Tien, Ts'e-fu Yüan-kui, Wen-hsien T'ung-k'ao kaynaklarında geçmektedir.²⁸ Türkler Bumin hakanın önderliği altında ilk önce 546 sıralarında Tölösleri, daha sonra 552 yılında ise tabi oldukları Juan-Juanları mağlub ederler ve Moğolistan'ın da fethedilmesi sonucunda Göktürk devletini kurarlar. Bumin Kağan devletin doğu kanadını, onun en yakın yardımcısı olan kardeşi İstemi ise batı kanadını idare etmekteydi.²⁹ Göktürkler Mukan Kağan zamanında 555 yılında Juan-juan devletini, doğuda K'i-tanları ve kuzeyde ise Kırgızları hakimiyeti altına alırlar. Batıda ise kısa zaman içerisinde Mançurya'dan Kırım yarımadasına kadar geniş bir coğrafyaya hakim olan Türkler İstemi önderliğinde 566 yılında Sasani hükümdarı Husrev ile ittifaka girerek Heftalit Hunlarını mağlub ederler. Ve bununla Baktria, Buhara, Semerkand da Türklerin hükümranlılığı altına girmiştir ve bu devletin güney sınırını Oxus nehri oluşturmaktadır. Göktürklerin Azerbaycan'a girmeleri de 571 yılı Sasani-Bizans çatışması sırasında gerçekleşmişti. 630 yılında Doğu Göktürk devleti Çin'in isyanları tahrik etmesi sonucunda Tang sülâlesine tabi olur, Batı devleti ise Tong yabgunun ölümünden sonra ikiye parçalanır. Ancak 682 yılında Türkler yeniden hedeflerine ulaşarak Kutlug Han önderliğinde Doğu Türk halklarının büyük çoğunluğunu bir devlet olarak tek çatı altında birleştirirler.³⁰ İleriş Kutlug Kağan önderliğinde Göktürkler 682 yılında Ötüken'e hakim

²⁸ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 9, 12.

²⁹ K. Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s. 153-154.

³⁰ L. Râsonyi, *Tarihte Türklük*, s. 96-98.

oldular. Ötüken şehri Asya Hun Devleti ve 1. Göktürk Devleti döneminde Türk hakimiyetinin ağırlık merkezi olmuştur.³¹ Batı Türkleri'nin bir kısmı ise Türgiş boyunun önderliğinde bağımsızlığını ilan etmeye nail olur. 745 yılına kadar hüküm sürmüş olan Kök-Türkler Uygurlar tarafından mağlub edildiler ve Uygur Hükümdarı Kutluk Bilge Kul ünvanıyla Kağan oldu.

1.3. Oğuz Adının Menşei

Oğuz adının menşei tartışmalı bir konu olmakla beraber bu adın anlamıyla ilgili bir çok fikirler ileri sürülmüştür. James Hamilton *Tokuz Oğuz ve On-Uygur* eserinde J. Marquart ve J. Németh'in bu kelimeni *ok + uz* şeklinde açıkladıklarını söylemiştir. Marquart 'oğuz'u ok (ok) + uz (insan) şeklinde izah ederek '*Pfeilmänner*' (oklu adamlar) anlamına geldiğini söylüyordu. Németh de aynı *ok + uz* şeklinde ok (ok, kabile) ve z (çoğul eki) birleşiminden meydana geldiğini açıklıyordu.³² Németh'in bu fikrine L. Ligeti de katılarak ok kelimesine z çoğul ekinin ilave edildiğini ve ok'un kabile anlamını taşıdığını, Çin ve Türk kaynaklarında, Turfan abidelerinde bu kelimenin kabile olarak geçtiğini ve aynı zamanda aynı anlam ile Moğolcada da mevcut olduğunu vurgulamıştır.³³ Faruk Sümer de Oğuz'un

³¹ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 113-114.

³² James Hamilton, "Tokuz-Oğuz ve On-Uygur", çev. Yunus Koç, İsmet Birkan, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 7, 1997, s. 188.

³³ Ludvig Ligeti, "Kırğız Kavim İsminin Menşei", çev. Ragıp Hulusi Bey, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, 1925, s. 248-249.

boy lar manasına geldiğini söyleyerek J. Németh'in bu fikrini desteklemektedir. Sümer'in açıklamasına göre ok'un boy manasına geldiğini Boz-Ok ve Üç-Ok diye iki kola ayrılan Oğuz elinin boy teşkilatında görebiliriz.³⁴

D. Sinor ise J. Marquart'ın izahını redd ederek uz kelimesinin adam anlamına gelmediğini söyleyerek, aynı zamanda Németh'in izahına da açıklık getirerek k sesine karşılık ğ sesinin bulunması sebebiyle onun fikrini de redd etmiştir.³⁵ Aynı şekilde W. Bang ve G. R. Rahmeti ise *Oğuz Kağan Destanı* eserinde oğuz kelimesinde –ğ-'nın olması sebebiyle oğuz'la ok'un aynı anlama gelemeyeceğini söylemekte ve 'ilk süt' anlamına gelen ağuz kelimesinin zamanla oğuz şeklini alması fikrini ileri sürmektedir.³⁶

Oğuz kelimesinin menşeyini ağız sütü, ilk süt manasına gelen “uğuz” sözü ile açıklayanlardan biri XIX yüzyılda yaşamış olan Rus şarkiyatçısı İlya-Nikolayeviç Berezin olmuştur. XI. yüzyılın Türk dili üzerine araştırmalar yapan önemli ismi Kâşgarlı Mahmut ise *Dîvânü lugâti't-Türk* eserinde bu kelimeyi اُغز (ağuz-ilk süt) şeklinde vermiştir. Kabile anlamında اُغش kelimesinden istifade eden Kaşgarlı Oğuz boyunun adını göstermek için de اُغز kelimesini kullanmıştır. Paul Pelliot *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine* eserinde Rıza Nur'un bu kelimeyi “uğuz” şeklinde okuduğunu, Radlov'un ise sözlüğünde

³⁴ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, AÜ Basımevi, Ankara, 1972, s. 1.

³⁵ Denis Sinor, “Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar”, çev. Ahmet Ateş, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1950, C. 4, S. 1-2, s. 4.

³⁶ Willy Bang, Reşid Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936, s. 6.

“ağuz, üz, uğus, uğuz” gibi farklı şekillerde vermiş olduğu bu kelimeyi daha sonra oğuz olarak kabul ettiğini vurgulamaktadır.³⁷ Oğuz kelimesini “ağız sütü, ilk süt” manasına gelen uğuz şeklinde okumayı tercih eden P. Pelliot daha sonra bu fikrin ünlü harflerin söyleniş derecelerini dikkate almayan halk etimolojisine dayandığına kanaat getirerek “boy, klan” kelimesiyle yakınlığını belirlemiş olduğu oğuz okunuşuna geri dönmektedir. P. Pelliot Orhon Türkçesindeki oğuz’la Uygurca metinlerdeki oğuş’un aynı anlama gelebileceği fikrini ileri sürmektedir. Aynı zamanda Németh’in açıklamasını kabul etmeyerek onun 1929 yılındaki yazısında “ok” kelimesinden söz etmeyerek Oğuz’un sadece “oymak, aşiret” anlamını ifade etmesinden dolayı eski fikrini terk etmiş olabileceğini vurgulamaktadır. J. Hamilton’a göre boy anlamını veren *oğuş* kelimesi kökü *oğ* veya *oğu* (döl vermek, doğurmak) olan kelimeye ad yapma eki olan -ş- ekinin artırılmasıyla düzelmiştir. Başlangıçta ‘tokuz oğuş’ ifadesinde oğuş şeklinde olan kelime daha sonralar özel ad olarak algılanınca, Türk dilinde mevcut olan uyumlulaştırma eğilimi sonucu yarım uyaklı ‘Tokuz oğuş’ tam uyaklı ‘Tokuz Oğuz’ ifadesine dönüşmüştür.³⁸

İlk olarak Erdmann tarafından öküz olarak açıklanan oğuz kelimesi daha sonra Aristov tarafından aynı şekilde ele alınmaktadır. D. Sinor ‘Oğuz Kağan’ ifadesindeki oğuz kelimesinin boğa, öküz manasını verdiğini ve Oğuz olarak okunması gerektiğini savunuyor.

³⁷ Paul Pelliot, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, çev. Vedat Köken, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 255-256.

³⁸ J. Hamilton, *Tokuz-Oğuz ve On-Uygur*, s. 189.

D. Sinor'a göre "Oğuz kelimesinde, altaik öküz-ögüz, "öküz, boğa" kelimesinin kalın ünlülerden oluşan değişik bir şekliyle" karşılaşmaktayız.³⁹

J. Hamilton Louis Bazin'in de Oğuz kelimesini çağdaş Türk lehçelerinin bazısında "genç boğa, tosun" manasında kullanılan *oğuz* veya *ogus* kelimeleriyle özdeşleştirdiğini söylemiş, ancak Eski Türkçede oğuz 'boğa' diye bir kelime mevcut olmadıkça ve tespit edilmedikçe, eski metinde de Oğuzların adıyla 'boğa' kavramı arasında bir ilişki, bir bağlantı bulunmadıkça bunu halk etimolojisinin ifadesi olarak görmeli olduğumuzu belirtmiştir.⁴⁰ Baskakov *oğuz-oğur*, *ögüz-ögür* kelimelerinin Türk dilleri içinde birçok farklı fonetik şekillere sahip olan bir kökten meydana geldiğini belirtmekte ve *oğuz-ögüz*, *oğur-ögür* kelimelerinin, ö- 'düşünmek' kökeninden türeyen ve ög "akıl, us" veya oy "akıl, us, anlam" kelimelerine -ğuz/-güz, -uz/-üz, -ğur/-gür, -ur/-ür eklerinin ilavesi sonucunda (ö-güz/ögüz, ö-gür/ögür 'bilge, akıllı') oluşmuş olabileceğini söylemektedir.⁴¹

Kaşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed Divanü Lugati't-Türk adlı eserinde Oğuz'un Türk boyu olduğunu ve Oğuzların da Türkmen olduklarını belirtmiş ve bu kelimeyi اُوْغُز – oguz şeklinde vermiştir. Vambery ise oğuzun Amuderya'nın (Ceyhun) eski adı olan ve Yunan kaynaklarında geçen "Oxus" kelimesi ile aynı olduğunu söyler. Bu kelime kök olan oğh veya ak + uz ekinden oluşan mürekkep bir kelimedir. Uz'un ise bir ek olduğu fikri söylenmektedir. Oğuz kelimesinin menşeyini açıklamak için kullanılan yöntemlerden biri de

³⁹ D. Sinor, "Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar", s. 5-6, P. Pelliot, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, s. 256.

⁴⁰ J. Hamilton, "Tokuz-Oğuz ve On-Uygur", s. 188.

⁴¹ Nikolay Aleksandroviç Baskakov, "Oğuz, Oğuz-Kağan Etimolojisi Üzerine", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1986, C. 24, s. 36-37.

Güneş-Dil Teorisidir. Bu teoriye göre *ağ→oğ* kelimesi sahip (mebde, menşe) anlamını ifade eden köktür, uz ise ektir. Ancak eski zamanlarda *uz* ekinin sözün kökünü ifade ettiğini ve bu kökten birçok yeni kelimelerin türetildiğini de görebiliriz. Yakutçada “uus” kelimesinin *kabile, oymak, aile, cins*, “agausa” kelimesinin ise aynı babadan türemiş olan *kabile* anlamına geldiği bilinmektedir. Aynı zamanda *akıl, maharet* anlamına gelen “us, uz”, *hatıra, fikir, akıl* manalarını ifade eden “es, is”, yine Yakutçada “öz” (söz) ve “is” (dağılmak) sözlerini örnek olarak gösterebiliriz.⁴²

1.4. Dede Korkut Destanı’nda Adı Geçen Oğuzlar, Oğuz Yabgu Devleti ve Oğuz Boyları

Göktürk imparatorluğu dönemine ait, Türk dilinde mevcut en eski yazıtlar olan Orhon ve Yenisey kitabelerinde ilk defa Oğuz adına rastlamaktayız. VIII. yüzyıla ait Orhun kitabelerinden daha eski olan ve VII. yüzyılda yazıldığı düşünülen Yenisey kitabelerinde ilk olarak Oğuz adı karşımıza çıkmaktadır.⁴³

Er erdemi atım tabdım erdemi...
Öz Yiğen Alp Turan Altı Oğuz budunda
üç yegirmi (yaşımka) adırıldım
*Beg erikime sizime adırıldım.*⁴⁴

⁴² Abdülkadir İnan, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s. 23, 27-28.

⁴³ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 3.

⁴⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları III*, TDK Yayınları, Ankara, 1994 s. 61.

Yenisay kitabelerinden Barlık ayı kıyısındaki kitabede geçen şu mısralarda altı Oğuzlar’ın beyi olan z Yiğen Alp Turan on üç yaşında vefat etmiştir. Bu da Oğuzların VII. yüzyılda Barlık bölgesinde yaşamış olduğunu göstermektedir. Oğuzlar’ın Tula nehri boylarına göç etmeleri ise Doğu Göktürk imparatorluğunun 630 yılında inin hakimiyeti altına girmesinden sonra meydana gelmiştir.

681 yılında Göktürklerde Kutluğ Kağan hakimiyete geldiği zaman Oğuzların başçısı Baz Kağan idi. Baz Kağanın Çinlilere ve Kıtaylara elçi göndererek Göktürlere karşı savaşmayı teklif etmesi üzerine bundan haberdar olan Göktürkler Ton Yukuk’un teklifi ile Kutluğ Kağan önderliğinde Oğuzlar üzerine yürüdüler ve Tula ırmağı kıyılarında karşılaşan iki Türk ordusundan Göktürk ordusu Oğuzları yenilgiye uğrattı. Bu olayı müteakiben Göktürkler Ötükeni fethettiler.

Türk Bilge Kağan ve kardeşi Kül-Teğin zamanında Göktürkler’in bir kaç kez Oğuzlar’la savaşmak zorunda kaldığı, ancak Ton Yukuk’un yazıtında “Türk Bilge Kağan’ın, Türk sir budununu ve Oğuz budununu iyi idare ettiği” ifadesinin yer almasından ve aynı zamanda Bilge Kağan yazıtında hakanın Oğuz beylerine ve Oğuz halkına hitabından da Oğuzlar’ın onlara hala tabi oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁵

IX. yüzyılın sonu X. yüzyılın birinci yarısında Sır-Derya Yabgu Devleti’nin teşekkül ettiğini görmekteyiz. Oğuzlar X. Yüzyılın birinci yarısında bağımsız bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Vazıh el-Yakubî eserinde Türkistan elinin birkaç ülkeye ve Türklerin de birkaç gruba, birkaç boya ayrıldığını ve onların da kendi devleti olan Karluklar,

⁴⁵ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 16-17.

Tokuz-Guzlar, Türgeşler, Kimaklar ve Guzlar olduğunu bildirmektedir.⁴⁶ “Oğuz Yabgu Devleti”nin kurucuları olan Oğuzlar Mangışlak olarak bilinen bölgede, Aral gölünün Kuzey kısmı ile Siriderya ırmağının aşağı ağzı, batıda ise Hazar denizine dek olan topraklarda yaşamaktalardı. Bölgeye Oğuzlar’ın hayvan sürülerini bu arazilerde otlatması sebebiyle “bin kışlak” manasına gelen Mangışlak adı verilmiştir. Oğuzların kuzeyde Kimak Türkleri ve onların bir boyu olan Kıpçaklar, güneyde Harezmi ve Samanoğulları, doğuda ise Karluklarla sınırları bulunmaktaydı. Oğuz Yabgu Devletinin idaresini “Yabgu” unvanı taşıyan “Han” üstlenmekteydi ve hükümdarın halk arasında temsilcisi olan naibi ise “Kuz Erkin” unvanı taşımaktaydı. Oğuz Devletinin ordusunun başında “Sü Başı” unvanıyla anılan, büyük vilayetlerin idaresinde ise “Yinal” unvanı taşıyan kimseler bulunmaktaydı. Eskiden Yabgu’nun tayin ettiği valiahta verilen bir unvan olan “Yinal” daha sonra reisler için kullanılmıştır. İbn Fadlan seyahatnâmesinde Nezîr el-Haramî’nin ordu komutanına İslam dinini kabul etmesi için gönderilen İslam’a davet mektubu ile birlikte para, altın, çeşitli hediyeler göndermesinden bahsedilmektedir ki, bu da Oğuz Yabgu devletinde ordu komutanının hükümdardan daha büyük nüfuza sahip olduğunu göstermektedir. Merkezi "el-Karyetü'l-Hadise-Yeni Kent" olan devletin sınır hududlarının idaresi ise “Tarhan” unvanı taşıyan şahısların elinde idi.⁴⁷

Bulgar ve Hazar devleti ile aralarında mevcut olan siyasi ve ticari ilişkilerini geliştiren Oğuzlar komşu oldukları Hazarlar ile Peçenekler aleyhine ittifak etmiş olsalar da,

⁴⁶ Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, Selenga Yayınları, İstanbul, 2002, s. 197.

⁴⁷ Zekeriya Kitapçı, *Azerbaycan-Harezmi ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedikubbe Yayınları, Konya, 2005, s. 240-241.

onlar tarafından Hazar ülkesine akınlar yapılmıştır. Oğuzların doğu komşusu oldukları Karluklar ile de münasebetleri iyi değildi. Oğuzlar ile Karluklar arasında X. Yüzyılın başlarında veya daha evvel yapıldığı belirtilen savaşta Oğuz yabgusu ölmüştür. Oğuzların bir kısmının ve Kıpçakların 1054 yılında Kara-Deniz'in kuzeyinde zuhur etmeleri bilinmektedir. Onlar Kıpçakların tesiri neticesinde İtil nehrini geçerek Karadeniz'in kuzeyine göç etmişlerdir. Kaynaklarda Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılışı dahilî mücadele ve Kıpçak hücumları ile ilişkilendirilmektedir. Devletin yıkılışı ise Oğuzlar'ın göç etmelerine sebep olmuştur. Neticede onların bir kısmı önce Cend'e, daha sonra Buhara tarafına gitmiş, diğerleri ise Rusya'nın güney bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır.⁴⁸ Azerbaycan ve Doğu Anadolu'nun Oğuzlar tarafından fethi XI yüzyılın ikinci yarısına tesadüf etmektedir.

Türk töresine göre Oğuzların atası sayılan Oğuz Kağan'ın kimliği üzerine farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Orta Asyada ilk büyük ve teşkilatlı devlet kuran Türk kavmi Çinlilerin Hiung-nu olarak kaydettikleri Hunlardır. Asya Hunlarının imparatoru olan Mete Han'ın yaşamış olduğu olaylar ile Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz Han hakkında rivayet edilenler arasında benzerlik olması dolayısıyla onlar arasında bir bağ olduğu düşünülmektedir. Saadettin Gömeç bu konuda Mete Han'ın oğlu ve torununun isimleri ile Oğuz Kağanın çocuklarının isimleri arasında olan benzerliğe dikkati çekmektedir. Mete Han'ın M.Ö. 174 yılında vefatı üzerine tahta geçen oğlu Ki-ok (Kök) ve M.Ö. 160 yılında hakimiyete gelen Ki-okun oğlu Chüen-ch'en (Kün-içen) ile Oğuz Kağan'ın iki oğlu Gök Han ve Gün Han'ın isimlerinin aynı olduğu ifade edilmektedir. Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* ve Reşideddin'in *Oğuzname* adlı eserinde Kara Han'ın büyük (uluğ) hatundan bir oğlu olduğu, onun annesini tek Tengri'nin birliğine inanmaya seslediği ve anası

⁴⁸ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 59.

inanıncaya kadar da sütünü içmediği bilgisi yer almaktadır. Oğuz Kağan tek Tanrı dinine inandığı için babası Kara Han'ın onunla evlendirdiği amcalarının kızlarını da tek Tanrı'ya inanmaya çağırdığı zaman Or-Han'ın kızı dışındakiler bunu kabul etmemiş ve daha sonra bu durumdan haberdar olan Kara Han oğlunu öldürmek fikrine kapılmıştı. Oğuz Kağan ve babası arasında olan savaş sırasında Kara-Han, Kür-Han ve Küz-Han öldürülmüştü. Asya Hun devletinin hükümdarı Mete Han ile babası Teoman Han arasında olan mücadelenin bu olayla olan benzerliği sebebiyle Mete Han'ın Oğuz Kağan olduğu fikri ileri sürülmektedir.

Mete Han Teoman Han'ın Türk asıllı Ulu Hatun'dan olma oğlu ve veliahdı idi. Çin asıllı Yen-Sih'den olma oğlunu tahta çıkarmak isteyen Teoman Han oğlu Mete Han tarafından bertaraf edilmiştir. Bahaaddin Ögel Hun hakanı Mete'nin ve Oğuz Kağan'ın hayatlarındaki benzerlik ve onların babalarını öldürmeleri hadisesinin bilinçaltında kendine yer edinerek daha sonra efsaneleşen duyguların inikâsından ibaret olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Ancak Osman Karatay devlet yapısından kaynaklı olarak eski Türkler'de mevcut olan siyasi düzen içerisinde taht mücadelelerinin sıklıkla olduğunu ve aynı zamanda Oğuz kağan destanının Uygurca nüshasında böyle bir taht kavgasından bahsedilmediğini söylüyor. Hun kavminin Orta Asya'ya doğudan göç etmesi ve yine Oğuzname'de de bu konuyla ilgili her hangi bir bilgi sahibi olmamamız dolayısıyla bu fikirleri esas alarak Oğuz Kağan ile Mete Han'ı aynileştirmenin bizi yanıltabileceğini, öyleyse bu kahramanın daha eski bir döneme, mitolojik çağa ait olduğunu düşünebileceğimizi belirtmektedir. Oğuz Han'ın kimliği üzerine ileri sürülen başka bir görüş ise onun Alper Tonga/Afrasiyab ile aynı şahsiyet olmasıdır. Hile ile öldürülen Alper Tonga/Afrasiyab ile Saka hükümdarı olan Herodot'un Prothias olarak bahsettiği Bartatua'nın oğlu Maduva (Madyas) arasında

⁴⁹ Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, I, s. 144.

benzerlik mevcuttur. M.Ö. 625’de Ortadoğuyu işgal eden Saka hükümdarı olan Asur kaynaklarına göre, Bartatua’nın oğlu Meduva (Madyas) Medlerce Urmiye Gölü yakınlarında hile ile öldürülmüştür.⁵⁰

Saka/İskit topluluğu M.Ö. I. bin yılda Tuna ırmağından Çin’in batı hududlarına dek olan toprakları kendilerine yurt edinmişler. İskitlerin yayılmış oldukları bu coğrafya Pamir, Tiyen-Şan, Altay dağlarından Tuna nehrine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Herodotos Asya’nın Göçebe *İskitlerin* ana vatanları olduğunu yazmaktadır. Bu göçebe kavim *Massagetler*le karşılaştıkları savaşta onlara mağlup olduktan sonra Araxes nehrini geçerek *Kimmerlerin* yurtlarına gelip yerleşmişlerdi. İskit akınları zamanı hükümdarın yurtlarını terk etmeyerek savaşıp mücadele etmek kararına karşı olarak Kimmer halkı yurtlarını bırakarak gitmek istemektelerdi. Sonuçta hükümdar taraftarları ile halk kitlesi arasında mücadele neticesinde hayatlarını kaybedenler oldu. Sağ kalanlar ise yurtlarını terk edip gitmişlerdi.⁵¹

Saka/İskitlerin kökeni meselesi ile ilgili onların İrani, Slav ve Ural-Altay ırkına mensup olduklarını ileri süren nazariyeler mevcuttur. *İskit/Sakaların* dili ve dini esas alınarak bunlar üzerinden bu kavmin İrani olması görüşünü ortaya koyanlar Zeus, Müllenhoff, Tomaschek, Fressel, Wilser, Herrmann, Kretschmer, Junge, Von Der Osten, Potratz, Rostovtzeff, Grousset gibi bilim adamlarıdır. Sadece İskitler’e ait olduklarını söyledikleri birtakım isimleri esas almakla ve İskit dini ile İranlıların dinini karşılaştırmak suretiyle bu kavmin Hint Avrupai bir kavim olduklarını iddia etmek yanıltıcı olabilmektedir. Rus araştırmacılar ise onların Slav ırkına mensup oldukları fikrini taşımaktadırlar, ancak

⁵⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, I, s. 78.

⁵¹ Herodotos, *Herodot Tarihi/IV-11*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1973.

Herodotos ve Hipokrates'in eserlerinde Slavlık tezini doğrulayacak nitelikte her hangi bir delile rastlanılmaması sebebiyle bu tezin de yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Bu kavim hakkında öne sürülen en kuvvetli tez ise onların Ural-Altay ırkına mensup olmasıdır. Grote, Kiepert, Mordtmann, Minns gibi bilim adamları bu tezi desteklemektedirler. Bu kavmin anavatanı, dili, dini, gelenek ve görenekleri araştırılmak suretiyle onun Türk kökenli olması yönünde de görüşler ileri sürülmüştür. İskit/Sakalar'ın Türklüğünü kabul eden Franke, Meyer, Huntingford, Ruben gibi araştırmacıların yanısıra Türk bilim adamlarından Arsal, Günaltay, Togan, Kırzioğlu, Guboğlu, Tarhan, Ögel, Seyidof, Öztuna, Koca gibi isimleri de ait edebiliriz.⁵²

Herodot'a atıfta bulunarak dil açısından Sakalar'ın Başkurdistan kökenli *Sarmatlar*la akraba olduklarını söyleyen Osman Karatay onların Kafkasların kuzeyindeki toprakları kendilerine yurt edinmiş olan *Kimmerleri* çıkararak bu bölgeye yayıldıklarını ve güneye doğru hareket eden bu kavmi takip ederek Orta Doğu'ya girdiklerini söylemektedir.⁵³

M.Ö. III-I. binyıllarda güney Azerbaycan bölgesinde Kutı, Lullube, Subiler, Turukkular gibi birçok Türk kökenli kavimlerin yaşamış olduğu ve M.Ö. I. binyılın başlarında ise bu kavimlerin halefleri kabul edilen Manna ve Madaylar'ın Azerbaycan'ın güney topraklarında artık kendi devletlerini kurmuş oldukları bilinmektedir. İskit/saka kavimlerinin bu topraklara gelerek Türk menşeli adıgeçen diğer kavimlerle kaynayıp karışması sonucunda Azerbaycan Türklerinin teşekkülünde yeni bir merhale, yeni bir dönem başlamış oluyordu. Azerbaycan'ın güney ve batı toprakları olan Zengezur ve Göyçe

⁵² İlhami Durmuş, "İskitlerin Kimliği", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 1, s. 941.

⁵³ Osman Karatay, *İlk Oğuzlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2019, s. 49-50.

bölgelerine de yayılmış olan⁵⁴ Sakalar M.Ö. 680 yılında Kafkas bölgesinde Aras boylarında görülmüş ve daha sonra güneye doğru hareket etmişlerdi. Urmiye gölü havzasında IX. Yüzyılda kurulan Manna devletine kadar yayılmış olan Sakalar 680-673 yıllarında Manna hükümdarı Akhşeri ile Assurlara karşı anlaşma yaptılar. Asarhaddonun kendi kızlarından birini Bartatua'ya vermesi ile Asur-Saka arasında akrabalık ve dostluk ilişkileri oluştu.⁵⁵ Sakaların daha geniş kütlesi ve eskiye nazaran daha kuvvetli bir akını ise Kafkasları geçerek güneye doğru yönelmişler. M.Ö. 665 yılında ise Kür ve Aras boylarını kendilerine mesken tutmuşlardı. İşguzlar kısa sürede Orta ve Yakındoğu'nun en kuvvetli ve büyük devleti kabul edilebilecek duruma gelmişlerdi. Onlar Aran bölgesini merkezi üs, Saksin'i (Şeki) ise yönetim, hükûmet merkezi, başşehir olarak seçmişlerdir.⁵⁶ Medye (Azerbaycan) ve Doğu Anadolu'ya göç ederek burada yurt edinmiş olan Sakalar Sarati ve Parati isimli komutanların önderliğinde M.Ö. 662 yılında Asur devletine hücum etmişler. Ancak buna karşılık olarak Asurbanipal onlara karşı sefer düzenleyerek Manna (Azerbaycan) topraklarındaki 75 istihkam yerlerini alıp Saka beylerini esir olarak Ninovaya göndermiştir. Herodotta Protothyes ismiyle anılan Sakaların esas kolunun hükümdarı Gogu'nun oğlu olan Parati'nin oğlu Meduva önderliğinde Sakalar Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarına hakim oldular.

⁵⁴ Mehebbet Paşayeva, "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış", 38. ICANAS, Ankara, 5/2007, S. 5, s. 2507.

⁵⁵ F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 75-76.

⁵⁶ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 105.

625 yılında ise Keyaksar Urmiye gölü etrafında Meduva'ya pusu kurarak öldürmüştür.⁵⁷ Bu olay Herodotun Tarih eserinde şöyle anlatılmaktadır:

Medler Skythlerle savaşa tutuştular, yenildiler, güçlerini yitirdiler. Sakalar bütün Asya'ya yayıldılar. Oradan Mısır üzerine yöneldiler; Filistinden Suriye'ye girdikleri sırada Mısır kralı Psammetikos çıktı karşılarına, armağanlar sundu, yalvarıp yakardı ve daha ileri yürümekten alıkoydu. Ama sonunda büyük çoğunluğu Kyaxares'e ve Medlere konuk olmuşlar, sarhoş edilip boğazlanmışlardır.⁵⁸

Osman Kratay, A. Zeki Velidi Togana atıfta bulunarak Sakaların Hazar denizinin kuzey kesiminden batı yönünde ilerlemelerinin ve Kafkaslardan güneye yönelmelerinin, Uygurca yazılan Oğuznamedeki hareket istikameti ile aynı olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Bartatua'nın adının sonunda yer alan *Tona/Tuga* 'kaplan' kelimesine dikkat çekmekte ve Mahmud Kaşgarlı'nın Afrasiyab ile Alp Er Tonayı aynı şahsiyetler olarak göstermesini doğru bulduğunu ifade etmektedir. Ancak Oğuz Kağan Alp Er Tona/Afrasiyab gibi savaşta öldürülmemiştir. Onun cihangirlikle, fetihlerle geçen uzun hayatı olmuştur. Uygurca nüshada Oğuz Kağan'ın ölümü ile ilgili bir bilgi alamasak da Reşidüddin'in nüshasında onun kendi eceliyle öldüğü bilgisine ulaşmaktayız. Osman Karatay bu duruma şu şekilde bir açıklama getirilebileceğini söylemektedir:

Oğuzname'nin kahramanlıktan ziyade bir türeyiş destanı olduğunu düşünürsek, bir öldürülme ögesinin destanın işlevselliğine darbe vuracağı açıktır ve en eski rivayetlerde bu olsa bile, anlatıların biçimlenmesini tamamlamış Oğuz budunun köklerini açıklamak için kullanılması gerektiğinde kahramanın kurucu atalık görevini tamamladıktan sonra huzur-u kalb ile eceliyle ölmesi beklenecek bir senaryodur. Her savaşı kazanan büyük ataya, savaşta öldürülmek yakışmayacaktır. Siyasi oluşumlar, temeli atmış ama altın çağa ulaşamamış belli bir kişiyle başlatılabilir, ama etnik oluşumların kökünün tarihte iz bırakmış kimselere dayanması gerekmektedir. Bu yüzden, Oğuz Han'ın fütuhatının muhtemelen M.Ö. 670'lerden itibaren Sakaların başında olan Alper Tonanın hareketi ile

⁵⁷ F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 77-78.

⁵⁸ Herodotos, *Herodot Tarihi/I-104-106*.

benzeşmesi bize, Oğuz türeyiş destanının kahraman olan kimsenin Alper Tona olduğunu düşünme yolunda cesaret vermektedir.⁵⁹

Fizuli Bayat İ. Dyakonov’a atıfla Skyth (İskit) etnoniminin kadim Yunan dilinde *Skythe*, Asur kaynaklarında *Aşguzay*, *Asguzay*, Babil kaynaklarında *İşguzay*, *İşguza*, eski Yahudilerde *Asguz* olarak geçtiği bilgisini vermektedir. Yine *Aşguzay* ve eski Yahudilerde *Asguz* şeklinde geçen etnonimin Dış veya Taş Oğuz, *İşguzay* kelimesinin ise İç Oğuz anlamında, *İşguza* sözünün de ülke adı olarak kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. İsmail Mehmetov ise İskit kelimesinin İbrani ve Grek kaynaklarında *İsguzai/Aşkuz/Skuz* şeklinde geçtiğini söylemekte ve bu adların sonunda mevcut olan “Guz” ifadesine dikkat çekmektedir. Sami dillerde ve Arap literatüründe Oğuz yahut Ogur kelimesinin “Guz” şeklinde geçtiği malumdur. Ting-ling topluluğunun Kazakistan coğrafyasından Rusya bozkırlarına dek yayılmış olan boylarının taşımış oldukları Ogur ismi Oğuz kelimesinin Türk dilinin kaidelerine uygun “r” li şeklidir. M.Ö. X. asırda Ting-ling boylarının mensup oldukları Ti’ler arasında bir bölünme olmuştur. Mehmetov Çin kaynaklarında Ti’ler’in Ak ve Kırmızı Ti’ler olarak iki kısma ayrılmış olduklarını ve bu bölünmenin de İçoğuz ve Dışoğuz biçiminde olabileceğini vurgulamaktadır⁶⁰.

Mahmud Kaşgarlı eserinde Oguz’u bir Türk boyu olarak, Oğuzları ise Türkmen olarak vasıflandırmakta, Oğuzların 22 bölük olduğunu bildirmektedir. Bu bölükler köktür ve kök de oymaklara ayrılmaktadır.⁶¹ Barlık nehri kıyısında meskunlaşmış Oğuzlar altı, Tula

⁵⁹ O. Karatay, *İlk Oğuzlar*, s. 53-54.

⁶⁰ İ. Mehmetov, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, s. 99-100.

⁶¹ Mahmud Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1985, s. 55-58.

boylarındaki Oğuzlar dokuz, XI. asırda Sır Derya Oğuzları ise 24 boydan ibaretlerdi. Oğuz boyları Boz Ok ve Üç Ok diye iki yere ayrılmaktadırlar. Selçuklu hânedanı Üç Ok kolunun *Kımk*, *Salgurlular* ve Kadı Burhaneddin *Salur*, Berçem-oğulları *Yıva*, Akkoyunlular *Bayındır*, Ramazan-oğulları *Yüregir* boyundan idiler. Artukoğullarının Boz Okların *Döğer*, Şumla-oğulları ve Nâdir Şah'ın ise *Avşar* koluna mesub oldukları bilinmektedir.⁶²

Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan'ın göğün ve yerin kızları ile evlenmesi sonucunda altı oğlu olduğu geçmektedir. Eski Türk inanç sisteminde gök ve yer kutsal sayılmakta, aynı zamanda gün, ay ve yıldızlara Tanrı olmamakla beraber koruyucu iye olarak mukaddeslik atfedilmektedir. Uygurca yazılmış olan Oğuz Kağan destanına göre Oğuz Han'ın göğün kızından olan çocukları göğün esas varlıkları olan gün, ay ve yıldızla nisbetle Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, yerin kızından olan çocukları ise yer varlıkları olan gök, dağ ve denize nisbetle Gök Han, Dağ Han, Deniz Han olarak anılmışlardır. Destanda Oğuz Kağan'ın evlilik tasviri yer almakta ve onun göğün ve yerin kızları ile evlenmesi bu şekilde anlatılmaktadır:

K(e)ne kün-ler-de bir kün Oğuz Kağan bir yir-de dengri-ni
çalbarğuda irdi, karangğu-luk keldi. Kök-dün bir kök yaruk düşdi.
Kün-dün ay, ay-dın koğulğu-luğ-rak irdi. Oğuz kağan yürüdi, kördi,
kim: uşbu yaruk-nung ara-sında bir kız bar irdi, yalğuz oldurur irdi.
Yakşı körük-lüg bir kız irdi. Oşul kız andağ körük-lüg irdi, kim:
külse, kök dengri küle durur, ığlasa, kök dengri ığlaya durur. Oğuz
kağan anı kördükde usı kalmadı, kiddi: s(e)vde, aldı. Künlerdin
song, keçe-ler-din song yarudı. Üç irkek oğul-nı doğurdı. Birin-çi-
si-ge kün ad koydı-lar, ikin-çi-si-ge ay ad koydı-lar, üçün-çü-sü-ge
yulduz ad koydı-lar.

K(e)ne bir kün Oğuz kağan av-ğa kiddi. Bir köl ara-sında alın-dın
bir ığaç kördi. Bu ığaç-nung kabu-çakında bir kız bar irdi, çalğuz
oldurur irdi. Yakşı körüg-lüg bir kız irdi. Oğuz kağan anı kördükde
usı kiddi, çüreki-ge adaş düşdi, anı s(e)vdi, aldı. Kün-ler-din song,
keçe-ler-din song yarudı. Üç irkek oğul-nı doğurdı. Birin-çi-si-ge

⁶² F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 203, 205-206.

kök ad koydı-lar, ikin-çi-si-ge dağ ad koydı-lar, üçün-çü-sü-ge
dengiz ad koydı-lar.⁶³

Oğuz boylarının da Oğuz Han'ın adı geçen altı oğlundan olan 24 torunundan müteşekkil olduğu görülmektedir. Oğuz Han'ın göğün kızından olan oğulları Gün Han, Ay Han ve Yıldız Han Oğuzların Dış Oğuzlar da denilen Boz Oklar olarak bilinen Sağ Kolunu teşkil etmektedirler. Sol kolu meydana getiren İç Oğuzlar olarak da anılan Üç Ok boyları ise Oğuz Han'ın yerin kızından olan oğulları Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'a dayanmaktadır. Destanda Oğuz Han'ın büyük oğulları olan Gün Han, Ay Han, Yıldız Han'ın avdan altın bir yayla, diğer üç oğlu Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'ın ise üç gümüş okla geri geldiği tasvir edilmektedir. Türklerde yay metbuluk ve hakimiyeti, ok ise tabiiyeti temsil etmektedir. Türk geleneğinde bir hükümdarın başka bir hükümdara ok göndermesinin onun kendi üstünlüğünü, yay göndermesinin ise karşısındakinin üstünlüğünü vurgulamak için bir işaret olduğu görülmektedir. Kao-kiu'lerin reisinin 491 yılında zayıflamış olan Tabgaç devletine kendi üstünlüğünü belirtmek için hediyelerle birlikte ok göndermiş olmasını buna örnek olarak verebiliriz. Oğuz Han'ın da büyük oğullarına Boz Ok, küçük oğullarına ise Üç Ok ismini vermiş olması ve aynı zamanda iktidar alameti olarak kabul edilen yayı Boz Oklara teslim etmesi hakimiyetin onların neslinden gelecek olanlara geçmesini istediğinin bir göstergesi olduğu rivayet edilmektedir.

Kayı Boyu - قاي – Boz Ok koluna mensub olan ve Reşideddin'in listesinde ilk sırada yer alan bu boy hükümdar çıkarmış olan beş Oğuz boyundan biridir.⁶⁴ Osmanlı devletini kurmuş olan Osman Gazi ve onun atalarının Kayı boyuna mensub olduğu söylenmektedir.

⁶³ W. Bang, G.R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, s. 12-15.

⁶⁴ F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, s. 216.

Bayat – بايات – Dede Korkut Destanı’nda Oğuz elinin akıl hocası, büyüğü, halk filozofu, müdrik, bilge kişisi olarak gösterilen Dede Korkut ve Azerbaycan edebiyatının en önemli şairlerinden biri ve Akkoyunlu Türkmenlerinden olan Muhammed Fuzûli Oğuzların Bayat boyuna mensublardır.

Avşarlar - اوشر – Avşarlar da Oğuzların hükümdar çıkardıkları boylar sırasındadır. XII. yüzyılda Güney Azerbaycan’da Avşarların yaşadıklarını görüyoruz. Daha sonra XV. asrın sonlarına doğru Ak-Koyunlu fethi sonucunda Anadolu’dan göç etmiş olan Avşarlara rastlıyoruz. 1501 tarihinde Safevî Devleti kurulduğu zamanı ise bu topraklara Halep Türkmenleri ve Dulkadırlıların göç ettiğini görmekteyiz. Nadir Şah Avşar Horasan’da Avşarın Kırklı obasından idi.⁶⁵

Bayındır – بايندر – Dede Korkut Destanı’nda Oğuzların hükümdarı, Oğuz elinin başçısı olan Kamğan oğlu Bayandır Han’ın bu boya mensub olduğu gösterilmektedir. Yine Akkoyunlu devletinin kurucuları Oğuzlar’ın Bayındır boyunun mensubudurlar. Bu sebeple onlara tarihi kaynaklarda Bayındır Han Oğulları veya Bayındırıyye diye hitab edilmektedir.

Salur – سالور – Üç Ok kolundan olan bu boy da *Avşar*, *Kınık*, *Kayı* boyları gibi Oğuzların en önemli ve en büyük boyları sırasındadır. Aynı zamanda Dede Korkut Destanı’nda Hanlar Hanı Bayandır hanın güveyisi ve Oğuz beylerinden olan Salur Kazan, Kadı Burhaneddin gibi büyük şahsiyetler yetişmiş olduğu bu boyun mensubudur.

Bügdüz – بگدز – Dede Korkut Destanı’nda Bügdüz Emen olarak bilinen kahraman bu boydan gösterilmektedir.

⁶⁵ Faruk Sümer, “Avşar”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, s. 162-163.

Kınık – قينق – Döneminin hükümdarlarının boyu olarak nitelendirilen Oğuzların Kınık boyu, Selçuklu Devleti’nin oluşumunda, güçlü ve büyük bir devlet haline gelmesinde kurucuların kendi boylarına mensub olması sebebiyle büyük ve önemli rol üstlenmişler ve bu sebeble de Oğuz boyları içerisinde önemli yere sahip bulunmaktadır.⁶⁶

Bu boylar hem Kitab-ı Dede Korkut destanı açısından hem de bir çok Türk devletlerinin oluşumunda önemli yere sahip olmaları açısından Oğuz boyunun Boz Ok ve Üç Ok kolları içerisinde ehemmiyetli yere sahip olmaktadır.

Menşe olarak Oğuzların Orta Asya kökenli Türk kavmi oldukları görüşü kabul edilmektedir. Ancak bunun yanı sıra Dede Korkut Destanı’nda yer alan hikayelerin kahramanları olan Oğuzların ve destana konu olan Oğuz elinin dolayısıyla Dede Korkut Destanı’nın coğrafyasını tamamen Merkezi Asya olarak görmek ve destanı Oğuzların bu topraklardaki hatıralarının tasviri olarak değerlendirmek kanaatimce Türk medeniyetinin, Türk edebiyatının ortak hazinesi olan bu destanın objektif yönden ele alınmasına mâni olabilir.

Daha evvel belirtildiği gibi Azerbaycan toprakları kadimden beri Türk kavimlerinin, Türk topluluklarının yaşamış olduğu bir coğrafyadır. Türk medeniyetinin, kültürünün izlerine bu topraklarda tarihin en eski devirlerinden itibaren rastlamaktayız. Dolayısıyla burada teşekkül etmiş olan halkın ve Selçuklu akını ile birlikte XI-XII. yüzyılda Azerbaycan’a gelen Oğuzların bu coğrafyada yaşayan Türk kökenli topluluklar ile karışması sonucunda etnik olarak gelişmiş olan Azerbaycan Türklerinin hafızasında bu tarihsel kodların yer edinmiş olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁶ Faruk Sümer, “Kınık”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, s. 418.

2. BÖLÜM

DEDE KORKUT'TA DİN, TOPLUM VE KADIN

2.1. Din Kavramı ve Dinlerin Tasnifi

İnsan varlığına mutakıb ve yararlı bir şekilde yaratılmış olan kâinata sarsılmaz ve değişmez bir düzen hakimdir. (الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارِجٍ) “Yedi göğü tabakalar halinde yaratan O’dur. Sen, rahmân olan Allah’ın yarattıklarında bir düzensizlik göremezsin. Gözünü göğe çevir bak, bir aksaklık görebiliyor musun?”⁶⁷ ayetinde de olduğu gibi kâinattaki her şey bir düzen içerisinde ve bir gayeye yönelik mevcuttur. “Fizik, astrofizik, klasik kozmoloji, kuantum mekaniği ve biyokimyanın çeşitli alanlarında bir çok keşif zamanımızda yeryüzünde carbon temelli akıllı yaşamın varlığının, fiziksel ve kozmolojik özelliklerin hassas dengesine bağlı olduğunu defalarca ortaya koymuştur.” Bu özelliklerde olabilecek en ufak bir değişiklik bütün dengenin bozulması ile sonuçlanır ve dolayısıyla da hayat yok olur.⁶⁸ İnsan ise bu düzen içerisinde mevcut olan evrenin en önemli bir parçasıdır ve din de varolan insanla birlikte varlığını

⁶⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, “Mülk”, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996, C. 8, s. 368.

⁶⁸William Lane Craig, 1990, “The Teleological Argument and The Anthropic Principle”, In *The Logic of Rational Theism: Exploratory Essays*, Ed. M. McLeod, W. L. Craig, Problems in Contemporary Philosophy, v. 24, Lewiston, N. Y., E. Mellen Press, pp. 127-128, (Adres:<http://www.leaderu.com/offices/billcraig/docs/teleo.html>), (Erişim Tarihi: 01.03.2020),

sürdüren bireysel ve toplumsal bir olgudur. Din toplum için gerekli olan olguların içinden çıktığı esas, köklü ve evrensel olgu olarak değerlendirilebilir.⁶⁹ İnanan bir varlık olan insanın herhangi bir şeyin mevcutluğunu, doğruluğunu delil olmadan kabul etmesi olarak tarif edilen inanç insanlarda varolan genel bir temayüldür.⁷⁰ Her bir birey dini inanç edinmeye yönelik psikolojik bir yatkınlık içerisinde. O halde dinin sosyal, psikolojik bir varlık olan insanın ait olduğu toplum incelendiği zaman dikkate alınması gereken önemli bir olgu olduğunu söyleyebiliriz .

Emile Durkheim'in kutsal varlıklarla alakalı iman ve amellerden meydana gelen tutarlı sistem ve bu sisteme inanan, ona bağlı olan insanları manevi toplum şeklinde birleştiren bir fenomen⁷¹ olarak değerlendirdiği, ifade ettiği din kelimesi Arapçada borçlanma, boyun eğmek, ceza, adet edinmek gibi bir çok manalarda kullanılmaktadır. İbn Manzûr Arapça deyn kökünden masdar veya isim olduğu bildirilen din kelimesinin isim, deyn kelimesinin ise masdar olduğuna kanaat getirmiş ve din kelimesinin anlamlarına ilave olarak 'islam' ve 'hesap' kelimelerini ifade etmiştir. Dinin adet, durum, ceza, mükafat, itaat anlamlarının olduğunu vurgulayan Cevheri terimin anlamını itaat olarak vermektedir.⁷² Ragıb el-İsfahani'ye göre itaat ve ceza din kelimesi ile ifade edilmektedir. Ragıb el-İsfahani

⁶⁹ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, C. 28, S. 1, s. 222.

⁷⁰ Hasan Kaplan, “Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık”, Ed. Halil Apaydın, *Din Psikolojisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 66.

⁷¹ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2005, s. 67.

⁷² Günay Tümer, “Din”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, s. 312.

دين kelimesini ملة kelimesi gibi olduğunu lakin itaat göstermek, boyun eğmek anlamında şeriatın din olarak ifade edildiğini söylemektedir.⁷³ Eski Türklerde din kelimesi drm, darm, nam, den gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Oğuzlar ise din kelimesinden istifade etmişler. Eric Sharpe eserinde Çiçero’ya atıfta bulunarak dinin iyice düşünüp taşınmak ve tekrar tekrar okumak anlamına gelen relegere, Lactantius’a atıfla ise sıkıca bağlanmak anlamını veren religare kelimesinden geldiğini yazmaktadır.⁷⁴ Cürcanî’ye göre din, akıl sahiplerine Peygamberin bildirdiği şeyleri kabul etmeye davet eden ilâhî bir kanun,⁷⁵ İbn Teymiye’ye göre ise “Allah’ın insanlığa yönelik hükümler halinde kanunlaştırdığı buyruklar”ın bütünüdür.⁷⁶

Pakistan asıllı İslam düşünürü Muhammed İkbal *The Reconstruction of Religious Thought In Islam* isimli eserinde A. N. Whitehead’a atıfta bulunarak din kavramını genel hakikatlerin oluşturduğu sistem şeklinde ifade etmiştir. Ve dinin insan karakteri ve hayatı için olan önemini dine yaklaşımımızda dikkate almamız gereken hususları şu sözlerle dile getirmiştir:

Din samimiyetle kabul edildiği ve gerektiği gibi anlaşıldığı,
kavrandığı zaman karakter ve şahsiyeti tamamen değiştirebilecek

⁷³ Rağıb el-İsfahanî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 393.

⁷⁴ Eric J. Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Göç, Arasta Yayınları, Bursa, 2000, s. 11.

⁷⁵ Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifat Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 105.

⁷⁶ Cevdet Kılıç, “Felsefe Din, Vahiy Akıl İlişkisi Bağlamında Din Kavramı ve Günümüz Din Toplum İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, S. 4, s. 110.

güce, özelliğe sahip bulunmaktadır ve bu yüzden esas amacı, başlıca gayesi insanın dahili ve harici dünyasına yön vermek ve temelinden değiştirmek olan dinin içinde bulundurduğu, ihtiva ettiği temel hakikatlerin de hedefinden saptırılmaması gerekmektedir.⁷⁷

Din felsefesi, din sosyolojisi, din psikolojisi gibi alanlarda aynı zamanda antropolojik, tarihsel, fenomenolojik yönden dinin bir birinden farklı bir çok tarifi yapılmıştır. Durkheim'e göre din dini cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin, inanç sistemi, Kant'a göre vazifelerin ilahi bir emre dayanmış olduğunu kabul, Herbert Spencer'e göre her şeyin bizim bilginin dışında olan Kudret'in tezahürleri olduğunu kabul etmek, Wildenband'a göre ise gerçek hakikatin en iç özü, esası ile, yüksek kuvvetlerle olan münasebettir. Rudolf Otto dini kutsalın tecrübesi olarak değerlendirmektedir. Schopenhauer ise dini halk metafiziği olarak tanımlamaktadır. Din kavramı için bu kadar çok tarifi verilmesi devrin karakteri ve devre hakim temayüllerle de ilgili olabilir.⁷⁸

Dinler tek tanrılı veya çoktanrılı olması, tipolojik, coğrafi, morfolojik, fenomenolojik, tarihsel özellikler, inanç ve doktrinin merkezinde bulunan değerler gibi bir çok açıdan tasnif edilebilir ki, dinlerin tasnifi konusunda da dinin tanımında olduğu gibi farklı görüşlerle karşılaşmaktayız. Gustav Mensching dinleri tabiat dinleri, halk dinleri, dünya dinleri olarak tasnif etmektedir. Tabiatla iç içe yaşayan ve ondan etkilenen insanların dinleri tabiat dinleri, halk dini ise medeni milletlerin dini olarak ifade edilmektedir. Belirli kurucu tarafından ortaya koyulan ve halk dinlerinden mensubu oldukları topluluğun tarihi, kültürel hudutlarını aşmak suretiyle uzaklaşmış olan dinler ise dünya dinleri olarak

⁷⁷ Muhammed Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought In Islam*, 1930, s. 1, Erişim Adresi: <http://www.archipress.org/docs/pdf/iqbalreconstruction.pdf>.

⁷⁸ G. Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, s. 223-226.

nitelendirilmektedir. Başka bir tasife göre ise dinleri dini ayin, törenlere dayalı olan sakramental, peygambere dayalı olan profetik ve bilavasita, doğrudan tecrübe ve duygulara dayanan mistik veya tasavvufî dinler olmakla üç kısma ayırabiliriz. Coğrafi konumu esas aldığımızda da yine dinleri sami dinler, yani Orta Doğu kökenli dinler, taoizm, şintoizm örneğinde Çin-Japon ve Caynizm örneğinde Hint grubu dinler şeklinde tasnif edebiliriz. Bunların dışında vahye dayanan ve tabii dinler, ilkel ve gelişmiş dinler, her hangi bir kurucusu olan ve olmayan, kutsal kitaba sahip olan ve olmayan dinler olarak da gruplara ayırmamız mümkündür. Schimmel'e göre dinler ga, nuer, ainu, dinka dinleri gibi ilkel olan, milli ve evrensel dinler şeklinde tasnif edilebilir. İslama göre ise dinler Tanrı'nın varlığına inanan, vahye dayalı ve vahye dayanmayan dinler olarak gruplandırılmaktadır.⁷⁹

Aydın'ın makalesinde dinler arasında müşterek bir esasın veya ortak yanların olup olmadığını ve ilkel saydığımız dinlerin pozitif dinlere hangi şekilde tekamül etmiş olduğunu bilmenin önemine vurgu yapan Jean Chevalier'in ise dinleri pietizm örneğinde akıl veya vicdan dinleri, animizmin örneğinde ilkel dinler, aksiyon dinleri, kitabi dinler, tabii dinler, brahmanizm timsalinde sacordetales dinler, kurumsal olan dinler, kozmik dinler, kabile dinleri, mithraizm gibi sır dinleri olarak adlandırılan dinlere muhalif olan kurtuluş dinleri, klasik ve seçilen hristiyanlık olmakla daha geniş tasnif ettiğini görmekteyiz.⁸⁰

Aşağıda yer alan tabloda İslam, Yahudilik, Hristiyan, Hinduizm Budizm ve Konfüçyanizm'in dinin yapmış olduğumuz tasnifleri esas alınarak hangi gruplara ait olduğu

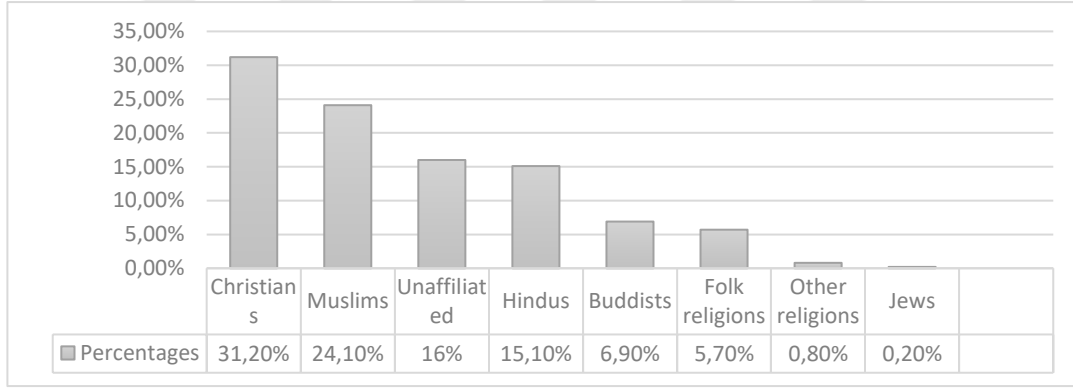
⁷⁹ G. Tümer, "Din", IX, s. 232.

⁸⁰ Jean Chevalier, "Din Fenomeni", çev. Mehmet Aydın, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, C. 28, S. 1, s.

bilgisi verilmiştir. Burada Schimmel'in tasnifine ve coğrafi konuma göre, aynı zamanda dini ayin ve törenlere veya peygambere dayalı olması yahut mistik, tasavvufi özellik taşıması bakımından gruplandırma yapılmıştır.

İslam	Yahudilik	Hristiyanlık	Hinduizm	Budizm	Konfüçyanizm
	1. Milli 2. Sakramental 3. Profetik 4. Orta Doğu-Sami	1. Evrensel 2. Sakramental 3. Profetik 4. Orta Doğu-Sami	1. Sakramental 2. Mistik 3. Hint	1. Evrensel 2. Mistik 3. Hint	1. Milli 2. Çin-Japon
1. Evrensel 2. Profetik (peygambere dayalı) 3. Orta Doğu-Sami					

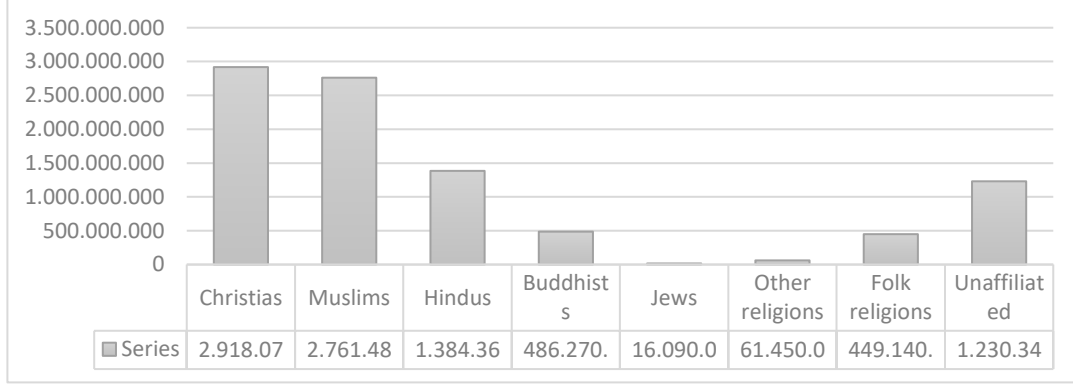
Şekil1. Dünyanın din nüfusu⁸¹

Günümüzde dünya üzerinde farklı inançları benimsemiş, farklı dinlere mensup olan insanlar yaşamaktadır. Dünyada mensuplarının nüfusuna göre Hristiyan ve İslam dinleri öne çıkmaktadır. Şekil 1’de gösterildiği üzere Hristiyan dinine mensub olanların nüfusu 2015 yılına göre 2.3 milyar olarak en yüksek göstericiye ulaşmıştır. Pew Research Center’in dünya dinleri nüfus projeksiyonunda 2050 yılı için 2015 yılına ait raporda 1.8 milyar olarak gösterilen İslam nüfusunun artım göstererek 2.761.480.000 olacağı öngörülmektedir.

⁸¹ Pew Research Center, URL (<https://www.pewresearch.org/>), (Erişim Tarihi: 15.03.2020).

Şeki 2. 2050 yılı dünyanın din nüfusu projeksiyonu

İnsan maddi ihtiyaçlarının yanısıra manevi ve ruhi ihtiyaçlara da sahip olan bir varlıktır. Toplum ve toplumu meydana getiren, oluşturan insan için ferdi ve toplumsal bir olgu olan din esas ve önemli koruyucu özelliğe sahip olmakla beraber aynı zamanda onlara ahlakın önemini ve üstünlüğünü vurgulayarak uymaları gereken bir ahlak anlayışı, ahlak öğretisi sunmaktadır. İnsanın canının, malının, namusunun, aklının, dininin dokunulmazlığı ve korunması ile ilgili görüşlerin yanısıra kendisi gibi başkalarını da düşünmesi, onların haklarına, düşüncelerine, hislerine, değerlerine karşı saygılı olması, şahsi, kişisel fayda gözetmeksizin, herhangi bir çıkar aramaksızın diğer insanlara yarar sağlamak gibi bir sıra ahlaki değerleri bütün dinler tarafından insanlığa önerilen başlıca esaslar olarak kabul edebilir ve dinlerin ortak özellikleri altında değerlendirebiliriz. Nasıl ki, insanı kainatın en yüce varlığı olarak nitelendiren ve onun dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan İslam dininde de mevcut olan zarurat-ı diniyye olarak adlandırılan beş temel esas, prensip, gaye olan can, mal, akıl, din ve neslin korunması anlayışı söylenilenleri aksettirmektedir.

Kuran-i Kerim'in kullanmış olduğu anlamlarla din insanın hayatı boyunca izlediği yol ve bireysel, şahsi ve sosyal yaşamını düzenleyen, tanzim eden hayat anlayışı şeklinde değerlendirilmektedir. Kuran-i Kerim'de doksan iki yerde çeşitli anlamlarla geçmekte olan din kelimesi başlıca olarak *itaat, hüküm, yönetme-yönetilme, tapınma, tevhid, İslam, şariat, hudud, adet, ceza, hesap, millet, yol, hayat tarzı, hesap günü, kanun* manalarında

kullanılmaktadır. Mevdudi Kuran-i Kerim’de din kelimesinin hakimiyet, egemenlik, otoriteye itaat, bu otoritenin tesiri altında mevcut olan fikri ve ameli nizam, yargı, ceza anlamlarında kullanılmakta ve din olarak tüm bu anlamlardan ibaret olan düzenin, sistemin ifade edildiğini söylemektedir.⁸² Fatiha suresinin dördüncü ayetinde din gününün sahibi (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) ifadesinde din kelimesinin hesap, ceza, mükafat, hüküm anlamlarına geldiğini görebiliriz. Bakara suresinin yüz otuz ikinci ayetinde yer alan din kelimesi itaat, teslimiyet, ibadet ve hizmet manalarında istifade edilmiştir. “Ve İbrahim çocuklarına bunu aynen vasiyet etti; Yakub da (böyle yaptı): “Evlatlarım! Bakın, Allah size en saf ve temiz inancı bahşetti; öyleyse O’na teslim olmadan ölümün size alt etmesine izin vermeyin.” (وَوَصَّىٰ بِهَا) (إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ) Yine Nahl suresindeki “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Din de sürekli olarak O’nundur. Yoksa Allah’tan başkasından mı sakınıyorsunuz?” (وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا أَفَغَيْرَ اللَّهِ) (تَتَّقُونَ) ayetinde din kelimesi itaat anlamında kullanılmıştır. Din kelimesi kanun ve şariat anlamlarında Yusuf suresi 76. Ayette hükümdarın dini (فِي دِينِ الْمَلِكِ) ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır.⁸³

İnsanın sahip olduğu başlıca özellik ruhsal bir varlık olmasıdır. Ruhsal bir varlık olması sebebiyle insanda inanma ihtiyacı oluşmaktadır. Walter Houston Clark imanı insan

⁸² Ebu’l Ala Mevdudi, *Kur’an-ı Kerim’de Dört Terim İlah/Rab/Din/İbadet*, çev. Cahit Koytak, İdeal Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 55-56.

⁸³ Cevdet Kılıç, “Felsefe Din, Vahiy Akıl İlişkisi Bağlamında Din Kavramı ve Günümüz Din Toplum İlişkileri”, s. 111.

hayatına değer katan bir olgu olarak değerlendirmiştir.⁸⁴ Ruh ve bedenden ibaret olan, dolayısıyla maddi ihtiyaçların yanısıra manevi ihtiyaçlara da sahip insana özgür iradeye dayalı olan din ve etrafında şekillenen inanç konusunda Kuran-i Kerim baskı olmaksızın fert ve toplum hakkını ihlal etmeden inancını yaşamak hakkı tanımaktadır. İnancından kaynaklı tam bir teslimiyet içerisinde olan insan karşılaştığı zorluklar, olumsuzluklar, çaresizlikler sonucunda yetersizlik hissine kapılmaz ve inancı onun motivasyon kaynağı olur. Bunun örneğini Kitab-ı Dede Korkut destanında da görebiliriz, destan kahramanları düşman üzerine savaşa giderken, esir düştüklerinde veya esir olan insanları kurtarıırken, her bir hacetleri için Tanrı'ya sığınarak dua etmektedirler. Dede Korkut Destanı'nın *Dirse Han oğlu Buğaç Han* boyunda Bayandır Han'ın ziyafet tertip ederek ak, kızıl ve kara renkli üç çadır kurdurması ve oğlu olanları ak otağa, kızı olanları kızıl otağa, çocuğu olmayanları ise kara otağa koydurması konusu tasvir edilmektedir. Çocuğu olmaması sebebiyle kara otağa alınarak misafir edilen Dirse Han bu durumdan müteessir olur ve durumu anlatması üzerine hanımı ona Tanrı'ya yalvarmasını, dua etmesini, aç gördüğünde doyurmasını, çıplak gördüğünde giydirmesini, borçlu gördüğünde borcundan kurtarmasını tavsiye eder. Bir ağzı dualının duasının kabul olması sonucu niyetlerinin hasıl olması inancıyla Dirse Han hayır işler görür, dua eder ve neticede de Allah Taala onlara dilediklerini verir. Yine aynı motiflere *Kam Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek* boyunda da rastlamaktayız. Kalın Oğuz beylerinin duaları sonucunda Tanrı Kam Böre beye bir oğul, Bay Bican beye ise bir kız çocuğu nasib etmiştir. *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı* boyda esirlikte olan Uruz ölüm anının yaklaştığını anladığı zaman birliğine güman olmayan Hakk Tanrı'ya yüzünü dönerek ona teslim olur,

⁸⁴ Ali Rza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, C. 9, S. 2, s. 88.

Allah'tan medet ister. *Yine Kam Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek* boyunda Banu Çiçek'i Beyrek'e isteyen Dede Korkut Deli Karçar'ın gazabına uğrar ve Tanrı'ya sığınır, dedenin duası üzerine Deli Karçar'ın eli kurur ve yukarıdan asılı kalır, ardından Deli Karçar yalvararak Tanrı'dan yardım ister.

Medet amenel'aman

Tanrı'nın birliğine yoktur güman

Destandan getirdiğimiz örnekleri de dikkate aldığımızda insanın her zaman yüce bir varlığa inanma, kendinin aşamayacağı durumlar karşısında bu yüce varlığa sığınarak ondan yardım dileme ihtiyacı içerisinde olduğunu ifade edebiliriz. Dolayısıyla Altay Türk atasözü olan “İnsan Tanrısız, kürk yakasız, millet yarasız olmaz”⁸⁵ ifadesinde de denildiği üzere dinler ve dinlerin etrafında oluşan inançların insanla birlikte var olan fitri bir olgu olduğunu ve Tanrı inancının ve bu inanca yönelimin tabii olarak insan doğasında mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

2.2. Eski Türk İnancı: Şamanlık ve Tengricilik

Eski Türklerin inançları Gök Tanrı inancına dayanmaktadır, ancak Türklerin inanışlarında şamanlık izlerine, unsurlarına da rastlamaktayız. Türkler İslam dini ve Tengricilik dışında Animizm, Totemizm, Maniheizm, Budizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık gibi birçok dinler ve inançlardan etkilenmişlerdir, lakin bunların hiç biri İslam dini gibi büyük ve kalıcı bir etki yaratamamıştır. Ölmüş kimselerin ruhlarının doğada, ağaçlarda, bitkilerde

⁸⁵ Saadettin Yağmur Gömeç, “Eski Türk Dininin Temel Özellikleri”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. 4, S. 1, s. 85.

dolaştığı ve dolayısıyla da doğanın canlı olduğu düşüncesini kendisinde barındıran animizmde kutsal olarak kabul edilen ağaç, ateş kültleri Türkler tarafından da mukaddes sayılmıştır. Gök Tanrı dinine mensub ataerkil toplumun özelliklerini taşıyan Türklerde hayvan veya bitkiler gibi doğal olan nesnelerle insan arasında bir bağ olduğu inancına dayalı totemizm inancı yer edinmiş olmasa da totemizmde kutsal sayılan bazı öğelerle onların inançlarında da karşılaşmaktayız. Talas, Mehmet Eröz'ün fikrine atıfta bulunarak Anadolu'da hayvanların insanlar tarafından uğurlu ve uğursuz olarak değerlendirilmeleri, bazı hayvanların tekin sayılmaları kendinde totemizmin izlerini taşıdığını söylemektedir. Türk inançlarında totemik unsurların varlığına örnek olarak atın Türkler tarafından kutsal sayılmasını, tavşanın uğursuz olduğu düşüncesini, kurdun Türklerin hayatında önemli bir yere ve foksiyona sahip olması, Göktürklerin kurttan töremiş oldukları gibi inançları gösterebiliriz. İbrahim Kafesoğlu ise kurda gösterilen saygının ve onun ata olarak görülmesinin totemizme delil olarak gösterilebilecek kadar yeterli olmadığı görüşünü savunmaktadır.⁸⁶ Yine aynı şekilde Türklerin eski dininde kültlere atfedilen sıfatlarda dinamizmin tesirlerini görmek mümkündür ki, dinamizm anlayışı doğada dinamik, mistik bir gücün var olmasına esalanan inanç sistemidir.

Aynı zamanda zaman zaman Türkler arasında Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi din ve inanışların da izlerine rastlamaktayız. Mehmet Aydın Jean-paul Roux'a atıfla Göktürklerin hükümdarı olan Mu-Kan Kağan'ın Budizmi kabul ettiğini yazmaktadır. Yine 574-584 yıllarında Türklerin yaşadığı topraklarda Budist misyonerlerle karşılaşmaktayız. Kaynaklar Göktürk kağanı Tapo Kağan'ın Hui-lin isimli Budist keşişin

⁸⁶ Mustafa Talas, "Mehmet Eröz'de Türklerde Totemizm İzleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2004, S. 16, s. 285, 287.

tesiriyle Budizm'i kabul ettiğini, manastır ve tapınaklar yaptırdığını, aynı zamanda Çin'den onun isteği ve talebi üzerine sutraların getirildiğini yazmaktadır. Yine Göktürklerle bağlı bazı grupların Hristiyanlığı kabul etmiş oldukları kayıtlarda geçmiştir. Ancak ne Budizm ne de Hristiyanlık Türkler arasında kalıcı bir etki yarata bilmemiştir. Fakat vezir Tonyukuk'un da ifade ettiği gibi Budizm ve Taoizm gibi dinler Türk toplumunun savaşçı ruhuna ve hareketli yapısına, Türklerin karakteristik özelliklerine uygun olmadığı için onlar arasında kendine yer edinememiştir. VIII. yüzyılın ortalarında Uygur devletinin hakanı olan Böğü Kağan devletin resmi dinini Maniheizm olarak kabul etmiştir. Yine tarihte Hazarların bir kısmının Yahudiliyi bir kısmının da Hristiyanlığı kabul etmiş olduklarının şahidi olmaktayız.⁸⁷

Tengricilik diye adlandırdığımız Gök Tanrı dini kendinde kültleri barındırmasına rağmen insanlar tarafından inanılan, korkulan ve dua edilen tek Tanrı anlayışına da sahiptir. Tengricilikten farklı olarak M. Eliade'nin ilkel esrime veya vecd tekniği olarak ifade ettiği Şamanlıkta ise ruh anlayışı daha yoğundur. Şaman kelimesinin Tunguzcadaki *saman* kelimesinden geldiği söylenmektedir. Başka bir görüşe göre ise bu kelimenin Hind-Avrupa dili olan Toharcadaki-*samane* ve Sogdcadaki-*saman* kelimelerinden geldiği ve Hind-Avrupa menşeli olduğu düşünülmektedir. Altay Türklerinde Şaman anlamında Kam sözü istifade edilmektedir.⁸⁸ Ancak milli bir tip olan kam ile Batıda *medicine man* olarak tanınan ve isimlendirilen, Jean Paul Roux'un dinden daha çok bir teknik olarak değerlendirmiş olduğu Şamanlıktaki esas unsur olan şaman arasında farklar mevcuttur. Bu farklılıklara örnek olarak

⁸⁷ Mehmet Aydın, "Türklerin Dini Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1997, S. 4, s. 4-5.

⁸⁸ Saadettin Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 22, S. 33, s. 81-82.

şaman olan kimseler için sağaltma işlemi sırasında davul kullanmalarının onlar için karakteristik bir özellik olmasına karşılık kamlar için kopuzlarının büyük önem taşıması gösterebiliriz. Yine şamanın vazifesi insan ve ruhlarla ilgiliyise, kam Tengri'nin emri ile insanlar arasında vazife üstlenmekteydi.⁸⁹ Uygurcada sihirbaz, büyücü anlamlarını veren kam/قام sözüne Kaşgarlı Mahmud kâhin olarak açıklık getirmiştir.⁹⁰

Şamanizmi bir vecd tekniği ve aynı zamanda büyü esaslı bir kabile dini olarak değerlendirmektedirler. Orta Asya Türk bölgelerinde şamanlık unsurları ile karşılaşmış olsakta bu bütünlükle dini sistemi dini yapını oluşturmamaktadır, yani şamanlığı Orta Asya ve Kuzey Asya'nın dini hayatına hakim olmasına rağmen adı geçen bölgenin dini olarak ifade edemeyiz. Ölümlerle ve tabiat ruhları ile iletişim kurabilen şamanlar ruhlara hakim olabilmektedirler. Sibiryâ, Orta Asya'ya mahsus dinsel bir olgu olan şamanizmde şaman uzmanlık talep eden sihirsel bir yetiye, vecd haline ve yine aynı şekilde tedavi etme becerisine sahip bulunmaktadır.

Şamanlığın bir din olabilmeyeceğini savunan A. Van Gennep ve E. Lot-Falck'a karşı Michel Perrin eserinde dini inancın gerekli kıldığı eylemlerin esas ve önemli parçasını, yani dünyayı tasavvur etme, tasarımlama biçimi olarak ifade etmektedir. Bu tasavvur ve tasarım Hristiyanlıkta Kutsal Metinlere dayanan dua, günah çıkarma, ayin gibi rituellarda kendini göstermektedirse, Şamanlıkta da Tanrı rızasını kazanmak için olan ayinler, sağaltıcı gelenekler, ruhların mezarlarına taşınması gibi eylemlerde bulunmaktadır.⁹¹ Nevill Drury

⁸⁹ Serdar Uğurlu, "Eski Türklerin Dini", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, C. 12, s. 330.

⁹⁰ Mahmud Kaşgarlı, *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi III*, s. 157.

⁹¹ Michel Perrin, *Şamanizm*, çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 27.

görü geleneği olarak tanımladığı şamanlığın dünyanın yaratılanlar ile tanrı arasında bağ, iletişim kurmak için vasıta olan bilinç konumlarının kullanım biçimi, kullanım pratiği olduğunu söylemektedir.⁹²

Her bir insan topluluğu yaratıcı kudret sahibi bir güce inanma ihtiyacı içerisinde bulunduğundan Eski Türklerde de bu yaratıcı güç Tengri olarak adlandırdıkları Gök Tanrı'dır. Göktürk yazıtlarında gök yüzü, göğün maviliği ve tanrı⁹³ anlamlarında kullanılan Tengri Eski Türk inanç sisteminde göğün ve yerin yegane yaratıcısıdır. Gök Tanrı inancında Tengri ile beraber onun yaratmış olduğu Yer-Sub, Yağız-Yer, adına kurbanların kesildiği atalar ervahı, yani ataların ruhu mukaddesdir, kutsaldır. Türkler Tanrı'nın varlığı ile birlikte bazı yardımcı iyelerin de var olduğuna inanır, koruyucu ruhlar ve kötü ruhlar diye sınıflandırdıkları iyeleri *tin/eş*, *süne/sür*, *kut* olarak adlandırıyorlardı.⁹⁴ Gök Tengri inancında kutsal olarak nitelendirilen ruhlar yer altı, yer üstü ve gökyüzünde yaşamaktadırlar. Erlik insana karşı kötü davranan, Ülgen ise iyiliği seven ve onun timsali olan ve aynı zamanda güneşi, ayı, gökkuşağını, gökyüzünü yaratmış olan, gök cisimlerine yön veren, onları idare eden, gök gürültüsünü, yıldırımını, yağmuru ortaya çıkaran bir

⁹² Nevill Drury, *Şamanizm Şamanlığın Öğeleri*, çev. Erkan Şimşek, Okyanus Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 19.

⁹³ Azmi Bilgin, “ ‘Gök Tanrısı’ Terimi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2005, C. 2, S. 4, s. 190.

⁹⁴ Mehmet Alparslan Küçük, “Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: ‘Ölüm/Obur Ruhlar’ ”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2017, C. 1, S. 21, s. 29.

varlıktır.⁹⁵ Hunların yaşantısına baktığımızda Yer-Sub, Yağız-Yer, Gök Tengri, atalar ervahı gibi kutsal sayılan iyelere ve onlar adına kesilen kurbanlara rastlamaktayız.⁹⁶

Mehmet Aydın M. Eliade'nin "Türk kavimlerinin inandıkları Gök Tanrı hakim bir Tanrıdır. Onların güçleri, sadece kozmik yaratılışta kendini göstermiyor. Onlar evrensel Rablar ve evrensel hakimdirler." yorumunu esas alarak vahdaniyetin Türk boyları içerisinde, onların inanç sistemlerinde her zaman varlığını devam ettiren orijinal bir dini unsur olduğu, yani temel fonksiyonunu saklamakla beraber farklı şekillerde tezahür edebileceği kanaatine varmıştır. Zamanla Türk inancındaki hakim Gök Tanrı düşüncesi yerini ikinci dereceden olan semavi Tanrılar'a vermiş, toplumda artık kültler egemen olmaya başlamıştır. Netice olarak söyleyebiliriz ki, Türk kavimleri, Türk boyları içerisinde politeist bir Tanrı tasavvuru şeklinde algılanan aslında ise tek olan Gök Tanrının fonksiyonlarına iman olarak ifade edebileceğimiz, temelinde monoteist bir Tanrı düşüncesinin mevcut olduğu inanc şekli hakimdir.⁹⁷ Fransız elçisi Rubuk Uygurlar hakkında onların bir Tanrı'ya inandıkları, antropomorfik Tanrı tasavvurlarına sahip olmadıkları malumatını aktarmıştır.⁹⁸ Orhon abidesi olan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtında "Ben Tengri teg Tengride olmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde tahta oturdum" (KT-G1; BK-K1) ve "Tengri teg, Tengri yaratmış, Türik Bilge Kağan" (BK-D 1), "Tanrı lutufkar olduğu için, benim talihim olduğu için, hakan

⁹⁵ Tuncer Gülensoy, *Barbar Türkler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 203, 204.

⁹⁶ Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadoluya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 15.

⁹⁷ M. Aydın, "Türklerin Dini Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme", s. 7, 8.

⁹⁸ M. A. Küçük, "Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: 'Ölüm/Obur Ruhlar' ", s. 29.

olarak tahta oturdum (KT-G10; BK-K7)”, “Tanrı güç vermiş olduğu için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş. (KT-D12; BK-D11)”, “Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı annem hatunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan olarak tahta oturttu, hiç şübhesiz.” (KT-D 25, 26; BK-D 20, 21), “Tanrı lutfettiği için, tahta oturduğumda dört bucaktaki halkları tanzim ettim düzene soktum.” (BK-K 9), “Tanrı buyurduğu için devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizlileri diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş.” (BK-D 13), “Tanrı (öyle) buyurduğu için 14 yaşında Tarduş halkı üzerine Şad oturdum.” (BK-D 14, 15), “Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, dağıttım.” (BK-D 32), “Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı öylece kazanmış şübhesiz.” (BK-D 33),⁹⁹ şeklinde Tengri kelimesinin yer aldığı ifadeler geçmektedir ki, bu da Türklerin Tanrı anlayışı hakkında bilgi almamıza yardımcı olmaktadır. “Ben Tengri teg Tengride bolmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde tahta oturdum” ve “Tengri teg, Tengri yaratmış, Türuk Bilge Kağan”, “Üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.” (KT-D 1; BK-D3) ifadelerinin anlamları hakkında bir çok farklı görüş ortaya konulmuştur. E. C. Şükürov ve A. M. Meherromov bu ifadeleri ‘Tanrı gibi gökte yaranmış bilici Türk hanı, Tanrı gibi gökte olmuş bilge Türk kağanı’, E. A. Guliyev ‘Tanrı gibi göklerde doğmuş Türk müdrük kağanı’, ‘Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk bilge kağanı’, Özönder Barutçu ‘Semavi Yaratıcıdan olmuş Türk Bilge Kağan’, ‘Semavi Yaratıcı tarafından yaratılmış Türk Bilge Kağan’, Thomsen ‘Ben Türklerin göğe benzeyen ve gökten gelmiş Bilge kağanı, ‘Tanrıya benzeyen ve Tanrının yarattığı, ben, Türklerin bilge kağanı’, Muharrem Ergin ise ‘Tanrı gibi gökte olmuş Türk

⁹⁹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Simurg Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 34, 56, 62.

Bilge Kağan’, ‘Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağan’¹⁰⁰ olarak açıklamaktadırlar. Ancak diğer tüm ifadeleri göz önünde bulundurmakla Türklerin Tanrısını lutufkar, üstün kuvvet sahibi, yeri, göğü ve bu ikisi arasında insanoğlunu yaratmış olan ve ona yol gösteren, kağanlara kut, devlet veren, ülük sahibi olan, mükafatlandıran ve cezalandıran, Türk ordusunu muzaffer eden olarak vasıflandırmamız sebebiyle de Serkan Şen’in de eserinde ifade ettiği üzere daha önce belirttiğimiz bu iki ifadeyi “Göğü var eden Tanrının var ettiği Türk Bilge Kağan” olarak yorumlaya biliriz. Soyut uluhiyat düşüncesine sahip olan Türklerin inancına göre irade sahibi Tanrı birdir, benzeri yoktur, göktedir, var edendir, ezeli, ebedidir. Eski Türklerde mevcut olan bu Tanrı tasavvuru Aristo’nun ifade ettiği gibi bir defaya mahsus yaratan ve Sami dinlerde olduğu gibi olaylara doğrudan müdahale eden bir Tanrı düşüncesi değildir.¹⁰¹ Şaban Kuzgun’a göre Türk toplumu İslam’dan önce de tevhid inancına sahiplerdi ve O aynı zamanda Gök Tanrı inancını Şamanizm olarak değerlendirmeyi yanlış hesap etmektedir. Yine Mehmet Aydın aslında şamanizmi bir din olarak değil, vahdaniyyet düşüncesini kendisinde ihtiva eden ve bir çok dinden kendi içerisine almış olduğu motiflerin senkretik kompozisyonu şeklinde adlandırabileceğimiz vecd tekniği olarak değerlendirebileceğimiz fikrini ileri sürmektedir.

¹⁰⁰ Serkan Şen, “Orhon Yazıtlarında Geçen Tenri Teg Tenride Bolmuş Türük Bilge Kagan ve Tenri Teg Tenri Yaratmış Türük Bilge Kagan İfadelerinin Yeni Bir Yorumu”, *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, 18-20 Kasım 2009 Afyonkarahisar, Ed. Cengiz Ayyılmaz, Özgür Ay, Metin Yılmaz, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, s. 252, 253.

¹⁰¹ Ahmet Piriñ, “Eski Türk Dininde Metafizik ve Hikmet”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2020, C. 9, S. 1, s. 429.

2.3. Eski Türklerde Dini Ritüel, İnanç ve Gelenekler

İskitler ve onların ortaya çıkmış olduğu topluluklar olan Sakalar ve Masagetler, onların inançları, dini ritüelleri hakkında bize bilgi veren en önemli kaynaklar Herodot'un *Tarih*, Strabon'un ise *Coğrafya* eseridir. Herodot'un İskitlerin soyundan olabileceklerini söylediği, Orta Asya'da yaşayan Massagetlerin dini tasavvuruna monoteist bir Tanrı inancı, yani tek Tanrı inancının hakim olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰²

Massagetlerin taptıkları yegane tanrı güneşti ve ona ölümlülerin, yani fanilerin en hızlısı tanrıların en hızlısı olana kurban verilmelidir düşüncesiyle atı kurban ederlerdi. İskitlere baktığımızda ise politeist bir tanrı tasavvuru ile karşılaşmaktayız. İskitlerin tanrıları başta Tabiti olmak üzere Papaaios, Api, Oitosyros, Argimpasa, Thagimasades ve Ares'tir. Bu kavimde savaş tanrısı olan Ares dışındaki tanrılar için tapınak kurmak, heykel dikmek gibi adetler bulunmamaktadır. İskitlerin tanrı tasavvuru Yunanlarda olduğu gibi antropomorfik bir tanrı tasavvuru da değildir.

Bu topluluğun kurban sundukları, tanrıları için kurban kestikleri dinsel törenleri mevcuttur ki, tören sırasında kurban edilecek hayvan ön ayakları bağlı biçimde ortaya konulur ve kurbanı kesecek insan ipi çekerek kurbanı düşürür, bu sırada da kurbanın sunulduğu Tanrı'ya dua eder. Kurban boğazına dolanmış olan ipin arasından geçirilmiş sopanın çevrilmesi sonucunda boğularak öldürülür, öncesinden hiç bir tören yapılmadan pişirilirdi. Sürü hayvanlarının ve özellikle atın kurban edildiği bu törenler sırasında domuz

¹⁰² İbrahim Çeşmeli, *İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016, s. 13, 16.

kurban etmezler ve hatta bu topluluk kendi topraklarında bile domuz beslememektedirler.¹⁰³ Dede Korkut Destanı'nda Oğuzlar arasında da kurban ritüelinin önemli yeri bulunmaktadır. Türklerde kurban ritüeli kanlı ve kansız olmakla iki kısma ayrılmakta idi. Dede Korkut Destanı'nda kansız kurban örneklerine rastlanmamaktadır. Oğuzlar tarafından yapılan bu kurban ritüeli her hangi bir sıkıntıdan, zor durumdan kurtulduktan Tanrı'ya şükür mahiyetinde icra edilirdi. Dede Korkud Destanı'nın *Dirse Han oğlu Buğaç Han* boyunda babasını kurtarıp obaya geri dönen Buğaç Han için anasının kurban kesmesi sahnesi tasvir edilmektedir.

Oğlan kırk yigidin boyuna aldı, at tepdi. Cenk ve savaş etti. Kiminin boynun urdu, kimini tutsak eyledi. Babasını kurtardı. Kayıtdı gerü döndü. Dirse Han burada oğlancuğu sağ idüğün yine bildi. Baba ile oğlu birbirin kocuşup ağlaştılar, ahavallerin birbirleriyle söylediler, andan obalarına kayıtdılar, Han kızı karşı gelüp Dirse Hanıla oğlun bir arada gördü, Hak Taalaya şükür kıldı, kurbanlar eyledi, açlar doyurdu, sadakalar verdi, oğlunu bağrına basup gözlerini öpdü.¹⁰⁴

İskitler tanrısal öfke üzerine ant içerler ve yemin ettikleri zaman kanlarını karıştırdıkları şarapla dolu bir kabın içerisine pala, ok, mızrak ve balta daldırır, daha sonra ise ondan içerlerdi. Tuncer Gülensoy İskitlerde var olan bu ant içme şeklinin, yemin töreninin Hun, Massaget, Göktürklerde de görüldüğünü yazmaktadır. İskitlerle ilgili olarak kralları öldüğünde eni boyu bir olan büyük mezar kazıldığı, hanımı, aşçısı, silahtarı, hizmetçisi, habercisi, atları, kullanmış olduğu eşyaları ve altın kupalarla birlikte mezara yerleştirildiği bilgisi verilmektedir. İskit krallarının mezarları Gerrian denilen uzak bir bölgede yerleşmekteydi. Ölünün mumyalanarak defnedilmesi için öncelikle karnı yarılır,

¹⁰³ Herodotos, *Herodot Tarihi/IV-60*, 63.

¹⁰⁴ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 14.

temizlenir ve içerisine maydanoz tohumu, anason, saparna, kokulu maddeler koyularak dikilirdi.¹⁰⁵

Güneş ve aya mukaddeslik atfeden Hsiung-nular tarafından da kutsal kabul edilen ve kurban verilen kültler mevcuttu. Hsiung-nu hükümdarı Şanyü sabah olduğunda doğan Güneş'e, gece olduğunda ise Ay'a saygısını sunar, tapınırdı. Yer, gök, ruhlar ve atalar kültü de aynı zamanda Hunlarda kutsal sayılmakta ve onlara kurbanlar verilmekteydi. Çin imparatoruna cevaben yazmış olduğu mektubda Hun hükümdarı kendini Gök ve Yer tarafından yaratılmış, Güneş ve Ay tarafından hakim kılınmış Hsiung-nuların Şanyüsü olarak nitelendirmekte ve tanıtmaktadır.¹⁰⁶ İskitlerde de var olan atalara saygı inancı çerçevesinde atalar kültü kavmin ilk atası ve şahısların kendi ataları olmak üzere iki yere ayrılmaktaydı. Hunlar biri öldüğü zaman onu altın, gümüş, elbiselerle birlikte tabuta koyarak gömerlerdi ve yas törenleri mevcut değildi. 453 yılında Büyük Hun hükümdarı Atilla'nın ölümü üzere düzenlenmiş olan cenaze ve yas töreni örneğinde Avrupa Hunlarında artık yas törenlerine rastlamaktayız. Hun adetleri gereğince bu yas törenlerinde strava dedikleri hükümdarın yapmış olduklarından bahseden mersiyeler okunmuştur. İskitlerden farklı olarak Hun mezarlarının üzeri yüksek tepelik değildir. Akhunlarda zengin kişi vefat ettiğinde ev şeklinde taş yığınının yapılan tepelik mezara, fakir bir kimse vafat ettiği zaman ise toprak kazılarak o çukura gömülmekteydi.¹⁰⁷

Göktürkler tek Tanrı inancına sahip olmuşlardır, ancak bunun yanısıra onlarda da gök, yer, su, orman ve güneş iyeleri kutsal hesap edilmiştir. Çinlilere karşı savaştan ve onları

¹⁰⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*/I-71.

¹⁰⁶ T. Gülensoy, *Barbar Türkler*, s. 100.

¹⁰⁷ İ. Çeşmeli, *İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat*, s. 47, 50-53.

yenilgiye uğratan Tardu'nun bu galibiyetin ardından atından inerek Tanrı'nın ona lutfettiği zafer sebebiyle göğe yönelmiş ve eğilerek selam vermiş olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸ Menander, Türklerin tek Tanrı inancında olduklarını ve ateşe, suya ve toprağa karşı da saygı duyduklarını yazmaktadır.¹⁰⁹

Türkler ruhun bedenden çıkarak yükselmesi anlamında, yani ölüm kelimesine karşılık göz yumdu, göçtü gitti, dünyadan göçtü, sahibine verdik ifadelerini kullanmışlardır. M. A. Küçük, Ruhi Ersoy'a atıfla Eski Türk Yazıtlarında ölümü ifade etmek için kergek bolmak, uçabarmak, adılmak kelimeleri istifade edildiğini yazmaktadır. Eski Türklerin ölünü ona gerekli olabilecek eşyaları ile defnetmeleri onların ölümden sonra da yaşamın olduğu düşüncesine sahip olduklarının varlığını göstermektedir. Göktürk inancına göre ise biri vefat ettiği zaman cesedi çadırın içine koyulur, daha sonra ölen kişinin yakınları çadırın etrafında yedi kez dolandıktan sonra yüzlerini çizer, göz yaşı döker ve bununla da üzüntülerini ifade ederlerdi. VIII. asır Orhun nehri kıyısında yaşayan Göktürklerde ölü yakma adeti mevcut idi. Ölü, savaş atı, kullanmış olduğu eşyaları ile birlikte yakılır, külleri ise bir kab içerisinde toprağa gömülürdü. Oğuzlar da yine ölen kişiyi sahip olduğu mal ve eşyası ile birlikte yıkamadan gömüyorlardı. Çünkü ölen kişiyi mukaddes bildikleri su ile yıkamak Oğuzlar tarafından suyu kirletmek ve günaha girmek olarak değerlendirilmekteydi.¹¹⁰

Yine eski Türklerde karşılaştığımız bir başka gelenek ise ölü aşı veya yog törenidir. Göktürkler, Oğuzlar gibi eski Türk kavimlerinin birçoğunda rasladığımız bu törende ölen

¹⁰⁸ T. Gülensoy, *Barbar Türkler*, s. 210.

¹⁰⁹ Hikmet Tanyu, *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1980, s. 13-14.

¹¹⁰ Gülensoy, *a.g.e.*, s. 219, 220.

kişi için at, sığır veya koyun kesilerek pişirilir ve cenaze evine gelenlere, akrabalara, komşulara, yoksullara, ihtiyaç sahiplerine dağıtılırdı. Göktürklerde de Oğuzlarda da ölü aşı ölen kişi gömüldükten sonra verilirdi. Eski Türklerde vefat eden şahsın arkasından yas tutma, bağırarak ağlama anlayışı vardı ki, tarihi kayıtlarda bu bağırarak ağlayan kişiler sağıtçılar olarak geçmektedir. Yas alameti olarak ise saçlarını geser siyah renkli giysiler giyerlerdi. Vefat eden kişinin akrabaları kara keçe üzerine çıkarak dua eder, yedi gün yas tutar, et aşı yenilerek mezarlık ziyaret edilir, tekrar dua ritüeli yerine getirildikten sonra ayag içilerek yastan çıkılırdı. Oğuz türklerinde ölen şahsın çadırının üzerine kara ve gök renkte bayrak asılırdı.¹¹¹ Çünkü bu renkler yas alameti olarak kabul edilmekteydi. Destanın *İç-Oğuz Taş-Oğuz Âsi Olup Beyrek Öldüğü boyda* Beyrek'in ölüm haberini işitmeleri üzerine kara giyip mavi sarındıkları anlatılmaktadır. Buradan da mavi rengin de Türklerde siyah renk gibi yas alameti olduğunu anlamaktayız. Dede Korkut Destanlarında bir yiğitin kara haberi geldiği zaman analar, kadınlar, beylerin ak çıkarıp kara giydiklerinin, ağladıklarının tasvirleri verilmektedir. Dede Korkut Destanı'nın *Bay Böre oğlu Bamsı Beyrek boyunda* Beyrek'in esir düşmesi ve yine destanın *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü boyda* Beyrek'in ölüm haberinin gelmesi hadisesinin ardından Oğuz elinin vaziyeti şu ifadelerle tasvir edilmektedir.

Tan ağardı, güneş doğdu, Beyreğin anası babası baktı gördü ki gerdek görünmez olmuş. Ah ettiler akılları başlarından gitti. Gördüler ki uçanlardan kuzgun kalmış, tazı dolaşmış yurtta kalmış, gelin odası parçalanmış, sağdıç şehit olmuş. Beyreğin babası kaba sangını kaldırıp yere çaldı; çekti yakasını yırttı, oğul, oğul diyerek böğürdü acı acı haykırdı. Ak bürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı tırnak ak yüzüne çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçını yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi. Pay Püre Bey'in penceresi altın otağına feryat figan girdi. Kızı gelini gülmez oldu, kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara giydiler. Bunu işitip Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar

¹¹¹ T. Gülensoy, *Barbar Türkler*, s. 236, 239-240.

ak çıkardı kara giydi. Beyreğin yar ve yoldaşları akı çıkarıp karalar giydiler. Kudretli Oğuz beyleri Beyrek için büyük yas tuttular.¹¹²

Beyreğin vafat ettiğini haber alan Kazan bey mendilini eline alıp hüngür hüngür ağladı, divanda feryad figan kıldı. Orda olan bütün beyler ağlaştılar. Kazan vardı odasına girdi, yedi gün divana çıkmadı, ağladı oturdu.¹¹³

Egreğin esir düşmesi haberi Oğuz eline varınca Usun Koca'nın ak otağı önünde feryat kopdu. Kaza benzer kız gelini ak çıkarıp kara giydi. Usun Koca oğul, oğul diye akça yüzlü anası ile ağlaştılar, sızlaştılar.¹¹⁴

Eski Türklerin ölünü ona gerekli olabilecek eşyaları ile defnetme gelenekleri onlarda ahiret, yani ölümden sonraki hayat hakkında tasavvurların olmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. P. Wilhelm Schmidh'e göre Türk tarihinin en kadim dönemlerinden biri olan Asya Hunlarının döneminde bile Türklerde monoteizm şeklinde yüksek dini anlayışın var olduğunun görebiliriz.¹¹⁵ Bu anlayışa sahip olan Türkler bir olan Tanrı'nın ölümsüzlüğüne, ölümden sonraki hayatın varlığına inanmaktadırlar. Sibiryalı Türklerde İslam dininde kabir melekleri olan münker ve nekirin özelliklerine sahip olan Yayıçi ve Körmös olarak bilinen melek inancı mevcuttur. İnsanı doğduğu andan ölünceye kadar izleyen bu refakatçi melekden Yayıçi insanın iyi davranışlarını, Körmös ise kötü olanları kaydeder ve öldükten sonra Körmös tarafından Erlik'in huzuruna çıkarılan ruhun iyi

¹¹² O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 41.

¹¹³ M. Necati Sepetçioğlu, *Dedem Korkut'un Kitabı*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 200.

¹¹⁴ Sepetçioğlu, *a.g.e.*, s. 173.

¹¹⁵ Mustafa Erdem, "Geleneksel Türk Dini ve İslam", *Dini Araştırmalar*, C. 1, S. 1, 1998, s. 81-82.

davranışları kötü davranışlarından daha çok ise Yayıcı bu ruhu karanlıklardan ışıklı gökyüzüne çıkartır.¹¹⁶

2.4. Dede Korkut Destanı'nda Oğuzların İnanç Sistemi, Dini Ritüel ve Gelenekleri

İslam'da dinin temel esasları inanç ve ibadet esasları olmakla iki yere ayrılmaktadır. Usulu'd-din olarak ifade ettiğimiz dinin inanç esasları Allah'ın varlığına ve birliğine iman (Tevhid), Allah'ın meleklerine iman, Allah'ın kitaplarına iman, Allah'ın peygamberlerine iman (Nübüvvet) ve kadere iman etmekten müteşekkildir. Furu-u din olarak ifade ettiğimiz dinin ibadet esasları ise kelime-i şهادet, namaz, zekat, oruc, haccdan ibarettir. Usulud-din başlığı altında yer alan esaslar kalben iman edilmesini gerektiren vacib kılan itikad bilgileri, furu-u din başlığı altında ifade ettiğimiz esaslar ise muamelat, ibadet esaslarıdır. Dede Korkut Destanı'nda yer alan eski Türklerin, Oğuz Türklerinin hayatını konu edinen hikayelerde kelime-i şهادet, namaz, abdest, dua, Allah'a yakın olma vesilesi olan kurban gibi bir çok dini motiflerle karşılaşmaktayız. Aynı zamanda destanda “Konuğu gelmeyen kara evler yıkılsa yeg” diyerek önemine dikkat çekilen misafirperverlik anlayışının, aç olan kimseleri doyurmak, burçlu olanları borcundan kurtarmak, komşu hakkının Tanrı hakkı olduğunun düşüncesine vararak komşuluk hakkını gözetmek, tekebbürlülük eyleyen Tanrı

¹¹⁶ Saadettin Yağmur Gömeç, “Şamanist Düşünceye Göre Dünyanın Yaradılışı”, *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 2019, S. 498, s. 21.

sevmez diyerek kibirden sakınmak gibi güzel ve ahlaki davranışların, sadakat, sevgi, azim gibi anlayışların ön plana çıktığını görmekteyiz.

Arap seyyahı olan İbn Fadlan 9. Yüzyılda Oğuz Türkleri hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Seyyah Oğuzlar hakkında “İçlerinden biri zulme uğrar veya sevmediği bir şey görürse başını semaya kaldırıp ‘Bir Tanrı’ der” diye bahsetmektedir.¹¹⁷ Kitab-ı Dede Korkut destanına konu olan Oğuz Türkleri destandan da anlaşıldığı üzere Tek Tanrı’ya inanmaktadırlar. Destanın mukaddimesinde Dede Korkut hakkında verilen bilgilerde onun gönlüne Hak Taala’nın ilham vermiş olduğu vurgulanmaktadır. Azerbaycan Türklerinde de kullanılan Allahu Taala, Hak Taala kelimesi İslamdaki Allah kelimesi veya Türklerin kullanmış olduğu, destanda da sık sık karşılaştığımız Tanrı kelimesi ile aynıdır. Dede Korkut Destanı’na baktığımız zaman hem Tanrı hem de Allah kelimesi ile karşılaşmaktayız. *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* boyunda Deli Dumrul Tanrı’nı şu şekilde vasfetmektedir.

Yücelerden yücesin

Kimse bilmez nicesin?

Görklü Tanrı

Nice cahiller seni gökte arar, yerde ister

Sen hod müminler gönlündesin

Dayım duran Cebbar Tanrı

Baki kalan Settara Tanrı¹¹⁸

Kazılık Koca Oğlu Yegenek boyunda Yegenek yaradan Allah’a sığınarak mabudu övmekte, *Begil Oğlu Emren* boyunda ise Emren düşmanın güçlü olduğunu gördükten sonra Allah Taala’ya yüceliğini ve kudretini dile getirerek yalvarıp yardım istemektedir:

¹¹⁷ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 10.

¹¹⁸ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 78.

Yücelerden yücesin / Yüce Tanrı / Kimse bilmez nicesin / Aziz Tanrı / Sen anadan doğmadun / Sen atadan olmadun / Kimse rızkın yemedün / Kimseye güc etmedün / Kamu yerde ahadsin / Allah samedsin / Ademe sen taç urdun / Şeytana lanet kıldun / Bir suçdan ötürü / Dergahdan sürdün / Nemrud göge oh atdı / Karnı yaruk balığı karşı tutan Cebbarsın / Ululuğuna haddün yok / Senün boyun kaddün yok / Ya cismile ceddün yok / Urduğun ulıtmayan ulu Tanrı / Basduğun belürtmeyen bellü Tanrı / Götürdüğün göge yetüren görklü Tanrı / Kakıduğun kahr-eden Kahhar Tanrı / Birliğüne sığındum Çalabum Kaadir Tanrı / Meded senden¹¹⁹

Begil oğlu Emren boyunda Emren'in Tanrı'ya yalvardığını gören düşmanın "Senin bir Tanrın varsa benim yetmiş iki puthanam var" demesi üzerine Emren "Sen putlara yalvarırsın, ben ise alemleri yoktan var eden Allah'a sığınırım" diyerek cevap vermektedir.

*Yücelerden yücesin
Yüce Tanrı
Kimse bilmez nicesin
Görklü Tanrı
Sen Ademe tac urdun
Şeytana lanet kıldun,
Bir suçdan ötürü dergahdan sürdün
İbrahimi tutdurdun
Hanum güne çolgadun
Götürüp oda atdurdun
Odu bostan kıldun
Aziz Allah, Hocam mana meded¹²⁰*

Yine *Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı* boyunda Kan Turalı aslanla savaşıcağı zaman cömerdler cömerdi gani Tanrı'ya sığınarak meded ummaktadır. Örneklerde de göreceğimiz üzere destana konu olan Oğuzlardaki Tanrı tasavvuru İslamdaki Allah tasavvuru ile aynıdır. Onlara göre Tanrı zamandan mekandan münezzeh Aziz, Cebbar, Settar, isteyene istediğini

¹¹⁹ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 102.

¹²⁰ Gökyay, *a.g.e.*, s. 123.

lutfeden (Gani), gazabına uğrayanları kahreden (Kahhar), kudret sahibi, İhlas suresinde de ifade edildiği şekliyle tektir, sameddir, doğmamıştır ve doğulmamıştır. (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ.) Oğuz elinin beyleri, erenleri dara düştükleri zaman yüce ve kudret sahibi olan Tanrı'dan medet ummaktadırlar. Oğuzların Kamil bilicisi olan Dede Korkut'un Allah-Allah demedikce işler olmaz, kudret sahibi Tanrı vermedikce er kişi servet sahibi olmaz kelamı da Oğuzların Tanrı düşüncesi hakkındaki fikirlerimize ışık tutmaktadır.

Dede Korkut Destanı'na konu olan Oğuzlar İslamla tanışmış ve müslümanlığı kabul etmiş insanlardır. *Kam Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek boyunda* arkadaşlarını sağ bulup kurtaran Beyrek Allah'a şükür etmiş ve mescidler yaptırılmış, aziz Tanrı adına hutbeler okutulmuştur.

İslam dininin esaslarından biri kelimeyi tevhiddir ki, Allah Rasulü Hazreti Muhammed "İslam Allahtan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekatı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Kabe'ni hacetmendir." diye buyurmuştur. Destanın *Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyunda* Basat'ın Tepegöz ile savaştığı zaman diline *la ilahe İllallah, Muhammedün Resulüllah* kelimesini getirdiği zaman mağarada yedi yerden yol açılması hadisesi tasvir edilmiştir. Destan kahramanı zor durumda kaldığında veya gücü yetmeyeceği, çıkılmaz bir durum karşısında kaldığı zaman Allah'ın birliğini ikrar ederek ondan yardım istemektedir. Aynı zamanda *Begil oğlu Emren Boyunda* Emrenin yendiği düşman kelimeyi tevhidle aynı anlamı ifade eden kelimeyi şahadet getirerek kahramanın dinine girmiş olmaktadır.

Dede Korkut Destanı'nın *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu* ve *Begil Oğlu Emren'in Boyundan* Oğuzların İslam dininin inanç esaslarından sayılan meleklerle

inandıkları anlaşılmaktadır. Dede Korkut Destanı'nda Cebrail, Azrail, Mikail ve İsrail isimli dört melekten vahiy meleği olan, Allah'ın emirlerini peygamberlere ileten Cebrail ve Allah'ın emri ile kulların canını almakla görevlendirilmiş olan ölüm meleği Azrail'in adı geçmektedir. Beşeri, maddi bir varlık olan insanın ilahi, manevi bir güç, kudret karşısında mağlup olarak acizliğini kabul etmesi diye değerlendirebileceğimiz *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* hikayesinde Deli Dumrul'un yaptırmış olduğu köprünün yakınlığıdaki obada bir yiğit vefat eder. Oba ahalisinin ağlayıp sızladığını gören Deli Dumrul sebebini sorduğunda yiğit birinin öldüğü söylenir.

Deli Dumrul aydur: Mere yigidünüzü kim öldürdü ? Ayıtdılar: Vallahi beg yigit, Allah Taala'dan buyruk oldu, al kanatlı Azrail ol yigidün canın aldı, dediler.

Deli Dumrul aydur: Mere Azrail dedüğünüz ne kişidir kim adamun canın alır? Ya Kadir Allah, birliğün, varlığın hakkıyıçün Azrail'i menüm gözüme göstergil; savaşayım, çekişeyim, dürişeyim, yahşı igidün canın kurtarayım; bir daha yahşı igidün canın almaya.

Hak Taala'ya Deli Dumrul'un söylediği bu sözler hoş gelmez ve Azrail'e Deli Dumrul'un gözüne gözükmelerini buyurur. Deli Dumrul Azrail'in kim olduğunu öğrenince onunla savaşıp yigitün canını kurtarmak ister, ancak Azrail'i yenemeyeceğini anladıkta yalvararak ondan medet ister. Azrail ise can alıp can verenin Allah Taala olduğunu ve ancak Allah'dan medet umması gerektiğini söyleyince öncesinde Azrail'in varlığını kabul etmeyen Deli Dumrul sonunda onun varlığını kabul ederek yüzünü Tanrı'ya çevirip yüceliğini dile getirir ve Allah Taala sözleri kendisine hoş giden deli Dumrul'u bağışlar.

Begil oğlu Emrenin boyunda ise düşman karşısında Allah'dan yardım isteyen Emren'e Allah Taala Cebrail vasıtasıyla yardım eder. "Hak Taala Cebrail'e buyurdu kim ya Cebrail, var şol kuluma kırk erce kuvvet verdüm, dedi." Yine dinin inanç esasları arasında yer alan ve destanın mukaddimesinde geçen Tanrı ilmi olarak nitelendirilen Kuran kelimesi

ise Oğuzların İslamın mukaddes kitabı olan Kuran-i Kerim'den haberdar olduklarını göstermektedir.

“Cennetin anahtarı namaz, namazın anahtarı ise abdesttir” diye buyuran ve ikisi arasında sıkı münasebeti ortaya koyan İslam Peygamberi bu sözleri ile namazın insan için önemini gözler önüne sermiştir. Arapça karşılığı salat olan namaz farsça kökenli bir kelime olup kulluk, ibadet anlamlarına gelmektedir.¹²¹ Abdest kelimesi de yine farsça bir kelime olup ‘ab’ su, ‘dest’ ise el, yani el suyu manasına gelmektedir. Kelimenin arapçadaki karşılığı ise güzellik ve temizlik anlamlarındaki vudu kelimesidir. Namaz ve abdest günahların affına sebep olan İslamın temel şartlarından biridir. Destanda Oğuz erenleri savaştan önce arı sudan abdest alarak iki rekat namaz kılmaktadırlar. Destanın *Kam Böre beg oğlu Bamsı Beyrek* boyunda Beyrek’in dostlarını kurtarmak için kafir kalesine hücum eden Oğuz beyleri karşılarına çıkan düşman askerleri ile savaşmadan önce arı sudan abdest alıp alınlarını yere koyarak iki rekat namaz kılmış, adı görklü Muhammed’e salavat ve tekbir getirerek kafire at salmışlardır. *Kazan Beg Oğlu Uruz Begün Tutsak Olduğu* boyda oğlu ile ava çıkan Kazan bey düşmanın saldırısına uğrar ve savaşa girmeden önce abdest alarak iki rekat namaz kılar. Yine aynı boyda oğlu esir giden ve oğlunu kurtarmak için tek başına savaşan Kazan bey düşmana saldırmadan önce akıb giden arı sudan abdest alıp ağ alnını yere koyarak iki rekat namaz kılıp ağlamış, Kadir Tanrı’dan hacet dilemiş ve din serveri Muhammed’e salavat getirmiş ve Kazan beyin oğlu Uruz beyin tutsak olduğundan haberdar olan Oğuz elinin erenleri yardım için geldikleri sırada da yine düşmanla savaşmadan önce abdest alarak namaz kılmışlardır.

¹²¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, s. 350.

Yine Dede Korkut Destanı'nda cennet, cehennem, kıyamet kavramlarının işlenmiş olması bize Oğuzların cennet, cehennem ve kıyamet anlayışlarına sahip olmaları, dolayısıyla da imanın şartlarından biri olarak kabul edilen ahiret gününe imana, ahiret anlayışına sahip oldukları hakkında bilgi vermektedir. Ahir zaman kıyametin kopmasından evvelki son zamanı göstermek için kullanılan bir ifadedir. Destanın mukaddemesinde Korkut Ata'nın dilinden söylenilen “Ahir zamanda hanlık gerü Kayıya dege, kimse ellerinden almaya, ahir zaman olup kıyamet kopunca” ifadesinde ahir zaman ve kıyamet kelimeleri geçmektedir. Dede Korkut ahir zamanda hanlığın geri Kayı'ya döneceğini ve ahir zaman olup kıyamet kopuncaya kadar da kimsenin alamayacağını bu ifadelerde dile getirmektedir. Bay Böre Beg oğlu Bamsı Beyrek boyunda ise cehennem¹²² kavramı şu şekilde geçmektedir.

Kıza aydır: Dur kız senün ucundan bize neler oldu

Dostlar duşmanlar hep bize güldü

Varup oynarısan oyna, oynamazısan cehennemde oyna, dedi.

Dede Korkut Destanı'nda yer alan hikayelerin dua kısımlarında cennet kelimesi kullanılmasa da ona karşılık olarak aynı anlamları ifade eden behişt ve arkaik bir kelime olan uçmağ sözleri “Ağ bürçekli anan yeri behişt olsun, Ağ sakallı baban yeri uçmağ olsun” şeklinde kullanılmıştır. Eski Türklerde cennet kelimesi yerine uçmağ, cehennem kelimesi yerine ise damu ifadeleri kullanılmakta idi.

¹²² O. Şaik Gökyay'ın Dede Korkut metninde Salur Kazan'ın evinin yağmalanması boyunda savaş sahnesi tasvir edilirken verilen “Altı perli gürz ile depesine katı tuta-urdu, çaldı, canın cehenneme saldı” ifadesinde *canın cehenneme saldı* kısmı destanın Dresden nüshası başta olmak üzere, H. Araslı, Ş. Cemşidov, M. Ergin, Kilisli Rıfat'ın metinlerinde de yer almamaktadır.

İslamı kabul etmiş Oğuzlar Allah'ın emirlerini, Allah'ın dinini inasanlara tebliğ etmekle mükellef olan peygamberleri tanımakta ve onların peygamberliklerini kabul etmektedirler. Dede Korkut Destanı'nda peygamberlerden Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Muhammed'in adı geçmekte ve onların kıssaları hatırlanmaktadır. İnsanlığın atası, peygamberlerin ilki olan Hz. Adem destanda *Kazılık Koca oğlu Yegenek boyunda* anılmaktadır. Allahu Taala Hz. Adem'i yeryüzünün halifesi olarak karar kılmış, ona ilim ihsan etmiş ve meleklerini Hz. Adem'e secde ettirmiştir. Şeytan Hz. Adem'e secde etmemiş ve ona düşman kesilmiş, kandırarak yasak olan ağaçtan yemesini sağlamıştır. Allah'ın yasak olarak belirlemiş olduğu ağaçtan yedikleri için Hz. Adem ve eşi Hz. Havva cennetten kovulmuştur. Kuran-i Kerim'in Bakara suresi 30-37 ayetleri bu hadiseni anlatmaktadır.

Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada Bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti. Hani meleklerle, “Adem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu. Dedik ki: “Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.” Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydirdi. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır” dedik. Derken, Adem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.¹²³

Dede Korkut Destanı'nda Kuran-i Kerim'de Hz. Adem peygamberle ilgili olan bu ayetler hatırlanarak şu ifadeler dile getirilmiştir.

*Sen Ademe tac urdun
Şeytana lanet kıldun
Bir suçdan ötürü*

¹²³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara, 2011, 2: 30-37.

Dergahdan sürdün

Destanda ulu'l-azm peygamberlerden biri olan Hz. İbrahim peygamberin ismi anılmaktadır. Kendi kavmi putları kırmış olan Hz. İbrahimi ateşte yakmak ister, ancak Allahın emri ile ateş İbrahim peygamber için serin ve selametli olur. “ ‘Ey ateş, İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol’ dedik.”¹²⁴ İbrahim’in kavminin cevabı, ‘Onu öldürün veya yakın!’ demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.”¹²⁵ Destanda İbrahim peygamberle ilgili olan bu hadise *Begil oğlu Emren’ün boyunda* hatırlanmaktadır. Emren Allah’ın dost olarak nitelendirmiş olduğu Hz. İbrahim’i yada salarak yardım istemektedir.¹²⁶

*İbrahimi tutdurdun
Hanum göğçe çoğaldun
Götürüp oda atdurdun
Odu bostan kıldun*

Dede Korkut Destanı’nın *Salur Kazan’ın evinin yağmalanduğu boyunda* Uruz’un ağaç hakkındaki konuşması sırasında “Musa Kelimün asası ağaç” ifadeleri ile Hz. Musa’nın asa mucizesine işare edilmiştir. Destanda telmih yapılan bu hadise Kuran-i Kerim’in Araf suresi 106-118 ayetlerinde şu şekilde anlatılmaktadır.

Firavun, “Eğer açık bir delil getirdiysen haydi göster onu bakalım, şayet doğru söyleyenlerden isen” dedi. Bunun üzerine Musa, asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha. Elini (koynundan) çıkardı. Bir de ne görsünler o, bakanlar için, bembeyaz olmuş. Firavun’un kavminden ileri gelenler, dediler ki: “Şüphesiz bu adam usta bir sihirbazdır.” Onlar şöyle dediler: “Musa’yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma) ve şehirlere toplayıcılar

¹²⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *a.g.e.*, 21: 69.

¹²⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *a.g.e.*, 29: 24.

¹²⁶ Ebru Kaygın, *Dede Korkut Hikâyelerinde Din Algısı* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi),

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2016, s. 76.

yolla.” “Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler.” Sihirbazlar Firavun’a geldiler. “Galip gelenler biz olursak mutlaka bize bir mukafat vardır, değil mi?” dediler. Firavun, “Evet. Üstelik siz (ücretle de kalmayacaksınız) mutlaka benim en yakınlarımdan olacaksınız” dedi. (Sihirbazlar), “Ey Musa! Ya önce sen at, ya da önce atanlar biz olalım” dediler. (Musa), “Siz atın” dedi. Bunun üzerine onlar (ellerindekini) atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar. Biz de Musa’ya, “Elindeki değeneği at” diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor. Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı.¹²⁷

Destanda sonuncu peygamber olan Hz. Muhammed’in adı bir çok kez geçmektedir.

Savaş sırasında zor zamanlarda İslam peygamberine salavat getirilir, yine dualarda Hz.

Peygamber şefaatchi olarak gösterilerek Muhammed Mustafa üzü suyu hurmetine Allah

Taala’dan günahların bağışlanması istenir.

Karga kuzgun kan görüp oğlanın üstüne konmak isteridi. Oğlanun iki kelbcegüzü varıdı. Kargayı, kuzgunu kovarıdı, kondurmazıdı. Oğlan anda yıkıldukda yeşil donlu Hızır-İlyas oğlana bi’iznillah hazır oldu, üç katla yarasını eliyle sığadı. Sana bu yaradan, korkma oğlan, ölüm yokdur, dağ çiçeği anan südüyle senin yarana melhemdür, dedi, gayıb oldu.¹²⁸

Destanın *Dirse Han Oğlu Buğaç Han* boyunda Hz. Hızır’ın adı geçmektedir ki, onun

kimliği, veli veya peygamber olması konusunda detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Kehf

suresi 65. Ayette yer alan “Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki ona katımızdan bir

rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” ifadesinde hakkında behsedilen

şahsın Hz. Hızır olduğu düşünülmektedir. Hz. Peygamberin “Allah Musa’ya rahmet eylesin.

Keşke sabretseydi de (aralarında başka olaylar geçseydi) bize o ikisinin yapacağı diğer şeyler

¹²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Ankara, 2011, 7: 106-118.

¹²⁸ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 10.

de anlatılıyordu.” hadisinde Kuran-i Kerim’de hakkında bahsedilen adamın Hz. Hızır olarak anlatılması bu kanaate sebep teşkil etmektedir.¹²⁹

Destanda Hz. Yusuf ve Hz. Yakub peygamberlerin adı doğrudan geçmese de, *Bay Böre Beg oğlu Bamsı Beyrek* boyunda Hz. Yusuf ve Hz. Yakub peygamberin yaşamış oldukları hadiseye telmih yapılmaktadır.¹³⁰ Burada Dirse Han Hz. Yakuba, Beyrek ise Hz. Yusuf’a benzetilmektedir. Hz. Yusuf’u kıskanan kardeşleri bir gün babalarından onun da kendileri ile gelmesine izin vermesini isterler. Onlarla gitmesine izin verilen Hz. Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atılır, kanlı gömleği babasına getirilir ve Yakub peygambere Yusufu kurtların yediği söylenir. Hz. Yakub yıllarca oğlunun yolunu gözler. Hz. Yusuf yıllar sonra kıtlık yüzünden Mısır’a buğday almak için gelen kardeşleri ile karşılaşır. Hz. Yakub artık yaşlanmıştır, Hz. Yusuf’dan sonra diğer oğlu Bünyamin de yanından uzaklaşarak Mısır’a gitmek zorunda kalınca özlem ve hasret duygusu daha da artar, peygamberin gözlerine ak düşer ve ancak oğlu Yusuf’un gömleğini yüzüne sürünce gözleri açılır. Dede Korkut Destanı’nda Bamsı Beyrek esir düştüğünde Yalancı-oğlu Yaltacuk Beyrek’in kendisine bağışlamış olduğu gömleğini kana bulaştırarak getirir ve Bayandır Han’a ölüm haberini verir. Esirlikten kurtularak Oğuz eline gelen Beyrek’in sağ olduğunu öğrenen nişanlısı Banu Çiçek ise Kam Böre beye haber eder, ancak Kam Böre bey cevabında şu sözleri söylemektedir: “Oğlum Beyrek idüğün andan bileyim ki sırça parmağını kanatsun, kanını destmala dürtsün, gözüme süreyin, açılacak olurısa oğlum Beyrekdür, dedi. Beyrek eyle etdi. Destmalı gözüne silecek Allah-u Taala’nun emriyle gözleri açıldı.”

¹²⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hadislerle İslam*, İzmir, 2019, C. 6, s. 109-110.

¹³⁰ E. Kaygın, *Dede Korkut Hikâyelerinde Din Algısı*, s. 81.

Destanın mukaddimesinde yer alan “Allah Allah demeyince işler olmaz; kaadir Tanrı vermeyince er bayılmaz; ezelden yazılmasa kul başına gelmez; ecel va’de ermeyince kimse ölmez; ölen adam dirilmez; çıhan can gerü gelmez; bir yigidün kara dağ yumrusunca malı olsa yığar, derer, taleb eyler, nasibinden artuğun yeyebilmez.” ifadeleri Oğuzların İslam dinine uygun olan bir kader anlayışına, inancına sahip olduklarını göstermektedir. İslam dinine göre kader Allah’ın herşeyi ezeli olan ilmiyle bilmesi ve belirlemesi, kaza ise nesne ve olaylarla alakalı olan planını gerçekleştirilmesi olarak tarif edilmektedir. Destanda geçen bu ifadelerle de insanın kaderinin ezelden yazılmış olduğu, kaza ve kaderin insan hayatında yaşam boyunca önemli bir role sahip bulunduğu fikri vurgulanmaktadır. “Her şey bir kadere göredir” diye buyuran İslam peygamberi “Ey Allah’ın Resulü! Şifa niyetiyle yaptığımız okumalar, tedavi olduğumuz ilaçlar ve korunma tedbirleri, Allah’ın takdirinden bir şeyi geri çevirir mi?” sorusuna “Onlar da Allah’ın taktiridir.” diyerek cevap vermiş ve Allah’ın takdiri dışında hiçbir şeyin vuku bulamayacağını bildirmiştir.

Destanda yer alan hikayelerde İslam dini açısından da büyük önem taşıyan, günah sayılan ve kötü sonuç doğuran amellerden olan hased ve iftira konuları dikkatli bir şekilde işlenerek ahlaki ve toplumsal mesajlar verilmeye çalışılmıştır. *Dirse Han Oğlu Buğaç Han* boyunda Buğaç Han beylik ve taht alınca Dirse Han’ın yiğitleri “Bu oğlan zuhur edeli hanın nazarı bizden eksik oldu” diyerek ona karşı hased ederler ve bu hased onları iftira etmeye sevk eder. Dirse Han’ın adamları Buğaç Han hakkında “kırk yigidin boyuna aldı, kalın Oğuz’un üstüne yürüyüş etdi, ne yerde bir güzel kopduyısı çeküp aldı, ağ sakallu kocanın ağzın söğdü, ağ bürçeklü karınun südün tarttı, saçın yoldu.” diyerek iftirada bulunurlar, bu iftiraya inanan baba ile oğulun ise arası bozulur. Bu boyda Hz. Peygamber’in bütün insanlık için söylemiş olduğu “Birbirinize kin beslemeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt

çevirmeyin, ey Allah'ın kulları, kardeşler olun"¹³¹ ifadesi topluma mesaj olarak ileilmeye çalışılmıştır. Hikayede kötü sonuçlar doğuran hasetten sakınmamız gerektiği düşüncesi esas olarak kendine yer edinmektedir, çünkü Hz. Peygamber'in de söylediği gibi ateş nasıl odunu yakıp bitirir, tüketirse, hasette o şekilde insanın iyi, güzel amellerini yok eder, ortadan kaldırır, tüketir. Hikayede de hasedin sonucu olarak işlenmiş olan iftira ise hadiste *Allah'a şirk koşmak, büyü yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak*¹³² gibi yedi helakedici amelden biri olarak değerlendirilir. Aynı şekilde yine Nur suresi 11-20. Ayetlerde bu amelin çok büyük günah olduğu ve iftira atan kimseleri ahirette, hesap günü büyük bir azabın beklediği, insanların başkaları hakkında ortaya atılan iftiralara hemen inanmaması ve karşılarındakilere hüsn-i zan ile yaşamaları gerektiği bildirilmiştir.¹³³

Dede Korkut Destanı'nda su ve ağaca verilen önem ve onlara karşı duyulan saygının şahidi olmaktayız ki, böyle bir yaşama eski Türklerde ve onların inanç sistemlerinde bu varlıkların önemli yerinin bulunması ile açıklanabilir. Türk kültüründe bu gibi varlıklara Tanrı olarak doğrudan bir tapınma söz konusu olmamakla beraber, onları Tanrısal bir değer olarak nitelendirmişlerdir. Göçebe bir hayat tarzına sahip olan Türkler daima tabiatla iç içe bulunarak onunla uyumlu bir biçimde yaşamak eğilimi içinde olmuşlardır. Türklerin yaratılış destanında Tanrı tarafından dokuz dalı olan bir ağacın her dalının altına indirilmiş

¹³¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hadislerle İslam*, C. 3, s. 569.

¹³² Diyanet İşleri Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 457.

¹³³ E. Kaygın, *Dede Korkut Hikâyelerinde Din Algısı*, s. 103.

olan dokuz insan motifi ile karşılaşmaktayız.¹³⁴ Yeraltı, yerüstü ve göğü birbirine bağlayarak alemlerarası geçişi simgeleyen ve bunun önemli bir unsuru olarak görülen ağaç Tanrı'nın yaratmak için kullanmış olduğu bir vasıta ve ona verilmiş olan bu değer sebebiyle de kutsal kabul edilmektedir. “Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer/Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!” diye ifadelerin yer aldığı Altay Yaratılış Destanı'nda Türklerde dünyada yerden de gökten de evvel suyun var olduğu düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵ Suyu bereket kaynağı ve saflık timsali olarak gören Türkler onun kahredici ve aynı zamanda koruyucu özelliği olduğuna inanmaktalardı. Konar göçer bir karaktere ve hayat tarzına sahip olan bu topluluk su ve ağaç gibi varlıkların onların yaşamı için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunun da aynı zamanda farkındadırlar. Bu yüzden aşamayacakları bir durum karşısında kaldıkta, çaresizlik anlarında üstün bir güç ve kudret sahibi olan Tanrı'dan bu kültler aracılığı ile yardım istemişlerdir. Destanın *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı* boyda Kazan Han Hakkın yüzünü görmüş olan sudan yurdunu haber almaktadır.

*Çağnam çağnam kayalardan çıkan su
Büyük büyük ağaç gemileri oynadan su
Hasan ile Hüseyinün hasreti su
Bağ ve bostanın zineti su
Ayşe ile Fatmanın nigahı su
Şahbaz atlar içdüğü su
Ağ koyunlar gelip çevresinde yatduğu su*

¹³⁴ Kamil Şahin, Salih Toprak, “Türk Kültüründe Ağaç’ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S. 43, s. 1310, 1311.

¹³⁵ Atilla Türkyılmaz, “İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları”, *Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2013, S. 4, s. 85.

Ordumun haberin bilürmüşün değil mana

Kara başum kurban olsun suyum sana

Yohsa karış verürin şimdi sana

Yine *Salur Kazanın Evinin Yağmalanmış* hikayesinde esirlikte olan Uruz Han Tanrı'nın birliğine yoktur güman diyerek kafirden kaba ağaçla söyleşmek için aman istemektedir.

Ağaç ağaç derisem sana arlanma ağaç

Mekke ile Medinenün kapısı ağaç

Musa Kelimün asası ağaç

Büyük büyük suların köprüsü ağaç

Kara kara denizlerin gemisi ağaç

Şah-ı Merdan Alinün Döldülünün eyeri ağaç

Zülfekarun kınıyılan kabzası ağaç

Şah Hasanıla Hüseyinün beşigi ağaç

Eğer erdür, eğer arvatdur korhusu ağaç

Başun ala bakar olsan başsuz ağaç

Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç

Meni sana asarlar götürmegil

Götürecek olurısan yigitlüğüm seni tutsun ağaç

Destanda hakkında söz ettiğimiz islami unsurlar, motiflerin yanı sıra İslam dininde hoş görülme ve haram kılınmış olan ölen kimsenin ardından yüksek sesle ağlamak, üzüntüleri sebebiyle insanın kendisine zarar verecek şekillerde davranması, şarab içilmesi gibi bazı davranışlarla karşılaşmaktayız.

Sonuç olarak bu kanaate gelmemiz mümkündür ki, eski Türklerin inancını vahdaniyet düşüncesi, tek Tanrı inancı oluşturduğu için Oğuzlar örneğinde bütün Türk toplumu için İslam'ın tüm insanlara getirmiş olduğu ilkeler, evrensel mesaj yad ve uzak değildi. Böylelikle de İslam dininin diğer bir çok dinle kıyasla Türk toplumu içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılarak kalıcı ve devamlı bir etki bırakmasının esas sebebini bu durumla

ilişkilendirebiliriz. Destanda tasvir edilen Oğuzları itikad açısından tam manasıyla iman etmiş olarak değerlendiresek de, ancak Oğuzlar arasında İslam dininin bütün unsurları tam manasıyla yerleşmiş değildir. Destanda yalnızca İslam dinine geçiş değil hem de İslam'ın kendisinin olduğu düşüncesini ileri süren Galib Sayılov N. Caferov'a atıfla bir çok araştırmacının söylediği İslami unsurların sonradan katib ilavesi olması fikrine karşılık bu unsurları Dede Korkut Kitabı'nın idea-estetik, poetik temeli olarak değerlendirmektedir.¹³⁶

2.5. Eski Türk Toplumu ve Toplumu Oluşturan Unsurlar

Eski Türk toplulukları M. Ö. 4000-1000 yıllarına ait olan Anav, Aral gölü etrafında M. Ö. 3000 yılına ait Keltiminar, M. Ö. 3000-1700 yıllarında Abakan bozkırlarında meydana gelen Afanesyova ve M. Ö. Tanrı dağlarından başlayarak Yayık nehrine kardar geniş bozkır alanı kapsayan Andronova gibi en eski medeniyetlerin beşiği olan Orta Asya tarihinde büyük öneme sahip olmuşlardır. Türklerin ana vatanı olan Orta Asya kuzeyde Sibiry, doğu kesimde Büyük Kingan dağları, güney tarafında Himalaya, Hindukuş sıradağları, batıda ise Hazar denizi, Ural nehri olmakla geniş bir coğrafyadan ibarettir. Soğuk ve sert iklim şartlarına, geniş otlaklar, verimsiz düzlükler, kumlu çöllere sahip olan Orta Asya insanı tabiata hakim olabilmek ve onun ile uyumlu bir şekilde yaşayabilmek için daima mücadele içerisinde olmuştur. Çünkü bu topraklar bitki örtüsü olmayan ve yılın yarıdan

¹³⁶ Galib Sayılov, “‘Kitab-i Dede Korkut’: Tanrıçılıktan İslama Keçidi İnikâs Eden Total Modelleştirici Sistem”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. 4, S. 7, s. 240, 243.

çoğunu don olan tundralardan ve geniş ormanlı bataklıklardan meydana gelen Tayga ormanlarından ibarettir. Yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk geçen Bozkır sahası ise hayvancılık için çok elverişlidir. Bu topraklar hayvancılık için ehemiyetli olan usareli ot, bozkır tuzu ile zengin olsa da, su kaynakları açısından son derece sıkıntılıdır.¹³⁷

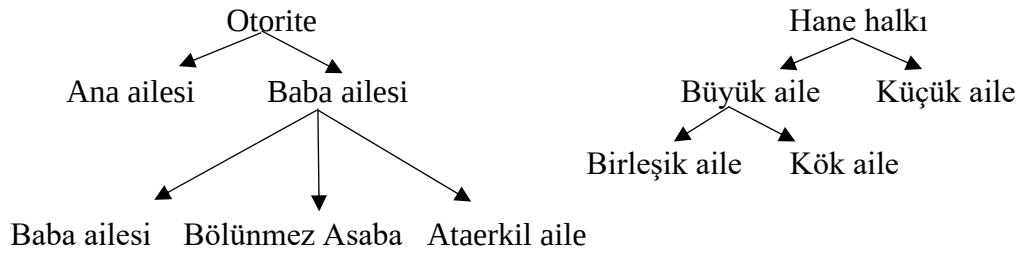
Bahaeddin Ögel Bozkır kültürünün mensubu olan atlı-göçebe veya konar göçer olarak nitelendirilen Türkleri tam göçrevliler ve yarı göçrevliler olmakla iki kısma ayırmaktadır. Altaylar ve Orhun bölgesi, aynı zamanda Yenisey'in yukarı bölgelerinde yaşayan topluluklar geniş kitleler olarak yaşıyor ve birlikte göç ediyorlardı. Bu Orta Asya toplulukları kendi içlerinde teşkilatlanıyor ve bu sebeple de dışarıdan maruz kalabilecekleri tehlikelerden korunmuş oluyorlardı. Ancak Ögel *küriyen* adı verilen bu toplulukları tam göçgüncü olarak görmemektedir. Bu göçler uzak olan bölgelere değil yaylak ve kışlak arasında kalan bir göç niteliğinde idi ve çadır köy/şehirleri bu arazilerde kurulmaktaydı.¹³⁸

Orhun kitabelerine göre Kafesoğlu aile, aileler birliği, boy (bod), kabileler birliği (bodun) ve devleti Türk Bozkır cemiyetinin, Türk toplumunun yapısını oluşturan esas unsurlar olarak değerlendirmektedir. Sosyal varlık olan insan ve onun oluşturmuş olduğu bir birim olarak aile toplum diye adlandırdığımız sosyal yapının en temel unsurudur. Aile kurumu içinde sistem mevcuttur. Bireylerin sahip olduğu rol ve işlevleri sonucu oluşan bu sistem onun sosyal yapıdaki konumu ile ilgilidir. Değişmeyen öğeler olarak değerlendirilen *anne, baba, çocuklar* strüktürü oluşturmaktadır. Bu öğeler arasındaki etkileşim ve onun şekil

¹³⁷ Salim Koca, "Eski Orta Asya'da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, C. 1, S. 1, s. 2-7.

¹³⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978, s. 44, 45.

değiştirmesi ise sistemi ifade etmektedir. Winch devletin küçük bir modeli olduğu ifade edilen ve toplumsal kurumlar içerisinde incelenen ailenin tanımını “kuşak ilişkilerine göre ana-baba ve cocuktan oluşan bir sosyal grup” veya “neslin devamı hususiyeti etrafında meydana gelen temel toplumsal yapı” Sumner ve Keller ise “en az iki neslin birlikte olduğu kan bağına dayanan küçük sosyal örgüt” olarak yapmaktadır.¹³⁹ Ailenin evrensel, duygusal esaslı, sürekli ve geçici tabiata sahip olma özellikleri vardır. Aynı zamanda sosyal kurallar ile çevreli olan ve şekillendirme özelliğı bulunan aile, kapsamı sınırlı olan, üyeleri üzerinde ise sorumlulukların bulunduğu bir kurumdur. Aile konusunda diğerk önemli bir husus ise onun her bir üyesinin kendi statülerine uygun olan rollere sahip bulunmasıdır. Aktörlerin üstlenmiş oldukları bu roller arasındaki değışiklik toplumsal problemlere sebep olabilmektedir. Bu roller kapsamında ise aile içinde eşler, anne, baba, çocuklar ve kardeşler arasındaki üç temel ilişkiden söz edilmektedir. Kafesoğlu Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılmış olmalarına rağmen varlıklarını devam ettirmelerinin esas sebebini aile yapısına, aile birliğine vermiş oldukları değerde ve bu değeri koruyup saklamalarında görmektedir. Birsen Gökçe aile tipini otorite ve hane halkı gibi faktörlere dayanarak iki grupta tasnif etmektedir:

¹³⁹ Winch, *The Modern Family*, Holt Rinehart and Winston, 1965, s. 84'ten naklen Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1976, C. 8, S. 1-2, s. 47.

Tarıma dayanan ekonomiye bağılı olarak ortaya çıkan ana ailesi tipinde kadın kendi akrabaları ve kardeşleri ile birlikte aynı evde yaşamaktadır. Çocuklar babaları ile hiçbir sosyal ve hukuki açıdan ilişki kurmamaktadırlar, isim ve statü olarak dayılarının mirasçısı sayılmaktadırlar. Bazı toplumlarda otoritenin kadından ziyade kadının erkek kardeşinde olduğu bu aile yapısı içerisinde annenin statüsü erkek kardeşinkinden yüksektir. Kadının sadece ailede değil, toplum içerisinde de üstünlüğe sahip olması mederi aile tipinin mederşahi özellik kazanması ile sonuçlanmaktadır. Baba ailesi modelinde hem kadın hem de erkek hak sahibidirler ve akrabalık da her iki taraftan gelmektedir.¹⁴⁰ Asaba dayalı ailede sorumluluk bu ailenin en yaşlı üyesindedir, o aynı zamanda mülkiyetin de idare edicisidir. Bu tip ailelerde çocuklar ve mülkiyet asaba mahsustur. Ataerkil aile tipinde ise erkeğin mutlak oteritesinin şahidi olmaktayız. Akrabalık bağlarına sahip olan bir kaç ailenin bir arada bulunması sonucu büyük aile oluşmaktadır. Anne, baba ve çocuklar, evli tek oğul, onun eşi ve çocuklarından müteşekkil bir aile yapısı olan kök ailede baba evin reisidir, ancak baba vefat ettikten sonra bütün sorumluluklar ve idare yetkisi büyük oğula geçmektedir. Anne, baba, erkek çocuklar, onların eşleri, çocukları ve bekar kız çocuklarından ibaret olan aileler birleşik aileler adlandırılmaktadır. Çekirdek aile olarak tanımladığımız küçük aileni ise anne, baba ve çocuklar oluşturmaktadır.¹⁴¹

¹⁴⁰ B. Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1976, C. 8, S. 1-2, s. 47-51, 57-59.

¹⁴¹ Yadigar Aluş, “Kültürel ve Toplumsal Gerçekliğimiz Açısından Aile Anlayışlarının ve Türk Ailesinin Değerlendirmesi”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 16.

Türklerde aile Orhun kitabelerinde de geçen oğuş kelimesi ile ifade edilmektedir. Divan'ü Lugat'it-Türk'te bu kelime “kabile, soy, boy, akraba, nesil, aile” diye açıklanmıştır. J. Nemeth oğuş kelimesine “akraba”, G. Clauson “aile”, Caferoğlu ise “kabile, soy, aile” olarak açıklık getirmişlerdir. Kan akrabalığı esasında oluşan pederi tip ailede baba hukuku hakim idi. Türk kültüründe dışarıdan evlilik (exogamie) ve tek eşlilik (monogamie) görülmekte idi. Türklerde aynı zamanda vefat eden kardeşin eşi veya vefat eden babanın çocuksuz eşi, yani üvey anne ile evlilik mümkündü. Bu gelenek *levirate* adı verilen bir adet idi. Barış içerisinde birlikte hayat sürmeyi amaçlayan konargöçer özelliğe sahip olan tüm toplumlarda karşılaşılabileceğimiz bu geleneğin esas sebebini dul kalan hanımın himaye edilmesi ve mülkiyetin korunması, birlik ve beraberliğin, düzenin devam etmesini sağlamak teşkil etmekteydi.¹⁴² Çinli bir elçi “Hunların baba ve oğul aynı çadırda yatıp kalktıklarını ve baba ölünce üvey anneleriyle evlendiklerini, kardeşleri de ölünce hepsinin onların eşleriyle evlendiklerini” bildirmektedir. Zhong Hangyue şöyle söylüyor: “Baba ve kardeşler öldüğünde onların eşleriyle evlenmek soy ve soplarnın kaybolmasını istemediklerindendir. Bu nedenle Hunlar her ne kadar karışık ilişkiler içinde görünüyorsa da soyları soplarnı mutlaka belli bir düzen içindedir.” Göktürk devletinin kağanı olan ve 600 yılında hükümdar olmuş Çimin Kağan'la evlenen Çinli Yi Cheng Hatun o öldükten sonra onun oğlu Şıbi Kağanla, o da vefat ettikten sonra diğer oğlu Çu Luo Kağan ile evlenmiştir.¹⁴³ Türkler için

¹⁴² Abdulkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi*, 1982, S. 33, s. 162.

¹⁴³ Gökçen Kapusuzoğlu, “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çevresinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2015, C. 34, S. 58, s. 516.

aile ordunun mangası ve aynı zamanda da devletin küçük birliği olması düşüncesi açısından büyük önem arz etmekteydi. M.S. 1000 yıllarında ata kelimesinin kullanımına kadar eski Türklerde bu kelimenin yerine kang kelimesi kullanılmakta, anneye ise ög denilmekteydi. Baba vefat edince mirası çocukların vasisi olmak suretiyle anneye kalmakta idi. Kadınların evini terk etmesi ve aynı şekilde erkellerin hanımını evden kovması veya boşaması kabul görülmezdi. Çocuk sahibi olarak neslin devamının sağlanması Türkler için çok önemliydi, hatta çocuk sahibi olmayan kişiler hor görülmekteydi ki, biz Dede Korkut Destanı'nın *Dirse Han Oğlu Buğaç Han* boyunda da bunun şahidi olmaktadır. Türk ailesinde çocuklar arasında bir eşitsizlik söz konusu değildir, herbiri baba mirasından pay almaktadırlar. Kız çocukları evlenerek kendi evlerine gelin gittikleri zaman baba tarafından kızın miras üzerindeki hakkı ona çeyiz şeklinde verilmekteydi. Evin en büyük oğlu babadan sonra ailesinin büyüğü olma hakkına sahipti. Küçük erkek çocuklar ise töre hukukuna göre hükümdar olmamakla birlikte evlenerek baba evinde oturur ve baba ocağını devam ettirirlerdi, bu sebeple de evin küçük erkek çocukları “ot-tegin”, “ocak prensi” diye anılırlardı.¹⁴⁴

Dede Korkut Destanı'nın da bize aktarmış olduğu bilgiler sonucunda Türklerde ailenin kutsal bir kurum olduğunu bir daha görmekteyiz. Destanın *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı* boyunda ailenin şerefine, namusunun her şeyin üstünde tutulduğuna şahid olmaktadır. Oğuz elinin erenleri ile ava çıkan Salur Kazan ordusu üstüne oğlu Uruz'u koyar, yani Salur Kazan idare yetkisini geçici olarak oğluna vermektedir, babasının olmadığı zamanda ailenin, elin, obanın bütün sorumluluğu onun yerine vekalet eden Uruz'un üzerindedir. Düşmanlar tarafından evi yağmalanıp, ailesi esir edilen, mülkü talanan Salur

¹⁴⁴ İlhan Aksoy, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, s. 12-14.

Kazan evi, ailesi için düşmanla tek başına savaşmak, mücadele etmek ister, ancak bu mabarizede Karaca Çoban ve Oğuz elinin diğer erenleri de ona destek olurlar. Destanda dikkat çeken bir başka olay ise Kazan oğlu Uruz ile anası Burla Hatun arasında geçmektedir. Düşman kırk ince belli beg kızı içinden Burla Hatun'un kim olduğunu bilmek için Uruz Han'ın boğazından urganıla asılmasını, etinin kıyma kıyma edilmesini, kara kavurma edilib bu kırk bey kızına verilmesini emreder. "Her kim yedi ol degül; her kim yemedi, ol Kazan Han'un hatunudur. Alun, gelün sağrak sürsün" diyen düşmana karşılık olarak Uruz Han anasına bu sözler ile hitab etmektedir.

Sakın kadın ana, menüm üzerüme gelme yesin. Menüm için ağlamayasın. Ko beni kadın ana çengele ursunlar. Ko, etümden çeksünler, kara kavurma etsünler. Kırk beg kızınun önüne iletsünler. Anlar bir pare yedüğünde sen iki pare yegil, seni sası dinlü kafirler bilmesünler, duymasunlar. Ta kim sası dinlü kafirin döşegine varmayasın; sağrağın sürme yesin; atam Kazan namusun sımayasın, sakın, dedi, ve ağladı.

Bu ifadeleriyle Uruz'un anasının, babasının, ailesinin şerefini her şeyin önünde ve canından öte tuttuğu görülmektedir. Oğlunun bu sözleri üzerine Burla Hatun göz yaşları dökünce Uruz yine anasına müracaatla söyler:

*Kadın ana
Karşum alup ne böğürürsün
Ne buzlarsın, ne ağlarsın
Bağrumıla yüregüm ne dağlarsın
Geçmiş menüm günümü ne andurursun
Hey ana
Arabi atlar olan yerde
Bir Kulunu olmaz mı olur?
Kızıl develer olan yerde
Bir köşegi olmaz mı olur?
Ağca koyunlar olan yerde
Bir kuzıcağı olmaz mı olur?
Sen sağ ol kadın ana*

*Babam sağ olsun
Bir menüm gibi oğul bulunmaz mı olur?*¹⁴⁵

Büyük bir elin anası olan boyu uzun Burla Hatun aile namusu, kadınlık şerefi uğrunda bütün eziyetlere, psikolojik, ruhi ıstıraplara maruz kalarak hatta oğlunun öldürülmesine bile razı olan bir kadının, bir annenin kahramanlık timsalidir. Burada ana vatan, vatan ise ana ile birlikte anılmaktadır, yani ana aslında vatan, topraktır ve onun şerefi vatanın, toprağın şerefidir ki, bu uğurda ölmek en büyük nimettir. Böylelikle de Uruz örneğinde Oğuzların ana toprağın şeref sembolü olarak Burla Hatun’a olan münasebetleri aslında onların vatana, ele, obaya, yurda, toprağa karşı münasebetlerini ifade etmektedir. Türkler için vatan herşeyden daha kıymetlidir. Büyük Azerbaycan şairi Nebi Hazri’nin de “At, evlat ve toprak” isimli eserinde ifade ettiği gibi bir Türk onun için büyük önem taşıyan atından, hatta evladından da geçer, fakat toprağından vatanından asla vazgeçmez.

*Toprak benim değil-
Halkındır toprak,
Ancak adaletin,
Halkındır toprak.*

Dolayısıyla bir kadının, bir annenin düşman eline düşmesi vatanın, toprağın düşman eline düşmesi demektir, onu koruyamamak vatani koruyamamak, ona ihanet ise vatana ihanet olarak algılanmaktadır. Yine kıymetli şairimiz Nebi Hazri’nin söylemiş olduğu gibi ana milletin, devletin, toplumun kalesidir, eğer bu kale aşılsa, bu kale düşerse o toplum da yok

¹⁴⁵ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 24, 25.

olur, dolayısıyla var olmak, yükselmek isteyen bir toplum bu değerin farkında olup onu ne pahasına olursa olsun korumakla yükümlüdür.¹⁴⁶

Burla Hatun bu toprağın anasıdır

*Ana sındı, halk özü de sınısıdır.*¹⁴⁷

Bay Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek boyunda neslin devamı için çocuk faktörünün ve özellikle de erkek çocuk faktörünün ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz. Bir gün İç Oğuz ve Taş Oğuz, bütün Oğuz beyleri Bayandır Han'ın sohbetine katılır. Bay Böre bey Kazan oğlu Uruz'u Bayandır Han'ın sağ yanında, Kazılık Koca oğlu Yegenek beyi sol yanında, Kara Güne oğlu Kara Budağ'ı ise karşısında dayanan görünce dertlenerek ağlar. Kazan Han ondan bunun sebebini sordukta ise Bay Böre bey şu sözlerle cevap vermektedir.

Han Kazan, nice ağlamayayım, nice buzlamayayım? Oğulda ortacum yok, kardaşda kaderüm yok. Allah Taala meni kargayupdur. Begler tacum, tahtum için ağlaram. Bir gün ola düşem ölem, yerimde yurdumda kimsem kalmaya. Menüm dahı oğlum olsa, Han Bayındurun karşusun alsa, kulluk eylese; men dahı baksam sevinsem, kıvansam, güvensen.

Yine Dede Korkut Destanı'nın mukaddimesinde oğulun atasının yetirmesi olduğu vurgulanarak iki gözünden birisi olarak değerlendirilir. Akıllı oğul ata ocağının gözüdür, ancak akılsız oğul ise bu ocağın külüdür. Bu yüzden de “Baba adını yürütmeyen hoyrat oğul baba belinden inince inmise daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyi” diyerek evladın da, oğulun da hayırlısı istenmektedir.

¹⁴⁶ Y. N. İsmayılova, “N. Xəzrinin Dramaturgiyasında “Dədə Qorqud” Motivləri (“Burla Xatun” Pyesi Üzrə)”, *Bakı Universitetinin Xəbərləri Humanitar Elmlər Seriyası*, 2014, s. 23.

¹⁴⁷ Nəbi Xəzri, “Burla Xatun”, *Azərbaycan Dramaturgiyası Antologiyası*, Şərq-Qərb Nəşriyyatı, Bakı, 2007, s. 462.

Dirse Han oğlu Buğaç Han boyundan ise çocuk sahibi olmanın bir sosyal statü olduğunu, sosyal statünün tayin edilmesinde önemli role sahip olduğunu görmekteyiz. Bayandır Han'ın meclisine teşrif edenler arasından oğlu olanların ak otağ, kızı olanların kırmızı otağ, oğuldan kızdaki nasibi olmayanların ise kara otağda ağırılanması hadisesini esas alarak çocuğu Oğuzların hayatında toplumsal sınıflandırmanın bir amili olarak değerlendirebiliriz.¹⁴⁸

Oğuzlar için ailenin temeli olan ana, babanın hakkı Tanrı hakkı olarak ifade edilmektedir. Kazılık Koca oğlu Yegenek 24 oğuz beyinin baş edemediği düşmanı yenerek canı pahasına babasını esirlikten kurtarır. *Salur Kazanın Tutsak Olup Oğlu Uruzun Kurtardığı* boyda kafirin Salur Kazanın kardeşi ve oğlu olduğu için korkarak onu öldürmekten vazgeçtiğinin, öldürmek yerine esir ettiğinin ve yine aynı şekilde bir evladın babasını kurtarmak için mücadelesinin şahidi olmaktayız. *Uşun Koca oğlu Segrek* boyunda ise kardeşlik bağlarının önemine dikkat çekilmektedir. Bu boyda da Uşun Koca oğlu Segrek kardeşinin düşman elinde olduğunu öğrenince kardaşsız Oğuz'da durmazam diyerek esirlikte olan, karanulu gözümün aydını kardaş dediği ağabeyi Egrek için düşman üzerine yürür.

¹⁴⁸ Serdar Uğurlu, Kürşad Koca, "Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı", *Akademik Bakış Dergisi*, 2010, S. 22, s. 3, 4.

Tablo 2

Dede Korkut Destanı'nda yer alan hikayelerin baş kahramanları ve onların akrabalık ilişkileri

Kahramanın adının geçtiği ve iştirak ettiği boylar	Adı	Annesi	Babası	Oğlu/Kızı	Karısı	Kardeşi	Akrabası
I, II, III, VII, IX, X. boylar	Bayandır Han		Kam-Gan	Burla Hatun			Salur Kazan (damadı)/Uruz (torunu)
I, II, III, IV, VIII, IX, X, XI, XII. boylar	Salur Kazan	Salur Kazan-ın annesi	Ulaş Han	Uruz	Burla Hatun	Kara Güne	Kara Budak (yeğeni)/Aruz (dayısı)
Dirse Han oğlu Buğaç Han boyu	Dirse Han			Buğaç	Dirse Han'ın karısı		
Salur Kazan'ın evi yağmalandığı boy	Karacuk Çoban					Kıyan Gücü ve Demür Gücü	
Kam Börenin oğlu Bamsı Beyrek boyu	Kam Böre Beg			Bamsı Beyrek/Kızları	Kam Böre Begin karısı		Banu Çiçek (gelini), Deli Karçar (Banu Çiçek'in kardeşi) Bay Bican (Banu Çiçek'in babsı)
Duha Koca oğlu Deli Dumrul boyu	Deli Dumrul	Deli Dumrul-un annesi	Duha Koca	Deli Dumrul-un iki oğlu	Deli Dumrul-un eşi		
Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyu	Kanlı Koca			Kan Turalı			Selcan Hatun (gelini), Trabzon Tekuru (Selcan Hatun'un babası)
Kazılık Koca oğlu Yegenek boyu	Kazılık Koca			Yegenek			Emen(Yegenek'in dayısı)
II, III, VIII, XII. boylar	Aruz Koca			Kıyan Selçük/Basat	Aruz Kocanın karısı		Deli Dunder (Kıyan Selçük oğlu)
Begil oğlu Emren'in boyu	Emren Bahadır	Annesi	Begil				
Uşun Koca oğlu Segrek boyu	Uşun Koca oğlu Segrek	Annesi	Uşun Koca		Hanımı	Egrek	Uşun Koca'nın gelini/Egrek'in hanımı
Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boy	Tepegöz	Perri Kızı	Konur Koca Sarı Çoban				

Kaynak. Demirbilek, s. 2-3.

Aile kurumu bağlamında evlilik öncesi kız isteme, nişan gelenekleri de önemli yere sahiptir. Evlilik öncesi hayata geçirilen kız isteme, kalın ödeme, nişan, düğün gibi gelenekler evlilik ve bu evlilik sonucu kurulacak olan aileye verilen önemin, gösterilen değerlerin bir

nişanesidir. Türk geleneğinde iki insan evlilik üzere anlaştıktan sonra kız istenir ve kızı almak için güveyi veya onun ailesi kızın ailesine miktarı önceden iki taraf arasında karşılıklı anlaşma yolu ile tayin edilen para veya hayvan verir ki, buna da kalın, kalınlık denilmektedir. Güvence mahiyeti taşıyan kalın erkeğin istediği zaman kadını boşayamaması ve aynı zamanda da kadının istediği anda baba evine çıkıp gidememesi için bir vasıtaadır. Erkek tarafının ödemiş olacağı kalın bedeli kız tarafının vermiş olacağı çeyiz miktarından daha fazla olmaktadır ki, bunun da esas sebebi kızın gelin gitmesiyle ailesinden iş gücüne sahip olan bir ferdin azalması ve erkek tarafının ise bir kişi kazanmış olması ile alakalıdır. Dede Korkut Destanı'nın *Kam Böre Oğlu Bamsı Begrek* boyunda Dede Korkut Tanrı'nın buyruğu ve Peygamberin kavliyle aydan arı olan, günden görklü olan Bay Bican kızı Banu Çiçek'i Kam Böre oğlu Bamsı Beyrek'e istemeye gider. Banu Çiçek'in abisi olan Delü Karçar kalın olarak erkek tarafından "maya yüzün görmemiş olan bin buğra ner, kısrağa aşmamış olan bin aygır, bin koyun görmemiş olan koç, kuyruksuz, kulaksız olan bin köpek ve bin büyük büre" istemektedir. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı'nın hikayesinde oğlu Kanturalı'nın fikirlerini aldıktan sonra aksakallı ihtiyarlar ile birlikte Kanlı Koca onun için İç Oğuzu, Dış Oğuzu gezerek kız aramaya başlar. Yüksekaya Dede Korkut Destanı'nda kız için ödenen kalınların mitolojik özellik taşıdığı fikrini ileri sürerek Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyunda Trabzon tekürünün kızına talib olan Kan Turalı'nın onun kızı olan Selcan Hatun'u almak için sıra ile buğa, aslan ve deve ile savaşma sahnesini örnek gösterir, burada Kan Turalı'nın göstermiş olduğu cesaret, kuvvet, mertlik ve yiğitliyini Selcan Hatun için ödenmiş olan kalın olarak değerlendirir.¹⁴⁹ Kalın ile başlık birbiri ile karıştırılmaması gereken iki farklı adettir. Kalın

¹⁴⁹ Güliden Sağol Yüksekaya, "Kalın ve Çeyiz", *Hediye Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2007, s. 396-397, 399-400.

erkek tarafının kız almak için ödemiş olduğu pay, başlık ise kız tarafına verilen hediyedir.¹⁵⁰

İbn Fadlan Oğuzların evlenme ile ilgili olan geleneklerini şu ifadelerle aktarmaktadır:

Biri diğerinin hareminden bir kadını belli bir Harezm elbisesi karşılığı ister. Bu kişi kızı, kız kardeşi veya velayeti üzerinde olan başka biri olabilir. O kişi teklifini kabul ederse, mihri veliye götürür. Bazen mihr deve, at, sığır ve başka bir şey olabilir. İsteyen kişi anlaştığı mihri kızın velisine teslim etmedikçe kıza yaklaşamaz. Teslim ederse gelir, rahat bir şekilde kızın evine girer, anasının, babasının, kardeşlerinin huzurunda kızı alır gider.

Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre nişan geleneği Orta Asya halklarında, topluluklarında çok eski zamanlardan beri mevcut bir adettir. Yakut el Hamavi Türklerin nişanlanma adetinin kızın başına erkek tarafından elbise atılması ile hayata geçirildiği bilgisini vermektedir. Yine aynı şekilde kızın başı üzerine bir erkeğin mendil koyması ve o kızın da bu mendili alması, kabul etmesi rızası olduğu yönünde bir davranıştır. Bunun dışında bazı topluluklarda “tuz tatmak”, “şerbet içmek” ve “beşik kertmesi” gibi uygulamalar da nişanlanma sembolü olarak görülmektedir. Nitekim biz yine Dede Korkut Destanı’nın *Kam Böre Oğlu Bamsı Beyrek* boyunda Banu Çiçek’in Bamsı Beyrek’in beşik kertme yavuklusu, adahlusu olduğunun şahidi olmaktayız. “Bay Bican Beg aydur: Begler, Allah-u Taala mana bir kız verecek olurısa siz tanık olun, menüm kızum Bay Böre Beg oğluna beşik kertme nişanlı olsun.”

Aydemir Türkler arasında nişanlı veya evli olmanın göstericisinin gerdanlık, küpe ve yüzük olduğunu yazmaktadır. Dede Korkut Destanı’nda da yer alan bazı hikayelerde bunların örnekleri ile karşılaşabiliriz. Destanın *Kam Böre Beg oğlu Bamsı Beyrek* boyunda Bamsı Beyrek Banu Çiçek’e “Düğün kutlu olsun Han kızı, ortamuzda bu nişan olsun”

¹⁵⁰ Sibel Turhan Tuna, “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, S. 38, s. 149-150.

diyerek nişanlandıklarının sembolü olan yüzüğü takmaktadır. Erkekler arasında küpe takma geleneğini destan kahramanlarından olan Kazılık Koca oğlu Yegenek’de görebiliriz. Kazılık Koca oğlu Yegenek hikayede ‘kulağı altın küpeli’ olarak tasvir edilmiştir. Tarihte ise Göktürkler örneğinde eski Türkler arasında erkeklerin de küpe kullandıklarının şahidi olmaktadır. Yine Kudırğa kurganlarına ait olan tasvirlerde Kırgız askerlerinin kulaklarında küpelerin olduğunu görebiliriz. XIV-XV. yüzyıllar Türk devletlerinin hükümdar ve beyleri içerisinde de küpe kullanan kişilere rastlayabiliriz. 1473 yılında Osmanlı padişahı II Mehmed ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında yapılmış olan Otlukbeli savaşında da Akkoyunlu savaşçıların kulaklarında küpelerin olduğunu görebiliriz. Aydemir kadınların baş örtüsü kullanması ve kullandıkları örtülerin küpelerini sakladığı nedeniyle zamanla nişan veya evlilik alameti olan küpe takmanın yerini yüzüğe bırakmış olması kanaatindedir.¹⁵¹

Dede Korkut Destanı’ndan Oğuzlar arasında da tek eşliliğin yaygın olduğunu görmekteyiz, ancak *Kam Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek boyunda* Beyrek’in, yavuklusu Banu Çiçek dışında başka bir hanımının olduğunu da şahidi olmaktadır. Beyrek esirlikte olduğu zaman kafir beyinin kızı ona hisardan aşması için yardım etmekte ve ondan söz almakta, Beyrek ise karşılığında ona and içerek söz vermektedir.

Eger seni hisardan aşağı uganıla salınduracak olurısam, babana anana sağlığıla varacak olurısam beni bunda gelüp helallığa kabul edüp alurmısın, dedi. Beyrek and içdi: Kılıcuma doğranayım, ohuma sancılayın, yer gibi kertileyin, toprak gibi savrulayım, eğer sağlığıla varacak olurısam Oğuza, gelüp seni helallığa almazısam, dedi.

¹⁵¹ Adem Aydemir, “Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak ‘Gerdanlık, Küpe ve Yüzük’ ”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 2010, S. 282, s. 2-4.

Türklerde aileler birliğinin oluşturduğu yapıya ise urug denilmektedir. Aile ve urugların birliğinden meydana gelen yapı ise bod, yani boy olarak tabir edilmekte idi. Siyasi bir mahiyet taşımakta olan boy dahilinde mevcut olan birlik, beraberlik ve dayanışma, aynı zamanda hakkın, adaletin korunması ve boyun menfaatlerinin muhafaza edilmesi ‘beg’ (bey) olarak anılan bu boya rehberlik eden kişi tarafından temin edilmekte idi. Boy belirli arazisi olan ve aynı zamanda savaş gücüne sahip olan bir yapı olmaktadır. Kitab-ı Dede Korkut destanında *Kazılık Koca Oğlu Yegenek hikayesinde* Bayandır Han’ın Yegenek’le birlikte düşman üzerine gönderdiği 24 Oğuz beyinden bahsedilmektedir. Boylar birliği ise bodun’u meydana getirmektedir ve yabgu, şad ve ilteber unvanları taşıyan kişiler tarafından idare edilmektedir. Bağımsız veya bir devlete bağlı olabilen bodunlar soy ve dil birliğinin esas olduğu boylardan farklı olarak iş birliğinden ortaya çıkan siyasi topluluklardır. Destanda hanlar hanı olarak nitelendirilen Bayandır Han’ı 24 Oğuz boylarının liderliğini üstlenen biri olarak görmekteyiz. Salur Kazan başta olmakla diğer boy beyleri ona tabi olmaktadır. Bayandır Han’ın meclisinde bazı beylerin hanın sağ tarafında bazılarının sol, diğerlerinin ise karşısında oturması Oğuzlar arasında bir hiyerarşinin olduğunun göstericisi olarak değerlendirilebilir. Bayandır Han’ın her beyin selahiyetleri dahilinde olmayan bir uygulama olan toy tertip etmesi, savaş kararı alması, sefer için izin vermesi, divan toplaması ve kendisine bağlı bir vezirinin bulunması gibi bir çok husus hiyerarşik olarak onun Oğuz elinin beyleri arasında en üst mevkie ve iktidara sahip olmasının bir göstericisidir. Bodunların ve boyların birliğinden oluşan siyasi kuruluş, siyasi birlik ise ‘il’ yani devlettir. Devlet kuruluşunda ise artık beylerin, bodun rehberlerinin yasama ve yürütme hakları bu devleti idare edecek olan hükümdara (kagan)’a geçmektedir. V. Thomsen ili bağımsız, nizamlı ve

teşkilatlı millet, R. Giraud ise teşkilatlı devlet ve siyasi hakimiyet olarak tarif etmektedir.¹⁵² Devletin dahili ve harici siyaseti onu idare eden hükümdar tarafından düzenlenirdi. Devlet başkanının harici ilişkileri idare etmek, düzenlemek maksadı ile elçiler göndermek ve gelen elçileri kabul etmek, meclis ve mahkemeye rehberlik etmek, devlet görevlerine atama yapmak veya görevden almak gibi yetkileri bulunmakta idi. Türkler hükümdarın kutsal olduğu inancını taşımaktalardı ve siyasi iktidarın hükümdara Tanrı tarafından kut ile verildiğine, bahşedildiğine inanılıyordu. Hükümdar tarafından aynı zamanda veliaht atanırdı. Göktürkler ve Uygurlar istisna olmakla beraber Türklerde veliaht olmak için hanedan üyesi olmak ve anne taraftan da Türk soyuna mensup olmak gerekli idi. Eski Türklerde yönetim konusunda mevcut olan askeri, siyasi, iktisadi, kültürel meselelerin görüşüldüğü danışma meclisi olan kurultay veya toy meclisi vardı. Eylül ve mayıs ayları olmakla yılda iki defa büyük toy meclisi toplanmakta idi. Bundan başka beylerin seçildiği, boyla ilgili meselelerin görüşüldüğü küçük kurultaylar yapılmakta ve halkın hayatı ile alakalı olaylar, hadiseler zamanı meclis toplanmaktaydı. Meclise hükümdar başkanlık eder ve devlet meseleleri müzakere edilerek kararlar alınırdı. Devlet başçısının yönetimde en esas yardımcısı olan, devleti ve devletin harici ilişkilerini idare etmek ve aynı zamanda alınan kararların uygulamaya konulması için yetkililerin bulunduğu günümüzdeki bakanlar kurulu benzeri bir kurum mevcuttu ki, bu kuruma da ayuki denilmekteydi.¹⁵³

¹⁵² İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 229-233; Bahadır Bumin Özarlan, “Dede Korkut Hikâyelerinde Egemenlik Kavramına Ait Unsurlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, S. 35, s. 103-104.

¹⁵³ Emre Arslantaş, “İslam Öncesi İle İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2018, S. 65, s. 9-12.

Türk toplumu içerisinde uyulması gereken ahlaki davranış biçimi ve kurallar mevcuttu. Her kesin uyması gereken bu hukuk kuralları ve davranış biçimleri töre adı altında toplanmaktaydı. Eski Türkler için töre kelimesi devlet düzeni ile ilgili olan kaideleri ifade etse de, onlar bu kavramı aile hayatları açısından da istifade etmişlerdir. Töre dediğimiz bu hukuk sisteminin kaynağı ise halk, kurultay ve hükümdardır. Orta Asya devlet düzeninde hakanın, hükümdarın hukuk kuralı koyması devleti ve halkı tanzim etmek görevini üstlenmesi sebebiyleydi. Göktürkler dönemine ait olan Orhun kitabelerinde de hakanın devletin başına geçmesi ile yasalar koyarak devleti ve halkı düzene sokmasını görmekteyiz. “KT D-16 (Babam hakan öldükten sonra) yasa uyarınca amcam hakan tahta oturdu. Amcam hakan tahta oturup Türk halkını yeniden düzenledi (ve yeniden) doyurdu.” “BK K-9 (Babam) hakan, amcam hakan tahta oturduklarında dört bucaktaki halkları defalarca tanzim etmiş, defalarca düzene sokmuşlar.” “BK D-13 Babam hakan, öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş.”¹⁵⁴ “BK D-3 İnsan oğullarının üzerinde (de) atalarım dedelerim Bumın hakan, İstemi hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş (ve) düzenleyivermiş.” Ancak hakanın yetkisi sınırsız değildi. Toy meclisi tarafından kabul edilen kararlar doğrultusunda bazen hakanın yetkisi sınırlandırılabilirdi. Buna örnek olarak Göktürk devletinin hükümdarı olan Bilge Kağan’ın Budizm ve Taoizm dinlerinin öğrenilmesi ile şehirler etrafında surlar yapılması hakkındaki düşüncelerinin kurultay tarafından kabul görmemesini gösterebiliriz.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 43, 59, 63.

¹⁵⁵ Aybars Pamir, “Orta – Asya Türk Hukukunda “Töre” Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2009, C. 58, S. 2, s. 363, 366-367.

Eski türkler için ordu ve millet birbirinden ayrı düşünölemeyecek iki anlayış olmuştur. Askeri güçleri yüksek seviyede olan Türklerin harb alanındaki ustalıkları yaşadıkları bozkır muhitiinin askeri geleneklerinden ileri geliyordu. M.Ö. V-IV. asırlar arasında Sakalar yüksek askeri güç ve savunma organizasyonları vasıtası ile düşmanlarına karşı savaşırmaktalardı. Yine Hun devletinde de aynı özelliklerin şahidi olmuştayız. Eski Türkler özel sebepler olmadan, savaşmak gerektiğini düşündükleri bir durum karşısında kalmadan saldırılar düzenlememişlerdir. Hun hükümdarı Mete Han'ın toprağı devletin esası olarak nitelendirdiğı için ondan “uçan at”ını ve prenseslerden birini isteyen elçilere istediklerini verdiğı halde en sonda nötr bölgeye dahil olan toprakları istediğı zaman bunu kesin bir dille reddetmesi ve savaş başlatmasını buna örnek olarak gösterebiliriz. Hun devletinden sonra tarih sahnesine çıkan Göktürklerde de hun devlet ve askeri sisteminin özelliklerini görmekteyiz.¹⁵⁶ Türkler için ait oldukları, yaşadıkları coğrafyanın zor şartları, aynı zamanda göçebe üretim şeklinin gerekli ve güvenli olan geçim düzeyini oluşturabilmemesi, yani iklim şartları dolayısıyla balıkçılık, avcılık ve toplayıcılığın artık önemini kaybetmiş olması, hayvançılık için geniş ve verimli otlak alanlarının gerekli olması gibi bir çok husus savaşı olası hale getirmekteydi.¹⁵⁷ Türklerde boylara rehberlik eden beyler komutan, halk da askerdi. Türk ordusunun esas özellikleri ise onun ücretsiz, daimi ve temelde süvarilerden meydana gelmesi idi. Orduda atlı kuvvetler, yani süvariler büyük önem

¹⁵⁶ Ainur Nogayeva, Tursynkhan Kaiyrken, Zibagul Ilyassova, “Eski Türklerin Askerî Gelenekleri: Türk Askerlerinin Doğı ve Batı Asya’da Oynadığı Roller”, *BİLİĞ Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, S. 81, s. 166.

¹⁵⁷ Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 12.

taşımakta ve esas güç olarak gösterilmektedir. Asya Hunlarının hükümdarı Mete Han'ın zamanında Türk ordusu içinde onlu sistem mevcut idi. Yerleşik hayata sahip olan topluluklar için karakteristik özellik sayılabilecek haraketsiz kütle savaşı usulüne uygun olarak hazırlanmış ağır teçizat ile donatılmış ordulara karşı hafif silah ve hızlı, aynı zamanda oynak süvarilerden müteşekkil bozkır ordularına ait dağınık muharebe ve ani, süratli savaş taktikleri onları düşmanları üzerinde üstün kılan başlıca amillerden idi. En iyi silahlar ile donatılmış olan Türk ordularında esas savaş vasıtası ok ve yaylardı. Ok ve yay ile hızla hareket eden at üzerindeki süvari ölümcül bir silaha dönüşebilmektedir. Türklerin en etkili savaş aracı olarak istifade ettikleri bu “uzak savaş” taktiği harp alanında savaş stratejileri içinde önemli yenilik sayılmaktadır. Türklerin icat etmiş oldukları en önemli silahlardan bir de ısıklık çalan oklardı. Ceng sırasında düşman üzerinde çok güçlü psikolojik etkisi olduğu vurgulanan bu oklar avda ve savaşta kullanılmaktaydı. Okun çıkardığı ısıklık sebebiyle yol daha iyi bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Savaş sırasında yönün tespit edilmesi ve savaşın başladığını ilan etmek gibi çeşitli maksatlarla kumandanlar tarafından istifade edilmektedir. Yine Türkler tarafından hazırlanan zehirli oklar mevcuttu. Sakalar tarafından da kullanılan bu oklar yılan zehrinden üretilmekteydi. Süvariler vuruculuğu arttırmak için tersten gerilen çift kavisli “reflexe” yaylar kullanırlardı. Yakın savaş sırasında ise mızrak, süngü, kılıç ve kalkan gibi savaş envanteri kullanılırdı. Muharebe meydanında Türk süvarileri atlarının sahip olduğu renklere göre mevki alırlardı.¹⁵⁸

Türklerin düşmanla savaş zamanı kullandıkları en önemli taktik olan Bozkır savaş taktiği üç merhalede uygulanmaktaydı. Birinci aşamada savaşçılar düşmana ani hücum ederek bir kısmını yenilgiye uğratmak, onları yıpratmak suretiyle demoralize ediyorlardı.

¹⁵⁸ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 281-285.

İkinci aşamanın esasını yanıltma oluşturunuyordu. Bu zaman atlılar geri çekilir, düşman ordusu ise yenilgiye uğrayarak geri çekildiklerini düşündükleri kuvvetleri takib ederlerdi. Askerler geri çekildikleri sırada düşman kuvvetlerinin kullanabilecekleri kaynaklar ise yok edilirdi. Sonuncu aşamada ise atrık pusuya düşürülen düşman etrafı çenbere alınmak suretiyle yenilgiye uğratılıyordu. Bu taktiğin uygulandığı savaşırlara M.Ö. 513 yılında İskit ordusu ile karşılaşan Persler ile yapılan savaşı ve yine M.Ö. 528 yılında Massaget hükümdarı Tomris ile Pers hükümdarı Kyros'un ordularının karşılaştıkları savaşı örnek olarak gösterebiliriz.¹⁵⁹

Dede Korkut Destanı'nda Oğuz elinin başçısı hanlar hanı Bayandır Han'ın ordusundan söz edilmektedir. Destanda *Dirse Han oğlu Bağaç Han boyunda* “her kemikli büyür, kaburgalı yetişir, oğlan on beş yaşına girdi, oğlanın babası Bayandır Han'ın ordusuna karıştı.” ve Dirse Han'ın hanımı ile Salur Kazan'ın hanımı Burla Hatun'un söylemiş olduğu “han babamın yanına ben varayım, ağır asker, bol hazine alayım” ifadelerinde Bayandır Han'ın Oğuz beyleri ve onların ordularından müteşekkil büyük bir ordusu olduğunu görmekteyiz. Destanda tümen, alay ve bölük olarak adlandırılan birliklere, çavuş, paşa ve alp, alplar başı askeri unvanlara rastlamaktayız. Yine *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyunda* orduda akıncılar olarak bilinen kuvvetin yer aldığını görmekteyiz.¹⁶⁰ “Arkasından iki kayış çıkardı. Tekürün önüne bıraktı, aydur: Akıncıların tirkeşi bağı, üzengüsü kayışı üzölür, dikmege gerek olur, dedi.”¹⁶¹ Dede Korkut'un duasında Oğuzlar örneğinde Türkler için atın

¹⁵⁹ İlhami Durmuş, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2019, S. 4, s. 64, 65.

¹⁶⁰ Kubilayhan Erman, “Dede Korkut Destanı'ndaki Ordu ve Askerlik Değerleri”, *Leges Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, C. 1, S. 2, s. 101, 102.

¹⁶¹ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 91.

öneminin büyük olduğunun bir daha şahidi olmaktayız. “Yöm vereyin Hanum, karlı kara dağların yıkılmasun, gölgelice kaba ağacın kesilmesün, kamın akan görklü suyun kurumasun, kanadların ucu kırılmasun; Kaadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesün. Çapariken ağ boz atun büdürmesün. Çalışunda kara polat öz kılıncın kesilmesün.” Yine destanda Oğuz Türklerinin yakın savaş sırasında kılıç, gürz, mızrak, uzaktan saldırı anında ise ok ve yay, mancınık gibi ağır müharebe envanterleri, kalkan, zırh, tugla denilen savunma teçizatları olmakla düşmanla cenk zamanı kullandıkları bir çok savaş malzemelerine sahip olduklarını öğrenmekteyiz.¹⁶² Destanda savaşı mukaddes sayan Oğuzlar ile düşman arasında olan cenk sahnesi şu ifadelerle anlatılmaktadır:

Ol gün Taş-Oğuz begleriyle Delü Dunder sağdan depdi. Cılasun beg yigitlerle Kara Güne-oğlu Deli Budak soldan depdi. İç-Oğuz begleriyle Kazan dupe depdi. Şöklü Meliki böğürdübeni atdan yere saldı. Gafillüce kara başın alup kesdi. Kahışdın alca kanın yer yüzüne dökdü. Sağ taraftan kara tekvür melike Kıyan Selçük-oğlu Deli Dunder karşı geldi. Sağ yanını kılıçladı, yere saldı. Sol tarafta Buğacuk Melike Kara Güne-oğlu Deli Budak karşı geldi, altı peril gürz ile depesine katı tuta-urdu, çaldı, canın cehenneme saldı, dünya alem gözüne karanu oldu, at boynun kucakladı, yere düşdü. Kazan Bütün kardaşı kafirün tuğyıyla sancağın kılıçladı, yere saldı.¹⁶³

Eski Türklerin kültürel hayatında ve sosyal yaşamında atdan sonra en büyük önem taşıyan ikinci hayvan ise koyun idi. Çünkü yaşadıkları coğrafyanın şartlarına uygun olarak geçimlerinin esasını hayvan yetiştirmek ve cobanlık teşkil ediyordu. Bozkır kültürünün mensubu olan Türkler için esas gıda maddesi de koyun ve at eti idi. Bundan başka sütü dan, peynir, yogurt, yağ, kısarak sütünden hazırlanan kımız, buğday ve darıdan istihsal edilen Göktürklerin “begai” olarak adlandırdıkları boza gibi yiyecek ve içecekler de tüketilmekteydi. Uygurların ise üzüm yetiştirerek ondan bekmez ve şarab istihsal ettikleri

¹⁶² K. Erman, “Dede Korkut Destanı’ndaki Ordu ve Askerlik Değerleri”, s. 113.

¹⁶³ O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 29.

bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Dede Korkut Destanı'nda da Oğuzların at, koyun, deve eti, yoğurt, peynir yediklerini, kımız ve şarap içtiklerini görmekteyiz. Eski Türkler giyim olarak ise yine koyun, keçi, deve yününden ve kuzu, tilki, sığır az miktarda da olsa ayı derisinden hazırlanan giysiler giymektelerdi. Bozkır coğrafyasında geniş otlakların yanı sıra aynı zamanda tarım için uygun alanlar da bulunmakta idi. Hunların fasulye, buğday ve darı yetiştirdiklerine dair Çin kaynaklarından almış olduğumuz bilgilere göre Türklerin aynı zamanda tarımla da uğraştıklarını söyleyebiliriz. Altay bölgesinde tesis edilmiş olan Hunlar zamanına ait sulama kanalları da bunun bir göstergesidir. Esas uğraşları demircilik ve madencilik olduğu bilinen Türkler bakır, bronz ve altın işlemeciliği yapar, kılıç, kalkan, mızrak, temren hazırlarlardı. Türklerin komşu devletlerle ticaret ilişkileri mevcuttu ki, bunun da esasını konserve et, deri, hayvan menşeli gıdalar, kürk, hububat ve giyim eşyaları oluşturmakta idi. Ticarete en önemli noktalardan biri de İpek yolu idi. Bu ticaret yolunun esas geçit noktası Orta Asya coğrafyası olduğu için Hunlar zamanından Uygur devletine kadar geçen uzun zaman içerisinde bu bölge Türk-Çin siyasetinin esasını oluşturmaktaydı.¹⁶⁴

Dede Korkut Destanı'nda yarı göçebe yaşam tarzları olan Oğuz Türkleri atlardan, koyun ve develerden oluşan büyük sürülerin sahibidirler, dolayısıyla onların temel gelirini ve geçim kaynağını hayvancılığın oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹⁶⁵ *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı* boya dikkat ettiğimiz zaman kafirler Salur Kazan'ın evini, malını, mülkünü yağmalayıp, ailesini esir olarak aldıktan sonra “Kazan'da bir öcümüz daha kaldı” diyerek onun sürülerini otaran ve muhafaza eden Karaca Çoban'ın üzerine hücum etmektedirler.

¹⁶⁴ İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 317-321, 325-329.

¹⁶⁵ Adnan Doğan Buldur, Ali Meydan, Şenay Güngör, “Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, C. 15, S. 3, s. 939.

Destanda yer verilen bu olayı iktisadi güç, iktisadi gücün bir unsuru olarak analiz etmemiz mümkündür. Salur Kazan'ın evi, ailesi, obası vatanın, toprağın, onun sahip olduğu sürüler ise devletin iktisadi gücünün bir göstergesi, bir timsali olarak verilmektedir. Bozkır kültürüne sahip yarı göçebe bir hayat tarzı yaşayan, gelirin ve geçimin temelini hayvancılığın oluşturduğu bir toplum için vatanından, toprağından sonra sürüsünden daha değerli bir şey olamazdı. Ticaret, savaş sırasında elde edilen ganimet ve toplanılan haraç da bir başka gelir kaynağı olarak görülmektedir. Oğuzlar arasında ticaret faaliyetlerinin de mevcut olduğunu *Kam Böre Beg Oğlu Bamsı Beyrek* hikayesinden vereceğimiz şu örnek esasında görebiliriz: “Mere bezirganlar, Allah-u Taala mana bir oğul verdi. Varun Rumeline, menüm oğlum için yahşı armağanlar, teberrükler getirün, menüm oğlum büyüyünce./Mere bezirganlar, varun iklim iklim aranz, cigerim paresi, gözüm aydını Beyregün ölüsü dirisi haberin getüreydünüz, olamı.”

2.6. Eski Türk Toplumunda Kadının Konumu

Varoluşçu feminizm görüşleri ile tanınan Simone de Beauvoir ataerkil dünya görüşünün hakim olduğu bir toplumda, ailede kadının statüsünün erkeğinkinden daha düşük olduğunu savunmaktadır. Varoluşçu feminizm kadının bu toplumlarda erkeğe kıyasla zayıf ve duygusal olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Yine aynı şekilde antropolog Lewis Henry Morgan özel mülkiyetin ortaya çıkması ile beraber ataerkil aile yapısının hakim olduğu toplumlarda kadının ikincil konuma düştüğünü ifade etmiştir. Türk toplumunda da aile ataerkil bir özellik taşımaktadır, fakat pederşehi değil pederi aile türüdür, yani ailede erkek mutlak hakimiyete sahip değildir, kadın ve çocuklar da hak sahibidirler.

Mirasla ilgili kadına hiçbir söz hakkı tanımayan Roma hukukunun hakim olduğu toplum, eşi vefat etmiş kadının çocukları veya ailesi sahip çıkmadığı takdirde öldürülebildiği Hind toplumu, kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü Arap toplumu ve diğer topluluklar ile mukayesede Eski Türkler’de kadınlara birçok hak tanınmıştır ki, buda onlara verilen değerin en önemli göstergisidir. Merhametli anne Umay timsalinde kadın Türkler için kutsal bir değer olmaktadır. Umay anne Tanrı Ülgen tarafından yeryüzüne gönderilen anne ve çocuklarla ilgili bir ruhtur.

Eski Türklerde erkek çocuk soyun devamının sağlanması yahut askeri bir güç olarak değerlendirilmesi açısından önemli olsa da kız çocuklarına da büyük değer verilmiş, çocuklar arasında fark gözetilmemiştir. Dede Korkut Destanı’nın *Bay Böre Beg Oğlu Bamsı Begrek* boyunda Bay Bican beyin Oğuz beylerinden bir kızı olması için dua etmelerini istemesi bu fikirleri bir daha kanıtlanmaktadır. Yine Oğuz Kağan destanında Oğuz Hanın yerin ve göğün kızları ile evlenmesi hadisesi kadına atfedilen kutsallığın bir nişanesidir.

Eski Türk toplumunda kız çocukları evlendiği zaman hakkı olan mirastan pay alırdı ve pay ona çeyiz şeklinde verilirdi. Ona verilmiş olan çeyiz üzerinde ise evleneceği kişinin hiçbir hakkı bulunmazdı. Kadının sahip olduğu hukuki duruma bir diğer örnek ise onların boşanma haklarının mevcut olması idi.¹⁶⁶ Baba vefat ettiği takdirde ise sorumluluk ve yükümlülükler anneye geçmekte idi. Bunun örneğine Uygur vesikalarında rastlamaktayız:

Sıçan yılı, sekizinci ayın on sekizinde, ben Tüşimi ağır hastalığa tutulduğum için, iyi veya fena olacağımı düşünerek, karım Sılang’a vasiyetname bıraktım: Benden sonra başka bir kimse ile evlenmeden, evimi idare edip, oğlum Altmış Kaya’nın terbiyesi ile meşgul olsun. Oğullarım Kaşang ile Esen-Kaya, onlar üvey annemiz bize aittir, alacağız diye müdahalede bulunmasınlar. Eğer

¹⁶⁶ İbrahim Tellioğlu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *A.Ü.*

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2016, S. 55, s. 214-215.

alacağz diye dava ederlerse, büyük orduya, bir altın yastuk (kağıt para), şehzadelere birer gümüş yastuk.¹⁶⁷

Dede Korkut Destanı’nda dört tip kadından söz edilmekte ve onların karakteristikleri belirtilmektedir. Evin dayaağı olarak tanımlanan birinci tip kadın o kadındır ki, eve bir misafır geldiğı zaman kocası evde olmasa da, onu ağırlar, yedirir, içirir ve misafır eder. Böyle kadınların Hz. Fatıma, Hz. Aişe soyu olduğı vurgulanır, övölür, onlar için dua edilir ve onlar dışındaki kadınlardan Allah’a sığınılır. İkinci kısım ise solduran soptur ki, bu kadınlar yer, içer amma şükür etmezler, ailelerinden her zaman şikayetçi olurlar, eşlerini hor görürler ve hiçbir şeyden razı değillerdir. Üçüncü kısma ait olan ve dolduran top oldukları ifade edilenler ise yerlerinden kalktıkları gibi dedikodu yapan, öğlene kadar gezen, kapı dinleyen kadınlardır. Bu tip insanlar yaptıkları yanlışlara göre başkalarını suçlarlar. Dördüncüsü ise eve bir misafır geldiğı zaman kocası yanında şikayetlenen, kocasının sözünü dinlemeyen ve şükretmeyen tiptir. Destanda birinci tip kadınla evlenilmesinin hayırlı olacağı vurgulanmış ve bu yönde tavsiyeler edilmiştir. Hz. Peygamber’in bir hadisinde şöyle buyurulmaktadır: “Bir kadınla dört şey için evlenilir: Zenginliğı, soyu, güzelliğı ve dindarlığı için. Sen dindar olanı seç ki elin bereket görsün.” Evlilik ve kadına yönelik bu tavsiyeler toplumsal kurumlar içinde yer alan ailenin devlet ve cemiyetin bekasında önemli fonksiyonu bulunan temel yapı taşı olmasından kaynaklanmaktadır. Eski Türklerde terbiye, incelik, büyüklere karşı saygılı olmak, onları en iyi şekilde ağırlamak, sadakat, sözünü tutmak, yiğitlik esas olan ahlaki ilkelerdir. Dolayısıyla da kurulacak olan aileler ve bu aileler içerisinde yetişecek ve ana, babayı örnek alacak çocukların geleceğı açısından hem kadın hem de erkek için eş seçimi çok önemlidir. Destanın farklı kadın tiplerinden söz etmesi ve onlardan en hayırlı olanlar ile

¹⁶⁷ Musa Şamil Yüksel, “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, *Journal of Turkish Studies*, 2010, C. 5, S. 3, s. 2034.

evliliği teşvik etmesi aynı şekilde İslam dininde de bu hususta tavsiyelerin mevcut olması kadının aile ve toplum içinde önemli role sahip bulunması sebebiyledir. Destanda yer alan hikayelerde de esas olarak birinci örnekte verilen özelliklere sahip kadınlar, onların cesareti, şücayeti, fedakarlığı tasvir edilmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz ve Dede Korkut Destanı'nın *Kazan Beg Oğlu Uruz Begin Tutsak Olduğu* boyda Uruz ile annesinin münasebetleri örneğinde gösterdiğimiz gibi Türk düşüncesinde aile devletin bir modelidir, kadın ise bu ailenin dayaağı, temelidir, vatan, toprak timsalidir ve bu yüzden de tüm toplum nezdinde önemli konuma ve büyük değere sahiptir. Kazan beyin hanımı Burla Hatun ve Dirse Han'ın hanımı evlatları zor durumda olduklarında harekete geçerek bir savaşçı misali bütün zorlukları aşarak çocuklarının yardımına koşan cefakar anne timsalidirler.

Dirse Hanın hatunu çekildi geri döndü. Dayanamadı, kırk ince kızı beraberine aldı, büyük cins ata binip oğlancığını aramağa gitti. Kışta yazda karı buzu erimeyen Kazılık dağına geldi çıktı.

Meğer hanım boyu uzun Burla Hatun oğlancığını andı, kararı kalmadı. Kırk ince belli kız çocuğu ile kara aygırını çekti, sıçrayıp bindi, kara kılıcını kuşandı. Başımın tacı Kazan gelmedi diye izini izledi gitti.¹⁶⁸

Dede Korkut Destanı'nda yer alan kadın tipi vefalıdır, eşinin en büyük destekçisidir. *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* boyunda Azrail Deli Dumrul'un canın almak ister. Deli Dumrul Allahu Taala'ya yalvarır ve Tanrı'ya onun sözleri hoş gelir. Başka birinin canı karşılığında onun canını azad eder. Yaşlı babasının ve anasının canını vermediği Deli Dumrul ise karısı ile vedalaştığı zaman ona şu sözleri söyler:

Yüksek yüksek kara dağlarım sana yaylak olsuk/ Soğuk soğuk sularım sana içme olsun/ Tavla Tavla koç atlarım sana binek olsun/ Penceresi altın otağım sana gölge olsun/ Katar katar develerim sana yük taşıyıcı olsun/ Ağıllarda beyaz koyunum sana şölen olsun/

¹⁶⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 19, 116.

Gözün kimi tutarsa/ Gönlün kimi severse/ Sen ona var/ İki oğlancığı
öksüz koyma¹⁶⁹

Deli Dumrul'un hanımı ise söylediklerini kabul etmez, büyük fedakarlık ve vefa göstererek kendi canını eşi için kurban vermeğe razı olur. Yine aynı şekilde *Uşun Koca Oğlu Segrek* boyunda Segrek hanımına onu bir yıl beklemesini, eğer bir yılda gelecek olmazsa iki yıl beklemesini, o zamanda gelmezse üç yıl beklemesini, yine gelmediği takdirde gözü kimi tutar, könlü kimi severse ona gitmesini söyler, fakat eşi bunu kabul etmez. Bu boyda da biz kadının eşine olan sevgi ve sadakatının şahidi olmaktayız.

Yigidüm, men sana bir yıl bakam/ Bir yılda gelmezsen iki yıl
bakam/ İki yılda gelmez isen üç dört yıl bakam/ Dört yılda
gelmezisen beş yıl, altı yıl bakam/Altı yol ayırımına çadır dikem/
Gelenden gidenden haber soram/ Hayır haber getürene at, don
verem/ Kaftanlar geydürem / Şer haber getürenün başın kesem/
Erkek sineği üzerüme kondurmayam¹⁷⁰

Destanda kadın herşeyden önce cennetin ayaklarının altına serildiği bir anne olarak tasvir edilmektedir. *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı* boyda ailesi, obası esir edilen, malı, mülkü düşman tarafından yağmalanan Salur Kazan düşmandan ilk önce annesini istemektedir. Salur Kazan annesi ona geri verilirse, düşmanın ondan aldığı herşeyden vazgeçmeğe hazırdır, hatta onunla savaşmadan vuruşmadan geri dönmeğe bile razıdır. Bu ise ana hakkı Tanrı hakkı olarak değerlendirilen destanda kadına verilen değer en güzel nümunesidir.

Bre Şökli Melik, penceresi altın otağlarımı getirmişsin, sana gölge
olsun. Ağır hazinem bol akçemi getirmişsin, sana harçlık olsun.
Kırk ince belli kız ile Burla Hatunu getirmişsin, sana esir olsun.
Kırk yiğit ile oğlum Uruzu getirmişsin, kulun olsun. Tavla tavla koç
atlarımı getirmişsin, sana binek olsun. Katar katar develerimi
getirmişsin, sana yük taşıyıcı olsun. İhtiyarcık anamı getirmişsin,

¹⁶⁹ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 130.

¹⁷⁰ Ergin, *a.g.e.*, s. 207.

bre kafir anamı ver bana, savaşmadan vuruşmadan çakileyim geri
döneyim gideyim belli bil.¹⁷¹

Kadının aynı zamanda çocukların eğitiminde de başlıca rolü bulunmaktadır. Özellikle de kız çocuklarının eğitiminde anneler önemli rol model oluşturmaktadırlar. Destanın mukaddemesinde yer alan “kız anadan görmeyince öğüt almaz” ifadesi de bu görüşümüzü desteklemektedir. Çocuk ailenin aynasıdır, dolayısıyla geleceğin aile başçısı olacak olan çocuklara toplum içerisinde davranış şekilleri, aile değerleri, ahlaki değerler anne ve babalar tarafından aktarılmaktadır. Bu vazifede en büyük sorumluluk ise annelerin üzerine düşmektedir. Bu günümüz toplumu içinde geçerli olan bir olgudur. Çocuk eğitimi ilk önce aileden başlar. Adler’e göre, çocuğun dünyaya geldiği andan itibaren sahip olduğu bütün insiyaklara, özelliklere, becerilere vb. yön verebilmek ve onların gelişimine katkı sağlayabilmekte ailenin rolü inkar edilemez. Çocuk kendi davranışları ve etrafındaki kişilerin davranışlarını karşılaştırır ve doğruyu, yanlış aileden öğrenmeye başlar. Anne sevgisi, anne şefkati, anne tutumu ve anne davranışları, çocuk ile anne arasındaki tüm ilişkiler onun gelecekteki tutum ve davranışlarında, sosyal çevresindeki başka insanlarla olan iletişimde etkili olmaktadır. Bu konuda Nietzsche’nin söylemiş olduğu ifade çok önemlidir: “Herkes sevdiği kişinin hayalini, annesi ile olan ilişkilerine göre şekillendirir.”¹⁷² Çocuklara öğretmek istediklerimize, onlara aktarmak istediğimiz ahlaki değerlere ve

¹⁷¹ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 45-46.

¹⁷² Y. Alpay, *Başarının Oluşumu, Kültürel Dayanışma Yayınları*, İstanbul, 1977, s. 84, M. Tezcan Eğitim Sosyolojisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, s. 158’ten naklen, Orhan Çiftçi, “Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü”, *Aile ve Toplum*, 1991, C. 1, S. 2, s. 20, (Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21110/227360>).

davranışlara öncelikle kendimiz dikkat etmeliyiz, çünkü çocuklar ebeveynlerinin yaptıklarını sıklıkla tekrarlarlar ve bu canlı öğretim yöntemi çocuklar üzerinde çok faydalı olabilmektedir. Çocukların ilk öğretmenleri olan babaların ve özellikle annelerin onların ilk sosyal tecrübelerini yaşadıkları ailede tutum ve davranışları çocukların toplumsal kabul görebilmeleri için esas olan zemini oluşturur. Yusuf Has Hacib tarafından yazılmış olan Kutadgu Bilig kitabında çocuk eğitimi ile ilgili bu sözler yer almaktadır: “Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur.”

Eski Türklerde kadınların aile içindeki görevleri ve mesuliyetlerinin yanı sıra devlet idaresinde, yönetimde, ekonomik ve askeri alanda da bir konuma sahip olduklarını görmekteyiz. Devlet idaresinde Hakan’ın hanımı da yer alır, siyasi ve idari meselelerde kendi fikirleri ile hükümdara destek olurdu. Bir yazılı buyruk olan emirname düzenleneceği zaman “Hakan buyuruyor ki” ifadesi yerine “Hakan ve Hatun buyuruyor ki” ifadesi yazılırdı, aksi takdirde bu belge kabul görmezdi. Kurultaylarda, meclislerde, elçilerin kabul edilmesinde hatun da mutlaka yer alırdı. Hun devleti ile Çin arasında yapılan ilk barış antlaşmasının Mete Han’ın hatunu tarafından imzalanmış olduğu kaynaklarda geçmektedir. Göktürk hükümdarı İl Kağan kardeşinin Çinli bir prenses ile evliliğini istemesi üzerine 623 yılında elçi gönderir. Fakat, Çinliler ancak Ma-i şehrinin kuşatmasından geri çekildiği takdirde bunun mümkün olacağını belirtirler. Bu teklife razı gelmek niyetinde olan hükümdarın bu kararının uygulanmasına ise hanımı İçeng Hatun mani olmuş ve şehir kuşatılarak Göktürkler tarafından alınmıştır.¹⁷³ Orhun kitabelerinden Bilge Kağan yazıtında geçen “Tanrı türk milleti yok olmasın diye babam İl-Teriş Kağan ile anam İl-Bilge Hatunu

¹⁷³ İ. Tellioglu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, s. 217-218.

yükseltti” ifadesinde hakan ile hatun kelimelerinin birlikte kullanılması yönetimde kadının konumunu gösteren bir başka kanıttır. M.Ö. 201 yılında Çin İmparatoru Kaoti kuzey yönünden yapılan Hun saldırılarını önlemek için harekete geçer. Çin ordusu büyük bir kuvvetle hücum etmiş olsa da, Hun hükümdarı Mete Han sahte ricat olarak bilinen taktiği kullanarak onları pusuya düşürmüş ve çembere almıştır. Bu kuşatmadan kurtulmak için Mete Han’ı ikna etmesi üzere Hun hükümdarının hanımından yardım istemişler. Hanımı tarafından ikna edilen Mete Han ise Çin ordusunun kuşatmadan çıkarak ülkelerine dönmelerine izin vermiştir. Yine Türk hükümdarlarından Bilge Kağan’dan sonra hakimiyete gelen oğlunun vefatı üzerine Bilge Kutlug tahta geçmiştir. Bu hükümdarın yaşı küçük olması sebebiyle ise bir müddet devlet onun annesi olan Tunyukuk’un kızı Pofu hatun tarafından idare edilmiştir. Türgişler üzerine sefer düzenleyen Kapağan Kağan hanımı vafat ettiği için birçok açıdan önemli olan bu sefere katılmamış ve orduyu yönetme görevini vezir Tonyukuk’a bırakarak geri dönmüştür. Avrupa Hun Devleti’nin hükümdarı olan Atilla Han’ın eşi Arık Hatun ülkeye teşrif buyurmuş elçileri kendisi kabul eder ve devlet meseleleri ile ilgili onlarla görüşürdü.¹⁷⁴ Örnek olarak verebileceğimiz devlet yönetiminde önemli yere sahip bir diğer isim ise Azerbaycan Türklerinin ilk siyasetçi kadını Oğuz Han’ın ve onun torunu olan Bayındır Han’ın soyundan gelen Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın annesi olan Sare Hatun’dur. Sare Hatun Karayülük Osman beyin abisi Pir Ali Bey’in kızı, Akkoyunlu devletinin kurucusu olan Ali Bey’in eşidir. Sare Hatun Akkoyunlu devletinin diplomatik hayatında ehemiyetli yer tutmaktadır. Onun yapmış olduğu en mühim siyasi, diplomatik faaliyetlerden biri Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet arasında ittifakın kurulması yönünde idi. Erzincan yakınlarındaki

¹⁷⁴ İ. Tellioglu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, s. 219-221.

Yassıçemen bölgesinde Fatih Sultan Mehmet tarafından büyük hürmet ve ihtiram ile karşılanan Sare Hatun'un siyasi becerileri ve faaliyetleri sonucunda iki devlet arasında Yassıçemen ismi ile bilinen sulh antlaşması imzalanmıştır. Tüm bu örnekler dışında daha sonraki dönemlerde de Türk devletleri ve Türk imparatorluklarında kadının siyasi konumuna şahid olabilmekteyiz.

Türkler savaşçı, kahraman, yiğit bir toplumdurlar. Bu toplumda yetişen kadınlar da en az erkekler kadar savaşçı özelliklere sahiptirler. Tarihe adını yazdırmış olan kahraman Türk kadınına örnek olarak göstereceğimiz şahsiyetlerden biri Massagetlerin kadın hükümdarı, aynı zamanda Burla Hatun gibi cesaretli, metanetli, kahraman bir anne olan Tomris'dir. Tomris Hatun'un hakimiyet döneminde Pers hükümdarı II Kyros idi. İran orduları II Kyros'un önderliğinde girdikleri tüm savaşlardan zaferle çıkmaktalardı, onun bir sonraki hedefi ise Türk hükümdarı Tomris idi. İlk önce politik manevra yaparak Tomris'e elçiler gönderir ve onunla evlenmek niyetinde olduğunu belirtir. Bu diplomatik evlilik olarak değerlendirilmektedir, çünkü Kyros'un esas maksadı Tomris Hatun'la evlenerek onun sahip olduğu tüm toprakları güç sarfetmeden ele geçirmektir. Fakat ileri görüşlü bir kadın olan Tomris siyasi zekası sonucunda bunun altında yatan sebebi görmüş ve onun teklifini reddetmiştir. Bu sebeple de iki ordu karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır. Kyros hileyle, Massaget ordusu üzerinde üstünlük kazanır. Massaget ordusu komutanları olan, Tomris'in oğlu Spargapises önderliğinde ilk önce Pers ordusunun küçük bir kuvvetiyle karşılaşır. Onları yenilgiye uğrattıklarını zannedib, Kyros'un ordusundan geri kalan içecekler sebebiyle sarhoş olurlar ve geri çekilerek saklanan Pers kuvvetleri tarafından mağlub edilerek esir alınırlar. Tomris Hatun Kyros'a bir elçi göndererek onun bu savaşı hile yoluyla kazanmış olduğunu, esir aldığı oğlunu geri vermesini ve topraklarından geri çekilmesi talep eder. Esir düşen Massaget hükümdarı Tomris'in oğlu kendini öldürür ve Kyros'un da teklifi

kabul etmemesi üzerine iki ordu yeniden karşılaşır. Bu savaşta ise Tomris büyük zafer kazanır. Kaynaklarda onun savaştan sonra Pers kralı Kyros'un kesilmiş kafasını kan ile dolu olan tulumun içine koyduğu geçmektedir.¹⁷⁵

Herodot *Tarih* eserinde Amazonlar olarak adlanan savaşçı kadın topluluğundan bahseder. Sarmatların bu savaşçı topluluk ve İskitlerin soyundan geldiğini ileri sürmektedir. İskitler tarafından *Oiorpata (erkek öldürenler)* diye adlandırılan Amazonlar Yunanlılar ile yaptıkları Thermedon savaşında yenilirler. Yunanlılar tarafından esir alınan bu savaşçı kadınlar onlara boyun eğmez ve hepsini öldürürler. Amazonlar daha sonra İskitlerin topraklarına gelmiş ve burayı yağmalamışlardır. İskitler aralarında olan savaş sonrası onların kadın olduklarını anlamış ve savaş becerilerine ve cesaretlerine hayran kalmışlardır. Savaşçı kadınlar olan Amazonlar ile evlenen İskit erkekleri aileleri ile birlikte Azak denizinden kuzeye doğru üç günlük uzaklıkta yerleşen bölgeye hareket ederek bu topraklarda yurt edinmişlerdir. Onların soyundan gelenler ise Sarmatlar adıyla bilinmektedirler.

Uzun süre boyunca Batı medeniyetinin Eski Mısır ve Sami halkların tesiri ile oluşmuş olduğu görüşünü ortaya koyan “Eskiçağ modeli”ne karşı bilim adamları “Ari modeli”ni ileri sürdü. Bu modele göre Yunan medeniyeti Arilerin ataları olan ve Asya coğrafyasından gelen göçebe topluluk ile yerli halkın karışması sonucunda meydana gelmiştir. Fakat Uzak Asya'dan göç etmiş olan bu topluluğun menşei hakkında hiçbir fikir söylenmemiş hatta saklanmıştır. Bu göçebe topluluğun Proto-Türkler olması yönünde fikirler ise bir daha Amerikalı arkeolog Jeannine Davis Kimball tarafından yapılan araştırmalarla da desteklenmiş oldu. Dr. J. Davis Kimball 1929 yılında dünyaya gelmiş,

¹⁷⁵ Emre Erten, “Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris”, *Mediterranean Journal of Humanities*, 2016, C. 6, s. 238-239.

arkeoloji alanında eğitim almadan önce hemşirelik yapmış, sığır yetiştiriciliği ile meşgul olmuştur.¹⁷⁶ Uzun süre arkeolojik araştırmalar yapmış ve elde etmiş olduğu bilgi ve belgeler sonucunda Tarih ve özellikle de Türk tarihi için önemli olan buluş ortaya koymuştur. 2000 yılında belgesel çekimi için davet edilen Dr. Kimball 1996 yılında karşılaşmış olduğu Kazak kızın DNA örnekleri ile kazılar sonucunda elde etmiş olduğu savaşçı kadına ait DNA örneklerini karşılaştırmak ister. Ancak bu kız ailesi ile başka bir bölgeye taşındığı için onlar başka bir kazak ailesine yönlendirilirler. O, Moğolistan'ın kuzey kesiminde Orhon ırmağının kenarında bir obaya geldiğinde burada ailesi ile birlikte yaşayan Meryemgül isimli sarışın bir kız çocuğu ile karşılaşır. Ondan ve annesinden alınan örnekler ile Amazon mezarlarından alınan savaşçı kadına ait Mitokondrial DNA örnekleri karşılaştırılır ve % 99,9 oranında bir benzerlik bulunur. Bu buluşla da kadın savaşçılar olarak bilinen Amazonların Orta-Asya kökenli Türk soyundan geldikleri bilimsel olarak kanıtlanmış olmaktadır.¹⁷⁷

Bu savaşçı kadınlar gibi cesaretli ve kahraman Türk kadınlarının örneklerini Dede Korkut Destanı'nda da görebiliriz. Sadakatli ve ideal bir eş ve cefakar anne tipinden başka hikayelerde Alp Tipi kadınla karşılaşmaktayız. Alp kelimesi yiğit ve kahraman manalarını veren bir ifadedir. Erkek Alp Tipini hazırlayan koşullar Kadın Alp tipini de oluşturmaktadır. Kahraman erkeklerin hanımları da kendileri gibi at biner, kılıç kuşanır, gerektiğinde

¹⁷⁶ Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm'a*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 13, 21-22.

¹⁷⁷ Jeannine Davis Kimball, *Savaşçı Kadınlar Amazonlar*, çev. Mert Çağdaş, İleri Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15-16.

düşmanla savaşırlar. Dirse Han'ın hanımı avdan dönen eşinin yanında oğlunu göremeyince bu sözlerle hitab etmektedir:

*Han babamın katına ben varayım
Ağır Hazine, bol leşker alayın
Azgun dinlü kafirlere ben varayım
Yaralanub kazılık atumdan inmeyince
Yenümile alca kanum silmeyince
Kol bud olup yer üstüne düşmeyince
Yalınız oğul yollarında dönmeyeyim
Yalınız oğul haberin a Dirse Han degil mana
Kara başum kurban olsun bu gün sana.*

Kızların erkeklerde aradıkları cesaret, kahramanlık, mertlik gibi özellikler aynı zamanda kadınlarda da aranan vasıflar olmaktadır. Selcan Hatun, Burla Hatun, Banu Çiçek gibi hanımlar Alp Tipi kadınların timsalidir. *Kanlı Koca Oğlu Kanturalı* hikayesinde babasının evlendirmek istediği Kanturalı eşinde olması istediği özellikleri söylemektedir. Yine Bamsı Beyrek babasından kendisine böyle bir kız almasını istemektedir. Bu kadın eşi durmadan durmuş, karakoç atına binmiş, düşman üzerine hücum ederek baş getirmiş, yani yiğit ve cesaretli olmalıdır. Hikayede Kan Turalı mertlik göstererek Selcan Hatun'u aldıktan sonra Oğuz eline gelmek için geri döner. Yolda uykuya dalır ve düşman saldırısına uğrar. Selcan Hatun ise Kan Turalı'ya yardım eder ve her biri bir taraftan düşman üzerine saldırır. Fakat Selcan Hatun bu kahramanlığından dolayı asla övünmez. Bay Böre Oğlu Bamsı Beyrek hikayesinde Beyrek'in nişanlısı Banu Çiçek onu sınamak ister ve kendisini dadı olarak kaleme verir. Beyrek'in atı Banu Çiçek'in atını geçer, attığı ok onun okunu geçer, ancak bundan sonra hatun kendisini belli eder. Hanımların savaş zamanı düşman tarafından esir edilmesi zillet olduğu için onların kendilerini koruyabilmeleri gerekmektedir ve bunun için de savaş taktiklerini öğrenip askeri eğitim almaları çok mühimdi. Düşman tehdidi ve

tehlikelerle sık sık karşılaşılan bir hayat tarzına sahip olmak kadının da erkeğin de güçlü, cesaretli olmasını gerektirir. Eski Türkler ve destanda hayatları, yaşantıları tasvir edilen topluluk göçebe hayat tarzının hususiyeti gereği daima bir hareket halinde bulunmaktadırlar. Bu tür toplumlarda önemli olan en esas değer de hareket sahasında kendini gösteren kahramanlık, yiğitlik olmaktadır. Burada *Aslı ile Kerem*, *Leyla ile Mecnun* destanlarında olduğu gibi bir aşk duygusu ile karşılaşmamaktayız. Fakat hikayelerden de görmekteyiz ki, Oğuzlarda sevgi ve sadakat, bağlılık duyguları çok yüksektir. Mehmet Kaplan Oğuzlar için aile ve göçebe psikolojisinin hakim olduğunu söylemektedir.

Destanda tasvir edilen kadınlar sorun çözücü, gerektiğinde olaylara müdahale edebilen, her yönüyle hayatın içerisinde olan şahsiyetlerdir. İbn Battuta Türk kadınlarının savaşçılar gibi at koşturduklarını ve ticari faaliyetlerde bulunduklarını yazmaktadır. Kadınlar süt ürünleri, iplik, kilim, halı, elbise gibi birçok ürün imal ederek ekonomik ve ticari alanlarda da ailelerine ve topluma katkıda bulunmaktadırlar. Sonuç olarak verilmiş olan tüm örnekler neticesinde de eski Türk kadınının sosyal hayatın her alanında kendini göstermiş olduğunu görmekte ve Ziya Gökalp'ın da ifade ettiği gibi Türkler dışında hiçbir topluluğun kadınlara hukuksal alanda bu kadar hak tanıyıp, saygı göstermediğini söyleyebilmekteyiz.

SONUÇ

Dede Korkut Destanı'nı oluşturan hikayeler gelenekler, inançlar, sosyal hayat gibi birçok yönden toplum hayatını yansıtmaktadır. Oğuzların hayatını aksettiren bu destan aynı zamanda toplumun birlik ve beraberliği konusuna da temas etmektedir. Destanın on ikinci hikayesi olan İç Oğuza Dış Oğuz Âsi Olup Beyreğin Öldüğü boyunda bir gün Kazan Han evini yağmalattığı zaman Dış Oğuz beyleri bu olaya iştirak etmezler ve bu durumdan memnun kalmazlar. Bu sebeple de öncelikle Kazan Han'ın dayısı Aruz olmak üzere Dış Oğuz beyleri Salur Kazan'a düşman olurlar. Aruz'un Kazan'la barış yapılmasında yardımcı olması niyetiyle davet ettiği Beyrek'i kendi taraflarına çekme çabaları boşa çıkar ve Kazan'a sadakatsizlikle bağlı olduğu için onu öldürür. Beyrek'in vasiyeti üzerine İç Oğuz beyleri Dış Oğuz beyleri ile karşı karşıya gelirler. Yapılan bu savaşta Aruz öldürülür, Dış Oğuz beyleri ise Kazan Han'ın elini öperek af dilerler ve Kazan Han da onları bağışlar. Bu hikayede aynı kanı taşıyan, aynı soydan gelen iki boy arasında ortaya çıkan nifaktan ve sonuç olarak onlar arasında vuku bulan savaştan bahsedilmektedir. Hikayeden çıkarabileceğimiz en önemli mesaj toplumda her zaman birlik ve beraberliğin korunması gerektiği, bu birlik ve bütünlüğe gölge düşürecek, topluma nifak salacak her şeyden kaçınılması gerektiği, yanlış anlaşılmalardan yüzünden ayrılığa yol verilmemesi, düşmanların çıkarlarına hizmet edecek, onların işlerini kolaylaştıracak hiçbir hatada bulunmaması gerektiği düşüncesidir. Mevcut olan sadakat, güven duygularının en büyük değerler olduğu düşüncesinin farkında olmak ve bu farkındalığı gelecek nesillere aktarmak adına destan büyük öneme sahiptir. Bu yüzden de uzun yıllar boyunca Sovyetler döneminde Türk dilini konuşan devletlerde destan aleyhine faaliyetler yapılmış, Dede Korkut Destanı ile ilgili çalışmalar, araştırmalar yasaklanmış ve birçok araştırmacı halk düşmanı olarak damgalanmıştır.

Destanda adı geçen, hikayelerin kahramanı olan Oğuzların ve Kitab-ı Dede Korkut destanının tarihini M. Ö. VII. asırda bu topraklarda hüküm sürmüş İskitlere kadar götürebilir ve destanı da Alper Tonga döneminin, İskitlerin bu coğrafyalarda hakim oldukları dönemin ürünü, hatırası olarak görebiliriz. Orhan Şaik Gökyay da *Kitabi Dedem Korkut* isimli eserinde Azerbaycan topraklarına göç etmiş olan Oğuzların atalarının Selçuklu akınlarından çok önce bu coğrafyalarda yerleşmiş olduklarını yazmaktadır. *Scyth/Skif/İskit* kelimeleri ile *Asguzaai/İsguzay* kelimeleri ve İsguz sözcüğü ile İç Oğuz ifadesi arasında olan benzerlik, aynı zamanda Oğuz Han'ın Alper Tunga/Afrasiyab olması ve Alper Tunga ile Saka hükümdarının aynı kişiler olduğu hakkında görüşler bu sonuca varmamızı mümkün kılmaktadır.

Bir yaratıcıya veya dine bağlanmak sosyal olduğu kadar aynı zamanda psikolojik varlık olan insanın temel ihtiyacı olarak değerlendirebileceğimiz inanma duygusundan kaynaklanmaktadır. Manevi ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatı anlamlandırmak onun için önemlidir. Geertz ve Berger her bir insanın hayatın manasını anlamaya, onu anlamlı kılmaya yönelik bir çaba içinde olduğunu söylemektedir. Eğer hayatta sık sık karşılaştığımız zorluklar ve ıstıraplar karşısında çözümsüz kaldığımız zamanlar uzun süre devam ederse o zaman bizim hayatı anlamlı kılmaya yönelik çabamız da tehlikeye düşer. Bu yüzden de insan kazanmış olduğu zafer sebebiyle şükretmek veya kendi gücünün sınırlarını aşan konularda yardım dilemek gibi birçok nedenden dolayı yaratıcıya yönelmektedir. Bu insanın hayatı anlama ve kendine yön çizebilme çabasının bir parçasıdır. Din aynı zamanda bir istikrar sağlayıcı olarak da değerlendirilmektedir. Bireye hizmette olan din dolayısıyla topluma da hizmettedir. Dede Korkut Destanı'nda hikayelerin kahramanı olan toplum da aynı şekilde destanda Tanrı olarak ifade edilen bir yaratıcı güce inanmaktadır.

Eski Türklerin dini inançları hakkında, onlar arasında Totemciliğin mevcut olduğu veya eski Türk dininin Şamanlık olduğu yönünde araştırmacıların birbirinden farklı fikirleri mevcuttur. Fakat toplum içerisinde farklı inanç sistemlerine ait bazı unsurların olması onların bu dinin taşıyıcıları olduklarını söyleyebilmemiz için yeterli değildir. İbrahim Kafesoğlu'nun ifade ettiği gibi her din bir inanç sistemidir, fakat her inanç bir din değildir. Kafesoğlu, bir inancın iman sistemini oluşturabilmesi için belirli koşullar gerektiğini söylemektedir ki, bunlar da iman esasları, muamelat, inanç ve amel meselelerini kabul eden ve yerine getiren bir topluluktur. Örnek olarak Totemizmi alacak olursak bu inancın sadece bir hayvanın kutsal olarak kabul edilmesinden ve onun tasvirlerinin yapılmasından ibaret olmadığını, aynı zamanda Türk toplum yapısının Totemizm inancına uymayan bazı özelliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu özelliklere örnek olarak kan bağına dayanan akrabalığın mevcut olduğu Türk toplumundan farklı olarak bu toplumlarda totem bağının önemli olduğu fikrini ifade edebiliriz. Dinlerde mevcut olan anlayışlar, ritüeller ve törenler zamanla farklılık gösterebilmekte veya değişebilmektedir. Dini inanç sistemlerine harici tesirlere maruz kalmak suretiyle yeni unsurlar dahil olmakta yahut onlar zamanla değişikliklere uğramaktadırlar. Dolayısıyla dinleri Gök Tanrı dini olan eski Türk toplumunda Totemizm ve Şamanizm gibi inançların bazı unsurlarına rastlamamız onların bu inanç sistemlerine mensup olduklarını göstermemektedir. Araştırmacılar Dede Korkut Destanı'nda su, ağaç gibi kültleri Şamanlık'tan kalmış öğeler olarak değerlendirmektedirler. Fakat “aguz açup öger olsam üstümüzde Tanrı görklü” ifadesi ve aynı zamanda ağaç, su gibi eski Türklerde kutsal sayılan unsurlara yer verilmiş olması Gök Tanrı inancı ile alakalı olan hususlardır. Destanda bu öğelere tapma durumu değil onlara karşı duyulan saygı söz konusudur.

Destanda İslamı kabul etmiş olan Oğuzlar içinde tek Tanrı dininden kalma inançlarla karşılaşılması eski dinden yeni dine, İslam dinine geçişin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Türklerin İslamı kabulündeki en büyük etkenlerden biri onların sahip oldukları Gök Tanrı inancı, yani tek olan Tanrı'ya inanmalarıdır. Çünkü onların Gök Tanrı inancı ile İslamdaki Allah anlayışı birbirine benzemektedir. Bu da kendilerine yabancı olmayan, inanç ve düşünceleri ile örtüşen bu yeni dinin kalıcı bir etki yaratarak onlar tarafından benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak İslam dininin Oğuzlar arasında tam manasıyla yerleşmiş olduğunu da söyleyememekteyiz. Toplumda bireyler tarafından dinin gerekliliklerinden biri veya bir kaçının uygulanıp diğerlerinin ihmal durumu ile karşılaşabilmekteyiz ki, bunun da farklı toplumsal nedenleri olabilmektedir. Destanda da aynı şekilde dinin inanç boyutu ile davranış boyutu arasında bazı çelişkilerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu çelişkiye bir örnek olarak savaşa girmeden önce abdest alarak namaz kılan Oğuzların aynı zamanda içki içtiklerini gösterebiliriz. Allah'a, peygamberlere, meleklerle, ahirete, kaza ve kadere inanılması, yani inanç boyutunda tam itikad edilmesi, fakat dini davranışlarda ise eksiklerin olmasını Oğuzların daha yeni İslam'la tanışmış olduklarının bir göstericisi olarak değerlendirebiliriz. İnsanların alışkanlıklarını bırakarak yeni olanı içselleştirmeleri uzun zaman alabilmektedir. İslam dininde bazı emir ve yasakların zamanla uygulanması ve dinin de aynı şekilde yirmi üç senede tamamlanmış olmasının bu sebepten kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Sosyal kurumlardan biri olan aile ferdin toplum hayatına katılımına tesir etmektedir. Yapısal işlevsel yaklaşım tarafından alt sistemlerden meydana gelen bir bütün olarak görülen toplum dinamik ve aynı zamanda karşılıklı ilişkide bulunan parçalardan ortaya çıkan sistemdir. Alt sistemlerden biri olan aile de toplumun işleyişini, sürekliliğini temin etmektedir. Parsons bu kurum içinde *müşfik*, *itaat edici*, *duygulu* olan kadınların anlamlı rol

üstlendiklerini söylemektedir. Araçsal rol üstlenen erkeklerin ise *lider, yaratıcı, özgün* olduklarını ve aile ekonomisine katkı sağladıklarını ifade etmektedir. Bu yaklaşımı savunanlar kadının işlevinin aileyle sınırlı kaldığını düşünmektedirler. Dolayısıyla onların politik ve ekonomik alanda rollerini de disfonksiyonel olarak değerlendirmektedirler. Çatışma kuramı ise aile kurumu içinde otorite hiyerarşisinin ve bu sebeple de eşitsizliğin ve çatışmanın mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Toplum ve aile açısından bu çatışma kaçınılmazdır. Söz konusu olan ise bunun ortadan kaldırılması değil düzenlenmesidir. Feminist kuram ise bahsedilen bu iki yaklaşıma karşı eleştirel bir tutum ortaya koymaktadır. Bunun sebebi ise aileni ataerkil özelliğe sahip bir kurum olarak değerlendirmeleridir. Evdeki iş bölümünün sanayi kapitalizminden yahut ataerkillikten meydana geldiği düşüncesini taşımaktadırlar.

Sanayileşme sürecinin kendisiyle beraber getirmiş olduğu anonim, kozmopolit, heterojen olarak değerlendirilen sosyal yapı örneğinde görebileceğimiz gibi tarihi süreç içinde toplumlarda ve toplumsal kurumlarda ortaya çıkan değişimler ilk olarak aile kurumunu ve kadını etkilemektedir. Öncelikle ait olduğu toplumun özelliklerini taşıyan ve toplumdaki önemini madde için atomun taşıdığı önemle kıyaslayabileceğimiz bir yapı olan ailenin bu toplum ile karşılıklı etkileşim içinde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim destanda da Oğuz ailesi modelinde bunun örneğini görebilmekteyiz. Türk toplumunun sağlam temellere sahip olması, geniş coğrafyalara yayılarak büyük devletler kurabilmesinin esasında aile kurumuna verdikleri önem ve değer büyük katkısı bulunmaktadır. Ataerkil aile yapısının özelliklerine sahip bulunan Türk ailesinin güçlü bağlarla birbirine bağlı olması aynı zamanda toplumun değişikliklere ve zorluklara dirençli olması demektir. Göçebe bir topluluk olan ve tabiatın zor şartları ile mücadele etmek zorunda kalan, aynı zamanda da düşman hücumlarına karşı metanetle savaşıyan Türkler için aile vatan, toprak kadar önemli ve

toplumu, devleti oluşturan bir faktördür. Dede Korkut Destanı'nda tasvir edilen Oğuz ailesi modelinde aile bireyleri arasında olan bağlılık, sevgi, sadakat, onlar arasında mevcut olan karşılıklı ilişki topluma, toplumun diğer üyelerine ve vatana, toprağa, ele, obaya, millete, devlete karşı olan münasebetlerini ve mesuliyetlerini de şekillendirmektedir. Aile kurumunun iki esas unsurundan biri olan kadının ise bu kurum içinde rolü büyüktür. Bir çok toplumda cinsellik sosyal tabakalaşmada önemli faktör olmaktadır. Bedensel, ruhsal açıdan farklı olan kadın ve erkekler sahip oldukları özellikler sebebiyle birbirilerine üstün olmamaktadırlar. Aile içinde belirli rolleri bulunan bu iki unsurdan biri olan kadının ise işlevi aileyle sınırlı kalmamaktadır. Türk toplumunda kadının kamusal alan içinde aktif bir rol üstlendiğini görebiliriz. Nitekim destanın kadın kahramanları gerektiğinde kılıç kuşanarak eşleri ile birlikte savaşa katılabilecek kadar sosyal hayatda aktif ve söz sahibi olan kadınlardır. Ayrıca tarihten verebileceğimiz örneklerle kadınların siyaset, devlet işleri ve ekonomiye büyük katkılarının olduğunu, hatta kadınların eş seçiminde nispi özgürlüğe sahip olduklarını da söyleyebiliriz. “Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofra çekmez” ifadesinde olduğu gibi ailede kadın ve erkek çocuk eğitiminde, ahlaki, toplumsal ve dini görevlerin öğretilmesinde sorumluluk ve görevler üstlenmektedirler. Aile için önemli olan bu ailede büyüyen çocukların hayatlarında karşılaştıkları sorunları kalıcı ve hakiki çözümlerle halledebilme becerisine sahip olmalarıdır. Dede Korkut'ta erkek ve kız çocuğu ayrımı yapılmaksızın onların at binmesi, ok atması, kılıç kuşanması ve ava çıkması, yani eğitilerek olgunlaşması büyük törenlerle kutlanmaktadır. Geleneksel toplumlar için eğitim ailenin temel fonksiyonlarından, görevlerinden biri olmaktadır. Modern toplumlarda artık eğitim kurumları bu işlevi üstlenmiş bulunmaktadır. Fakat günümüzde çocuk eğitiminde aile kurumunun rolü hâlâ kendi önemini korumaktadır.

Sosyal kurumlar içinde din değerler ortaya koymak ve kontrol mekanizması gibi özelliklere sahip olması sebebiyle toplumsal istikrarı sağlamaya yardımcı olmaktadır. Din kurumu ile toplumun oluşmasında temel unsur olan aile kurumu arasında ise karşılıklı ilişki mevcuttur. Ataerkil yapıya sahip olan toplumda inanç sisteminin kadına bakış açısını değerlendirecek olursak dinlerin kadınlar üzerindeki tesirinin tek yönlü olmadığı sonucuna varabiliriz. Dinlerde “kadınları güçlendirici ya da en azından olumlayıcı bakış açıları ya da örnekler”¹⁷⁸ bulunduğu da şahidi olmaktayız. Gök Tanrı inancı örneğinde kadınları ve çocukları koruyan bir ruh olan Umay’ı onların toplumsal hafızadaki konumunun bir göstergesi olarak görebiliriz. Dede Korkut Destanı’nın kadın kahramanları erkekler gibi at binmekte, kılıç kuşanmakta, savaşa girmektedir. Yine kadın kahraman nişanlısının at binme, ok atma, kılıç kuşanma gibi becerilerini sınamaktadır. Bu durum İslam dinine zıt bir durum gibi görünse de toplumun sahip olduğu ve izlerini taşımaya devam ettiği kültür ve inanç sistemi ile ilgili olabilmektedir. Aile içinde mevcut olan koca iktidarı yahut ataerkil otorite sonucu kadının diğer kurumlar içinde de ikincil konuma düşürüldüğü düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Fakat yine bu otorite ve yapını görebileceğimiz eski Türk ailesi ve onun oluşturduğu toplumda bu düşüncenin aksine olumlu birçok örneklerle karşılaşabilmekteyiz. Bunun da esas sebebi kültürün, geleneğin, düşüncenin, inancın bu konuda etkili oluşu ve toplumlar için aile kurumunun bu nedenlere göre farklılık gösterebilmesindedir. Dede Korkut Destanı dil ve üslup açısından eril bir anlatıya sahip olmaktadır. Lakin hikayelerde kadın anne, eş, kız çocuğu olarak her açıdan değer görmektedir. Kanturalı savaşta kendisine yardım eden Selcan Hatun’nun göstermiş olduğu kahramanlık sebebiyle övünüp

¹⁷⁸ İhsan Toker, “Dinler Ataerkil Yapılar mıdır Bir Çifte İmkânlılık Konusu Olarak Din ve Kadın”, *EskiYeni*, 2009, S. 12, s. 18.

övünmeyeceğini sınırlar ve onu öldürmekle tehdit eder. Selcan Hatun bunun kendisine yakışmayacağını ifade eder. Fakat yine de Kanturalı onu öldürmesi gerektiğini söylediğinde ise kadın ona meydan okur. Bu örnekle bir kadının inceliğine, eşine sevgisine, sadakatine, aynı zamanda erkeğe karşı kendini savunmasına ve cesaretine şahit olabiliriz. Bu ise destandaki kadın tipinin ailede ve toplum içinde konumunu bir daha göstermektedir. Destanda karşılaştığımız kadın tipleri kendi haklarını bilen, bu haklarını korumaya gücü yeten ve aynı zamanda mesuliyetlerinin de farkında olan, düşüncelerine önem verilen, öncelikli konumda olan kadınlardır.

Destanda tasvir edilen aile modeli devlet işlerinde yakından iştirak etmektedir. Toplumun bir parçası olan ailenin her bir üyesi sosyal ve ekonomik hayatta devlete katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda devletin de bu kurum üzerindeki tesiri, yani aile ile ilişkili kuralları belirlemesi, kontrol etmesi, onu düzenlemesi ile karşılaşmaktayız. Destanda çocuğu olmayan bir ailenin örneğinde devletin aslında aileye yönelik siyasetini görmekteyiz. Dirse Han'ın evladı olmadığı için Bayandır Han tarafından kara otakta ağırlanması aslında çocuğun soyun devamı açısından dolayısıyla aile ve devlet açısından önemini göstermektedir. Aile toplumun ve devletin istikrarı ve düzeni açısından önemli bir faktördür. Varlıklarının devamı için devletler tarafından bu kurumu korumak maksadı ile birçok kural ve düzenlemelerin yapılmasıyla tarihte de günümüzde de karşılaşmaktayız.

Eski toplumlarda aile aynı zamanda ekonomik bir birim idi. Üretimin aile dahilinde gerçekleşmesi sonucu ise aile ve iş hayatı iç içe girmiş bir hâl almaktaydı. Günümüz toplumu ile karşılaştıracak ve değerlendirecek olursak bu durum aile üyelerinin bir birileri ile geçirdikleri zamana da etki etmektedir. Aile bireylerinin bir birilerine ayırdıkları zaman günümüz toplumunda gitdikçe azalmaktadır.

Dede Korkut Hikayeleri'nde ahlaki, toplumsal değerlerden söz edilmektedir. Bu değerlerden biri ve önemlisi de kahramanlıktır. Savaşçı, cesaretli, yiğitliğe önem veren bir toplum olan Oğuzlar için kahramanlık Aynur Ferecova'nın da ifade ettiği gibi sadece kişisel, bireysel bir anlayış değil aynı zamanda toplumsal bir olaydır. Oğuz gençleri aileleri, obaları, vatanları yolunda savaşıp yiğitlik, kahramanlık gösterdikten sonra Dede Korkut gelerek onlara ad verir, onlar için beylik unvanı, taht alırdı. Kahramanlık Oğuz toplumu için aynı zamanda sosyal bir statü sayılmaktaydı. Bu kahramanlar Oğuz elini, vatanını, toprağını korumak için mücadele eden bir savaşçı olmanın yanı sıra devlet ve aile başçısı unvanını da taşımaktalardı. Destanda eşler arası ilişkilerin, baba evlat ilişkisinin, kardeşlik, arkadaşlık duygularının, bunların hepsinin toplumsal değeri ve önemi mevcuttur. Anne evladı için en zor ıstıraplara katlanır, oğul babası için, kardeş kardeşi için düşmanla savaşır, hatta bir oğul annesi için, onu kurtarmak için her şeyden vazgeçmeyi, düşmanla barışı bile göze alır. Kazan Han'la Beyrek arasındaki münasebet ise arkadaşlık duygusuna gösterebileceğimiz en güzel örnektir. Onlar arasındaki arkadaşlık ilişkisi sadakat duygusu temelinde topluma, devlete, vatana karşı olan yaklaşımlarını da ortaya koymaktadır. Bu destan aynı zamanda müharebe sırasında kaçanı kovmayan, aman dileyeni öldürmeyen bir toplumun savaş ahlakına da dikkat çekmektedir.

Dede Korkut Destanı ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve bunlar günümüzde de hâlâ devam etmektedir. Bu destan aile birliği, küçüklere sevgi, büyüklere saygı, toplumsal dayanışma, vatan sevgisi, cesaret gibi toplumsal bütünleşme için gerekli olan birçok değeri kendinde barındırmaktadır. Bu destanı geçmişimizle geleceğimiz arasında kuracağımız bir köprü olarak değerlendirebiliriz. Bu sebeple de Dede Korkut Destanı üzerine ister sosyolojik ister tarihi isterse de edebi birçok perspektiften araştırmalar yürütülmesi, çalışmalar

yapılması medeniyetimize, toplumumuza, tarihimize daha derinden ışıık tutmamıza olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbasov, N., 2009, “Kitab-ı Dede Korkut Destanı ve Oğuz Türklerinin İctimai-Siyasal Kuruluşu Hakkında”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 22, s. 147-157.
- Abdulla, B., (1997), **Kitabi Dədə Qorqud və İslam Dini**, Bakı: Ozan Nəşriyyatı.
- Adak, N. (Ed.), (2018), **Değişen Toplumda Değişen Aile**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Agacanov, S. G., (2002), **Oğuzlar**, (E. N. Necef, A. Annaberdiyev, Çev.), İstanbul: Selenga Yayınları.
- Ağca, H., (1993), **Ailede Eğitim**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Axundov, A., (1983), **Torpağın Köksündə Tarixin İzləri**, Bakı: Gənclik Yayınları.
- Aksoy, İ., 2011, “Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 4, S. 16, s. 11-19.
- Aluş, Y., 2015, “Kültürel ve Toplumsal Gerçekliğimiz Açısından Aile Anlayışlarının ve Türk Ailesinin Değerlendirmesi”, **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 15-24.
- Araslı, H., (1939), **Kitabi Dədə Qorqud**, Bakı: Azərənəşr.
- Arslantaş, E., 2018, “İslam Öncesi ile İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 65, s. 7-27.
- Artun, E., “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri - Öğretiler-Dinler”, Erişim Adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf.
- Ataniyazov, S., 1999, “Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 10, s. 1-30.

- Aydemir, A., 2010, “Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak 'Gerdanlık, Küpe ve Yüzük’”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, S. 282, s. 20-23.
- Aydın, A. R., 2009, “İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C. 9, S. 2, s. 87-100.
- Aydın, M. (Ed.), (2014), **Sistemantik Aile Sosyolojisi**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aydın, M., 1997, “Türklerin Dini Tarihi Üzerinde Bir Değerlendirme” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 4, s. 3-12.
- Baltacı, A., 2019, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 5, S. 2, s. 368-388.
- Bang, W., Arat, R. R., (1936), **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bars, M. E., 2014, “Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri”, **International Journal of Languages’ Education and Teaching**, C. 3, s. 122-140.
- Baskakov, N. A., 1986, “Oğuz, Oğuz-Kağan Etimolojisi Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 24, s. 35-37.
- Başar, L. K., 2012, “Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Eğitimi”, **Turkish Studies**, C. 7, S. 4, s. 1009-1017.
- Bayat, F., 2004, “Uz-Ğuz-Oğuz Kavim Adının Etimolijisi”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 3, s. 71-77.
- Bayram, D., (2016), **Felsefeyi Anadolu’da Yeniden Yurtlandırmak-Dede Korkut Hikâyelerinin Felsefi Analizi** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi, Çorum, Türkiye.

Baysal, H., Göktaş, P., 2015, “Dede Korkut Hikâyelerinin Liderlik Özellikleri Üzerine Bir Araştırma”, **International Journal of Social Sciences and Education Research**, C. 1, S. 2, s. 439-452.

Bilgin, A., 2005, “‘Gök Tanrısı’ Terimi Üzerine”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 4, s. 189-197.

Bozdemir, M., (1982), **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Bulduk, Ü., 1996, “Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 18, S. 29, s. 247-251.

Buldur, A. D., Meydan, A., Güngör, Ş., 2016, “Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, C. 15, S. 3, s. 925-947.

Candan, E., (2013), **Atalarımızın Gök Tanrı Dini**, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.

Cavadova, R. T., 2013, “Kitabi-Dədə Qorqud Dastanının Tədqiq və Nəşr Tarixindən”, **Bakı Universitetinin Xəbərləri Humanitar Elmlər Seriyası**, s. 38-44.

Cəfərov, N., (1999), **Kitabi-Dədə Qorqudda İslama Keçidin Poetikası**, Bakı: Elm Nəşriyyatı.

Cəmsidov, Ş., (1977), **Kitabi-Dədə Qorqud**, Bakı: Elm Nəşriyyatı.

Cəmsidov, Ş., (1995), **Kitabi-Dədəm Qorqud Əla Lisane-Tayifeyi-Oğuzan**, Bakı.

Chevalier, J., 1987, “Din Fenomeni”, (M. Aydın, Çev.), **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 28, S. 1, s.79-125.

Clarke, P. B., (2012), **Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler**, İhsan Çapcıoğlu, (Ed.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Connel, R. W., (1998), **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar Toplum, Kişi ve Cinsel Politika**, (C. Soydemir, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Coşkun, A., (2011), **Sosyal Değişme Kadın ve Din**, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Craig, W. L., 2013, “The Teleological Argument and The Anthropic Principle”, **In The Logic of Rational Theism: Exploratory Essays**, M. McLeod, W. L. Craig (Ed.), Problems in Contemporary Philosophy, v. 24, Lewiston, N. Y., E. Mellen Press, pp. 127-153 (Erişim Adresi: <http://www.leaderu.com/offices/billcraig/docs/teleo.html>, Tarih: 01.03.2020).

Çakır, A., (2007), **Bozkır Kültür Çevresinde Sosyal Yapı ve Teşkilatlanma** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Çeşmeli, İ., (2016), **İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat**, İstanbul: Cinius Yayınları.

Çiftçi, A., (2011), **Din Sosyolojisi ve Yöntem Toplumbilim Yazıları II**, Ankara: Özkan Matbaacılık.

Çiftçi, O., 1991, “Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü”, **Aile ve Toplum**, C. 1, S. 2, s. 19-22, (Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21110/227360>).

Demirbilek, S., 2006, “Dede Korkut Oğuznamelerinde Aile”, **VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, Gaziantep (27 Haziran-1 Temmuz 2006), s. 1-11.

Dəmirçizadə, Ə., (1999), **Kitabi-Dədə Qorqud Dastanlarının Dili**, Bakı: Elm.

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2011), **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Ankara: DİB Yayınları.

Diyanet İşleri Başkanlığı, (2019), **Hadislerle İslam**, İzmir: Çağlayan Matbaası.

Doğan, C., 1996, “Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları”, **M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C. 8, S. 8, s. 73-81.

Donuk, A., 1981, “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbası, S. 10-11, s. 29-56.

Donuk, A., 1982, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türkler’de Aile”, **Tarih Dergisi**, S. 33, s. 147-168.

Drury, N., (1996), **Şamanizm Şamanlığın Öğeleri**, çev. Erkan Şimşek, İstanbul: Okyanus Yayıncılık.

Durkheim, E., (2005), **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, (F. Aydın, Çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.

Durmuş, İ., (2007), **İskitler**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Durmuş, İ., 2002, “İskitlerin Kimliği”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 940-955, Erişim Adresi: <https://archive.org/details/TurklerAnsiklopedisi>.

Durmuş, İ., 2019, “Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği”, **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, S. 4, s. 49-70.

Eberhard, W., 1943, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, (İ. Berk, Çev.). **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. 1, S. 4, s. 19-29.

Ebû Abdullah Muhammed ibn Battûta Tancî, (2000), **İbn Battûta Seyahatnâmesi I**, (A. Sait Aykut, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, (1996), “Mülk”, **Taberî Tefsîri**, (Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Çev.), C. 8, İstanbul: Hisar Yayınevi.

Ebu’l Ala Mevdudi, (1999), **Kur’an-ı Kerim’de Dört Terim İlah/Rab/Din/İbadet**, (C. Koytak, Çev.), İstanbul: İdeal Kitaplar Yayınevi.

- Efendizade, O., 1996, “Gence”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 17-20.
- Ekici, M., 2002, “Destan araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında II”, **Milli Folklor**, S. 54, s. 11-18.
- Eliade, M., (1999), **Şamanizm**, (İ. Birkan, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Erdem, M., 1998, “Geleneksel Türk Dini ve İslâm”, **Dinî Araştırmalar**, C. 1, S. 2, s. 79-91.
- Ergin, M., (1958), **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara: TTK Basımevi.
- Ergin, M., (1971), **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M., (2009), **Dede Korkut Kitabı 2**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eric J. Sharpe., (2000), **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, (A. Göç, Çev.), Bursa: Arasta Yayınları.
- Erman, K., 2014, “Dede Korkut Destanındaki Ordu ve Askerlik Değerleri”, **Leges Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 2, s. 97-115.
- Eroğlu, E., 2016, “Sosyo-Ekonomik Açından Eski Türklerde Kadının Konumu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 44, s. 443-447.
- Eroğlu, T., Kılıç, H., 2005, “Türk İnançları ve İnanışlar”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 49, s. 749-770.
- Erten, E., 2016, “Antik Yazarlarda Bir İskit Kraliçesi: Tomyris”, **Mediterranean Journal of Humanities**, C. 6, s. 237-263.
- Fərəcova, A., (2018), “**Kitabi-Dədə Qorqud**”da Qəhrəman və Cəmiyyət, Bakı: Elm və Təhsil.

- Freyer, H., (2016), **Din Sosyolojisi**, (T. Kalpsüz, Çev.), Ankara: Tarcan Matbaacılık.
- Furseth, I., Repstad, P., (2020), **Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar**, (İ. Çapcıoğlu, H. Aydınalp, Çev.), Ankara: Tarcan Matbaacılık.
- Gençoğlu, G., 2017, “Dede Korkut’ta Aile Kavramının Sosyal Genetiği Üzerine”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 4, S. 12, s. 120-145.
- Giddens, A., Sutton, P. W., (2020), **Sosyolojide Temel Kavramlar**, (A. Esgin, Çev.), Ankara: Tarcan Matbaacılık.
- Glesne, C., (2013), **Nitel Araştırmaya Giriş**, (A. Ersoy, P. Yalçınoglu, Çev.), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Golden, P. B., (2013), **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (O. Karatay, Çev.), İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Göde, K., 1986, “Dünden Bugüne Türklerde Devlet Başkanlığı Anlayışı”, Kayseri: **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 3, s. 195-221.
- Gökçe, B., 1976, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 1-2, s. 46-67.
- Göksu, E., 2010, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”. **Turkish Studies**, C. 5, S. 2, s. 986-1011.
- Gökyay, O. Ş., (1973), **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.
- Gömeç, S. Y., 2003, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 22, S. 33, s. 79-104.

Gömeç, S. Y., 2019, “Eski Türk Dininin Temel Özellikleri”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 1, s. 84-123.

Gömeç, S. Y., 2019, “Şamanist Düşünceye Göre Dünyanın Yaradılışı”, **Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, S. 498, s. 15-22.

Gömeç, S., 2004, “Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, S. 35, s. 113-121.

Gömeç, S., 2009, “Eski Türk Ordusunun Genel Mahiyeti”, **12. Askerî Tarih Sempozyumu**, Ankara.

Gönen, S., 2006, “Dede Korkut Hikâyeleri’nden Günümüze Yansıyan Evlilik Âdetleri”, **Millî Folklor**, C. 9, S. 69, s. 62-71.

Gülensoy, T., (2011), **Barbar Türkler**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gültepe, N., (2017), **Türk Kadın Tarihine Giriş Amazonlardan Bâciyân-ı Rûm’a**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gürün, K., (1981), **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul: Karacan Yayınları.

Hamilton, J., 1997, “Tokuz-Oğuz ve On-Uygur”, (Y. Koç, İ. Birkan, Çev.), **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 7, s. 187-232.

Herodotos, (1973), **Herodot Tarihi**, (M. Ökmen, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
Erişim Adresi: <https://turuz.com/book/title/Herodot+Tarixi-Chev-Munteqim+Okmen-1973-797s>.

Xəlilli, X., (2007), **Azərbaycan Türklerinin Etnogenizi ve Milli İnkişaf Tarixi**, Bakı.

Xəzri, N., 2007, “Burla Xatun”, **Azərbaycan Dramaturgiyası Antologiyası**, Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.

İçli, A., 2013, “Yusuf Kİssası ve Beyrek Hikayesinde Gömlek Sembolizmi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 26, s. 267-274.

Iqbal, M., (1930), The Reconstruction of Religious Thought In Islam, Erişim Adresi: <http://www.archipress.org/docs/pdf/iqbalreconstruction.pdf>.

İlgen, A., 1999, “İslamlık  ncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İştimai Yapı”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 2, s. 97-110.

İnan, A., (1936), **Güneş-Dil Teorisi  zerine Ders Notları**, İstanbul: Devlet Basımevi.

İnan, A., (1976), **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul: Milli Eēitim Basımevi.

İsmayılova, Y. N., 2014, “N. X zrinin Dramaturgiyasında “D d  Qorqud” Motivləri (“Burla Xatun” Pyesi  zr )”, **Bakı Universitetinin X b rl ri Humanitar Elml r Seriyası**, s. 18-27.

Jırmunskiy, V. M., 2016, “Dede Korkut Kitabı/Kitab-ı Dedem Korkut Oēuz Kahramanlık Destanı ve Kitab-ı Korkut”, (A. Baēcı,  ev.), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 41, s. 51-91.

Kafesoēlu, İ., (1980), **Eski Türk Dini**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoēlu, İ., (1998), **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalafat, Y., (1998), **Kuzey Azerbaycan-Doēu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzl ri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kalafat, Y., (1998), **Kuzey Azerbaycan-Doēu Anadolu ve Kuzey Irak’da Eski Türk Dini İzl ri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kalafat, Y., (2004), **Altaylardan Anadoluya Kamizm şamanizm**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kaplan, H., 2018, “Dini İnanç, Dini Tasavvur, Şüphe ve İnançsızlık”, Halil Apaydın (Ed.), **Din Psikolojisi**, İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Kapusuzoğlu, G., 2015, “Çin Kaynaklarına Göre Türk Kültür Çerçevesinde Evlenme ve Cenaze Gelenekleri”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 34, S. 58, s. 507-522.

Karataş, Z., 2015, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, **Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 62-80.

Karatay, O., (2019), **İlk Oğuzlar**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kartopu, A., 2009, **Dinler Tarihinde Dinin Tarifiyle İlgili Farklı Görüşler** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye.

Kasapoğlu, A., Karkıner, N., (2012), **Aile sosyolojisi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kaşgarlı, M., (1985), **Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi I-III**, (B. Atalay, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C., 2012, “Köktürkçe “Teñri teg Teñri Yaratmış” İbaresine Üzerine”, **VII. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kaygın, E., 2016, **Dede Korkut Hikâyelerinde Din Algısı** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Kayıklık, H., 2006, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 19, S. 3, s. 491-499.

Kazımov, Q., (2009), **Azərbaycan Dilinin Tarixi**, Bakı.

Kılıç, C., 1999, “Felsefe Din, Vahiy Akıl İlişkisi Bağlamında Din Kavramı ve Günümüz Din Toplum İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 4, s. 109-135.

Kimball, J. D., (2013), **Savaşçı Kadınlar Amazonlar**, çev. Mert Çağdaş, İstanbul: İleri Yayınları.

Kırzioğlu, F., (1952), **Dede-Korkut Oğuznâmeleri**, İstanbul: Burhanettin Erenler.

Kırzioğlu, M. F., (1953), **Kars Tarihi**, İstanbul: Işıl Matbaası.

Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan, Erişim Adresi: https://turuz.com/storage/users/bey-1395/095-Kitabi_Dede_Qorqud-Dresden_Yasmasi.pdf.

Kitabi-Dədə Qorqud. Əsli və Sadələşdirilmiş Mətnlər, (2004), Bakı: Öndər nəşriyyat.

Kitapçı, Z., (2005), **Azerbaycan-Harezm ve Türk Oguz Boyları Arasında İslâmiyet**, Konya: Yedikubbe Yayınları.

Koca, S., 2002, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, s. 1448-1488, Erişim Adresi: <https://archive.org/>

Koca, S., 2017, “Eski Orta Asya’da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru”, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, s. 1-18.

Koca, S., 2002, “Büyük Hun Devleti”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 1, Ankara, s. 1047-1082.

Kutluer, İ., 2003, “Medeniyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**. C. XXVIII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 296-297.

Kutluer, İ., 2007, “Nizam”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**. C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 173-175.

Küçük, M. A., 2017, “Geleneksel Türk Dini İnanışlarından Mitolojiye: ‘Ölüm/Obur Ruhlar’”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 20, s. 25-53.

Kümbetoğlu, B., (2005), **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Ligeti, L., 1925, “Kırgız Kavim İsminin Menşei”, (R. Hulusi, Çev.), **Türkiyat Mecmuası**, C. 1, s. 230-249.

Manafli, X., 2009, “Dədə Qorqud Kitabı”nda Oğuz Ailəsi, **Bakı Universitetinin Xəbərləri Humanitar Elmlər Seriyası**, s. 48-52.

Mandaloğlu, M., 2004, **İskit, Hun ve Göktürklerde Dini Hayat ve Birbirleriyle Mukayesesi** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Mandaloğlu, M., 2013, “İslamiyetten Önce Türklerde Aile Hukuku”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 33, s. 133-159.

Mayring, P., (2011), **Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş Nitel Düşünce İçin Bir Rehber**, (A. Gümüş, M. S. Durgun, Çev.), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Mehmetov, İ., (2009), **Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Mustafayev, B., 2018, “Ortaçağ Kafkas Ticaret Yollarında Arran ve Berde’nin Konumu”, **Türk Tarihi Arştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 2, s. 15-49.

Mutlu, S. A., 2019, “İskit, Asur ve Perslerin Siyasi ve Kültürel Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Asia Minor Studies**, C. 7, S. 2, s. 244-258.

Narşap, M., 2017, **Destan ve Efsanelere Göre Bozkır Kavimlerinde Kültürel Hayat** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Neuman, W. L., (2014), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, (S. Özge, Çev.), C. I-II, Ankara: Yayınodası.

Nogayeva, A., Kaiyrken, T., Ilyassova, Z., 2017, “Eski Türklerin Gelenekleri: Türk Askerlerinin Doğu ve Batı Asya’da Oynadığı Roller”, **BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 81, s. 166-183.

Orkun, H. N., (1994), **Eski Türk Yazıtları III**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ögel, B., (1978), **Türk Kültür Tarihine Giriş I**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B., (1984), **İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B., (2010), **Türk Mitolojisi I**, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.

Ögel, B., (2019), **Türklerde Devlet Anlayışı**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özarslan, B. B., 2012, “Dede Korkut Hikâyelerinde Egemenlik Kavramına Ait Unsurlar” **Karadeniz Araştırmaları**, S. 35, s. 101-109.

Özmenli, M., 2014, “Orta Çağ’da Bir Uygarlık Kenti Berde (Berza’a)” **Journal of World of Turks**, C. 6, S. 2, s. 157-176.

Öztürk, C., (2018), **Türk Tarihi ve Kültürü**, Ankara: Pegem Akademi.

Öztürk, M., 2015, “İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig’de Türk Ailesi”, M.

Öztürk, Ş. Batmaz, E. Yoska (Ed.), **Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı**, C. 2, Kayseri: Kardeşler Ofset Yayınevi, s. 899-913.

Pamir, A., 2009, “Orta-Asya Türk Hukukunda ‘Töre’ Kavramı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 58, S. 2, s. 359-376.

Paşayeva, M., “Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış”, **38. ICANAS**, Ankara, 5/2007, S. 5, s. 2507

Pehlivan, G., 2015, “Dede Korkut Kitabı’nın Dresden ve Vatikan Nüshalarının Müstensihlerinin Karşılaştırılması”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi**, S. 40, s. 147-171.

Pehlivan, O., 2017, **Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası** (Yayınlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Pelliot, P., (1995), **Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine**, (V. Köken, Çev.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Perrin, M., (2007), **Şamanizm**. (B. Arıbaş, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Pirinç, A., 2020, “Eski Türk Dininde Metafizik ve Hikmet”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, C. 9, S. 1, s. 425-439.

Radloff, W., (1995), **Manas Destanı**, (E. G. Naskali, çev.), Ankara: Türksoy Yayınları.

Rağıb el-İsfahanî, (2012), **Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü**, (A. Güneş, M. Yolcu, Çev.), İstanbul: Çıra Yayınları.

Rásonyi, L., (1971), **Tarihte Türklük**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Roux, J. P., (2008), **Türklerin Tarihi**, (A. Kazancıgil, L. A. Özcan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sayılov, G., 2019, “‘Kitab-i Dede Korkut’: Tanrıçılıktan İslama Keçidi İnikas Eden Total Modelleştirici Sistem”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 7, s. 237-244.

Schimmel, A., (1999), **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları.

Sepetçioğlu, M. N., (1998), **Dedem Korkut’un Kitabı**, İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Serdar, M., Işık, H., 2018, “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Türk-İslam İnanışlarının İtikadî Göstergeleri”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C. 22, S. 1, s. 489-513.

Seyyid Şerif Cürcanî, (1997), **Tarifat Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü**, (A. Erkan, Çev.), İstanbul: Bahar Yayınları.

Sinor, D., 1950, “Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülahazalar”, (A. Ateş, Çev.), **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 4, S. 1-2, s. 1-2.

Solmaz, B., Çapcıoğlu, İ. (Ed.), (2006), **Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Strabon, (1961), **The Geography of Strabo with an English Translation**, V, (H. L. Jones, Çev.), Harvard University Press.

Sümer, F., (1972), **Oğuzlar (Türmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sümer, F., 1991, “Avşar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C. IV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 160-164.

Sümer, F., 2002, “Kınık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C. XXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 418-419.

Sümer, F., 2012, “Üçoklar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C. XLII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 280-281.

Şahin, H., 2014, “Tanrı’nın Varlığına Dair Modern Delillerden İnsancı İlke ve Hassas Ayar Delili”, **Journal of Artuklu Academia**, C. 1, S. 2, s. 57-81.

Şahin, K., Toprak, S., 2016, “Türk Kültüründe Ağaç’ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 43, s. 1309-1316.

Şen, S., 2009, “Orhon Yazıtlarında Geçen Tenri Teg Tenride Bolmuş Türük Bilge Kagan ve Tenri Teg Tenri Yaratmış Türük Bilge Kagan İfadelerinin Yeni Bir Yorumu”, C. Ayyılmaz, Ö. Ay, M. Yılmaz (Ed.), **I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri**, s. 251-259.

Şeşen, R., (2019), **İbn Fadlan Seyahatnamesi**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Talas, M., 2004, “Mehmet Eröz’de Türklerde Totemizm İzleri” **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, s. 283-289.

Tanyu, H., (1980), **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Tarhan, T., 1969, “İskitlerin Dini İnanç ve Âdetleri”, **Tarih Dergisi**, S. 23, s. 145-170.

Taşagıl, A., (2003), **Gök-Türkler I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tatar, T., Tatar, H. C., 2005, “Türk Kültüründe Töre Müessesesi”, **Dinî Araştırmalar**, C. 8, S. 23, s. 273-286.

Tekin, T., (1998), **Orhon Yazıtları**, İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tezcan, M., 2002, “I-i-chih-i/I-i-fa-i ve ‘Beş Tuzak’ (Çinlilerin Hun’ları yıkmak için uyguladıkları temel stratejiler)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 1, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, s. 1116-1142, Erişim Adresi: <https://archive.org/>

Toker, İ., 2009, “Dinler Ataerkil Yapılar mıdır Bir Çifte İmkânlılık Konusu Olarak Din ve Kadın”. **EskiYeni**, S. 12, s. 15-21.

- Toker, İ., 2012, “Toplumsal Cinsiyet ve Din”, İ. Çapcıoğlu, N. Akyüz (Ed.), **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 727-742.
- Tuna, S. T., 2006, “Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği”, **BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 38, s. 149-160.
- Turan, O., 1945, “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, Ankara: TTK Basımevi, **Belleten**, C. 9, S. 35, s. 305-318.
- Tutar, A., 1996, “Dede Korkut Kitabı’nda Dini Motifler” **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1, s. 241-254.
- Tümer, G., 1987, “Çeşitli Yönleriyle Din”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 28, S. 1, s. 213-267.
- Tümer, G., 1994, “Din”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**. C. IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 312-320.
- Türker, F., 2017, “Türklerde Evren Tasavvurunun Dede Korkut’taki İzleri Üzerine”, **Türkolojiya**, s. 110-117, Erişim Adresi: http://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_449.pdf.
- Türkyılmaz, A., 2013, “İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları”, **Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, S. 4, s. 83-100.
- Uğurlu, S., 2012, “Eski Türklerin Dini”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, s. 323-335.
- Uğurlu, S., Koca, K., 2010, “Dede Korkut Hikâyelerinden Hareketle Türk Kültüründe Erkek Evlat Olarak Oğul Kavramı”, **Akademik Bakış Dergisi**, S. 22, s. 1-10.

Velidi, A. Z., 1932, “Azerbaycan’ın Tarihi Coğrafyası”, **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, S. 1, s. 35-48.

Yakıcı, A., 2007, “Dede Korkut Kitabı’nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi”, **Milli Folklor**, S. 73, s. 40-47.

Yakut, E., 2002, “Eski Türklerde Hukuk”, **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 3, s. 1-26.

Yetiş, K., 1994, “Destan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**. C. IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 202-205.

Yıldırım, A., Şimşek, H., (2006), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, M., 2018, “Siyaset Felsefesi Açısından Dede Korkut Hikâyeleri”, **BİLİG-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 86, s. 65-88.

Yılmaz, K., 2010, “Dede Korkut Destanı’nda Dua”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 2, s. 144-157.

Yılmaz, O., Kara, R., 2010, “Dede Korkut Hikayelerinde Sosyal Hayat”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 3, S. 1, s. 193-211.

Yüksekkaya, G. S., 2007, “Kalın ve Çeyiz”, E. K. Gürsoy (Ed.), **Hediye Kitabı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 396-406.

Yüksel, M. Ş., 2010, “Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, **Journal of Turkish Studies**, C. 5, S. 3, s. 2027-2058.

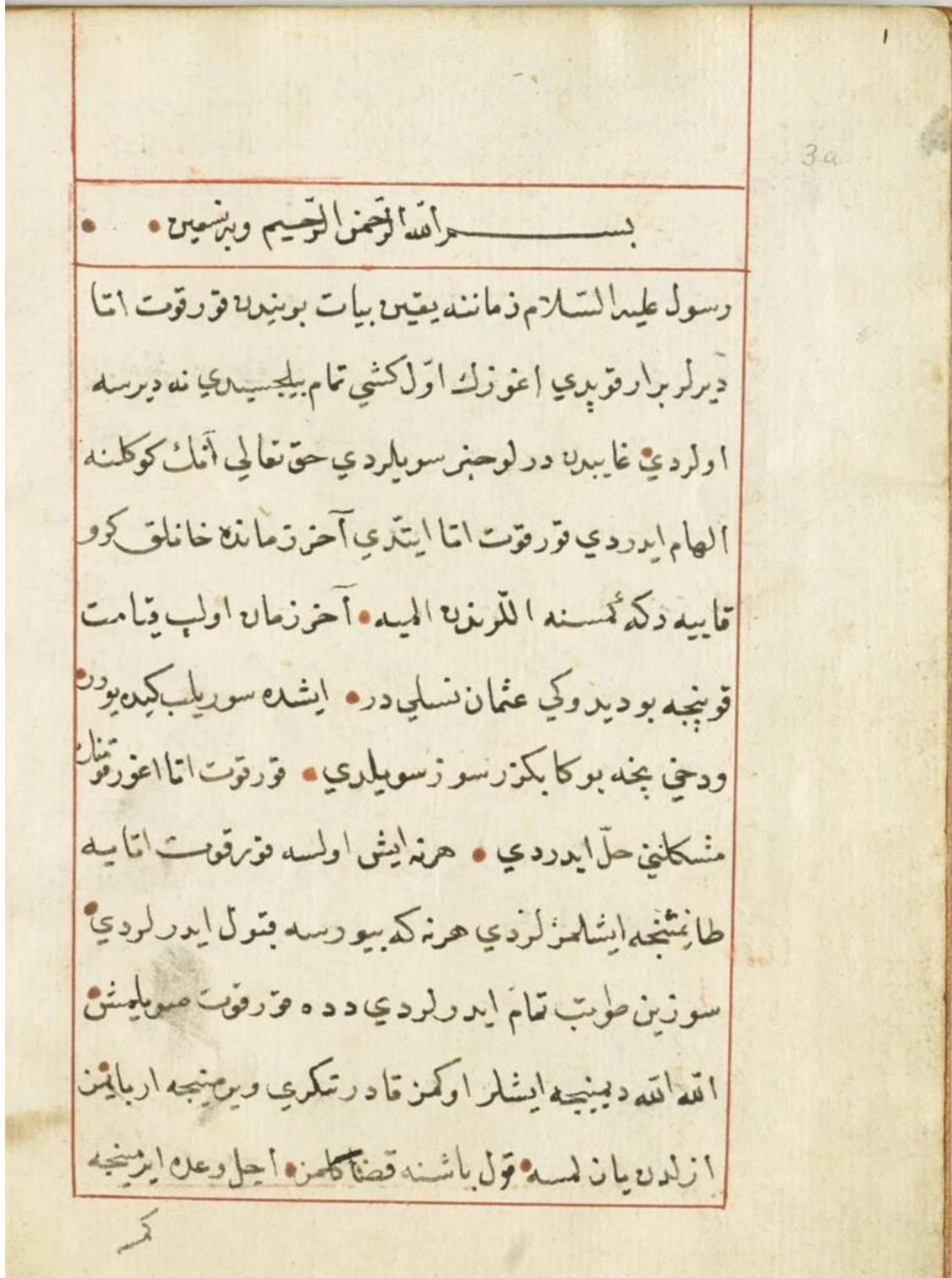
Zeynaloğlu, C., (1992), **Müxtəsər Azərbaycan Tarixi**, Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.

EKLER

Dede Korkut Coğrafyası (Harita ve Yer Adları: M. Fahrettin Kırzioğlu)

Görsel 1. Fahrettin Kırzioğlu'ya göre Dede Korkut Destanındaki Oğuz Eli Coğrafyası Haritası.

Görsel 3. Destanın Dresden nüshasının ilk sayfası.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı taife-i Oğuzan, s.1.

۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰
 حَکَايَتِ اَغُوْزِ نَامَدِ رُفْضَانِ بَکْ وَ عَیْرِ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰
 مَضَرِ رُفْضَانِ مَانِدِ بَیْنِ بَیَاتِ بُوْیْدَنِ قُوْرُقُوْزِ اَدْلُوْیْرَارِ قُوْمَیْدِ اَغُوْزِ کِه اِجْنَدِ تَمَامِ
 وَ لَا بَیْ طَاوِیْرِ اَوَلِیْدِ اِلْهَامِ رَیَا نِیْلِ نَچِه سُوْزِ لَرِ سُوْیْلَدِی بَرِکُوْنِ قُوْرُقُوْزِ اَنَا اَیْدِی اَخِرِ مَانِ
 کَرُوْخَانِیْقِ قَا بَیْه دَکِه کَیْمَه اَلْیَزْدَنِ اَلْمِیَّ قِیَاْمَتِ قُوْیَا اَخِرِ مَانِ اَوَلِیْدِ دِی اَمِیْدِی بُوْیْدِ
 کِی عَمَّانِ نَسِیْدِ رَیْشَه سُوْیْلُوْی کَیْمَتِ بُوْیْرُوْی دِی نَچِه بُوْکِه بَکَرِ سُوْزِ لَرِ سُوْیْلَدِی قُوْرُقُوْزِ
 اَنَا اَغُوْزِ قُوْمَنْدِ مَنَکَلِیْنِ حَلِ اِدِرِی هَرَه اِیْنِ اَوَلِیْدِ اَکَا طَا نِیْمَیْجِه اِیْنِ لَرِ اَیْدِی نَکَمِ اَوَلِ
 بُوْیْرُوْی قُوْی اَیْدِی لَرِی بَرِکُوْنِ دَدِ قُوْرُقُوْزِ جُوْشَه مَلُوْی اَغُوْزِ بَکَرِی اِجْنَدِ صَوْیْ
 لَیْنِ اَنَلَرِ بَیْصَمَتِ بُوْیْرُیْدَنِ سُوْیْلَیْنِ کُوْرُیْمِ اَمِیْدِی خَاوُمِ نَدِیْمِیْنِ اَللّٰهَ دِیْنِیْجِه اِیْنَلَرِ
 اَوَکَا نَ قَا دِرِ تَکَرِی وِیْرِیْمِیْجِه اَز بَا یَمَزَا وِلْدَنِ بَا رِیْسَه قُوْل بَا شِنَه قَن کَا لَرِ اَجَلِ وَعَدِ اِیْرِیْمِیْجِه
 کَیْمَه اَوَلِیْدِ اَوَلِیْنِ اَدَمِ دِرِیْلَرِ وِجْهَانِ جَانِ قِیَاْمَتِ اَوَلِیْمَیْجِه بَرِکُوْکَا لَرِ بَرِکِیْنُوْکِه قَن طَاعِ بُوْمِ
 رِیْیْمِیْجِه مَالِ اَوَلِیْدِ یَزْدُوْرُ رَطَبِ اَیْدِی بَیْیَیْنِیْدَنِ اَرِیْوَعِیْنِ خَاوُمِ بَیْیَه تَا لَرِ اَوَلِیْشُوْیْرِ
 صُوْلُوْطَا نَ دَکِیْزِ طُوْلَرِ تَکَلِیْرِ اَیْلَیْیَزِ تَکَرِی سُوْمَرِ کُوْکَا لَرِ بُوْجَه دُوْشِ اَرِیْه دُوْلَتِ دُوْرِ
 مَزِ یَا دَا وَاغَلِیْ صَقَلُوْیْ اَوَاغُلِیْ اَوَلِیْنِ بُوْیُوْیْنَه مَالُوْرِ کِیْدِرِی کُوْرُیْمِ دِیْمِیْرِ سُوْلِ دِیْجُوْه

Görsel 4. Destanın Vatikan nüshasının ilk sayfası.¹⁸¹

¹⁸¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*.

BOZ - OKLAR						
BOYUN ADI		ANLAMI		ET KISMI	ONKUNU	DAMĞASI
Kayı,		Mukem.		Sağ karı yağrın	Sâhin	1
Bayat,		Devletli ve nimeti bol.		" "	"	2
Alkaravlı,		Nereye varsa başarı gösterir. ⁴⁸		" "	"	3
Kara-İvli,		Kara otağlı.		" "	"	4
Yazır,		Çok ülkeye hakim.		Aşığlı	Kartal	5
Döğer,		Toplanmak için.		"	"	6
Dodurğa,		Ülke almak ve hanlık yapmak		"	"	7
Yaparlı,		 ⁴⁹		"	"	8
Aysar,		Çevik ve vahşi hayvan avına hevesti.		Sağ Umaca	Tavşancıl	9
Kızık,		Kuvvetli, yasakda ciddi.		"	"	10
Beg-Dili,		Büyüklük gibi aziz.		"	"	11
Kar-kin,		Çok ve doğuran as.		"	"	12

Görsel 5. Reşideddin'e göre Oğuz boyları-Boz Oklar Kolu.¹⁸²

¹⁸² Sümer, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları.

ÜÇ - OKLAR						
DENİZ-HAN OĞULLARI		DAĞ-HAN OĞULLARI		GÖK-HAN OĞULLARI		
Bayındır,	بايندر	Daima nimetle dolu olan yer.	Sol kare yağın	Sunkur	س	13
Bacene,	باينه	İyi çalışır gayret gösterir.	" "	"	س	14
Çavuldur,	چاولدر	Şerefli, ünnü yağın.	" "	"	س	15
Çebni,	چبني	Nerede yağ görürse hemen savadır.	" "	"	س	16
Salur,	سالور	Nereye varsa kılıç ve comagı iş görür.	Uçayla	Uc	س	17
Eymür,	ايمور	Son derece iyi ve zengin.	"	"	س	18
Ala-Yuntlu,	الايونتلو	Hayvanları iyi.	"	"	س	19
Üregir,	اورگر	Daima iyi iş ve düzen kurucu.	"	"	س	20
Yigdir,	يگدير	İyilik, büyüklük, yiğitlik.	Aşığlı	Çakır	س	21
Bügdüz,	بگدز	Herkesle tevazu gösterir ve hizmet eder.	"	"	س	22
Yıva,	يوا	Derecesi hepsinden üstün.	"	"	س	23
Kınık,	کينک	Nerede olsa azizdir.	"	"	س	24

Görsel 6. Reşideddin'e göre Oğuz boyları-Üç Ok Kolu.¹⁸³

¹⁸³ Sümer, Oğuzlar (Türmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları.

ÖZET

Aliyeva, Aygün, Dede Korkut Destanı Örneğinde Eski Türklerde Din, Toplum ve Kadın, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İhsan Toker, 165 s.

Türk tarihini ve kültürünü, onun sahip olduğu değerleri yansıtan destanlardan bir de Kitab-ı Dede Korkut destanıdır. Destan birbirinden bağımsız konuya sahip, olayların birbirinden müstakil bir şekilde meydana geldiği ve geliştiği on iki hikayeden müteşekkildir.

Bu çalışma giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıklarından söz edilmektedir. Birinci bölümde Dede Korkut Destanı ve eski Türk topluluklarından olan Sakalar hakkında malumatlara ve Hunlar, Göktürkler, Oğuzların tarihi ile ilgili özet niteliğinde bilgilere de yer verilmekte ve destanın coğrafyası konusuna değinilmektedir. İkinci bölümde ise destanda yer alan hikayelerden örnekler verilerek Türklerin dini inançları, ritüelleri, gelenekleri, toplum yapıları, değerleri, toplumda mevcut olan kadın algısı, Şamanizm ve Tengricilik hakkında bilgiler sunulmakta ve aynı zamanda destanda mevcut olan İslami unsurlardan bahsedilmektedir.

Çalışmada biri Dresden diğeri Vatikan olmakla iki nüshası bulunan Kitab-ı Dede Korkut destanının Dresden nüshasında bulunan hikayeler esas alınmış ve dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Azerbaycan'da destanın metni üzerine yapılan çalışmalardan Hamit Araslı ve Şamil Cemşidov'un, Türk araştırmacılarından ise Orhan Şaik Gökyay ve Muharrem Ergin'in Dede Korkut Hikayelerindeki metinlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Oğuz, Türkler, kadın, toplumsal yapı, din.

ABSTRACT

Aliyeva, Aygün, Religion, Society and Woman in Ancient Turks in the Example of Dede Korkut Epic, Thesis of Master, Supervisor: Prof. Dr. İhsan Toker, 165 p.

Dede Korkut is one of the epics that reflects Turkish people's history, culture and values. The epic is made up of twelve stories with independent subjects, where events are created and developed independently.

This study consists of introduction and two main parts. In the introduction part, the subject, purpose, importance, method, scope and limitations of the study are mentioned. In the first part, information about Dede Korkut Epic and Sakas from the old Turkish communities and summary information about the history of Huns, Gokturks, Oghuz Turks are also given and the subject of geography of the epic is mentioned. In the second chapter, examples are given about the religious beliefs, rituals, traditions, social structures, values, the perception of women in the society, Shamanism and Tengricism by giving examples from the stories in the epic, and also the Islamic elements present in the epic are presented.

In the study, the stories of the Dede Korkut epic, which has two manuscripts, one of which is Dresden and the another one is the Vatican, are based on and the qualitative research method was used. The text of Dede Korkut Stories of Hamit Araslı and Şamil Cemşidov and Orhan Şaik Gökyay and Muharrem Ergin from Turkish researchers were benefited from the works on the text of the epic in Azerbaijan.

Key Words: *Dede Korkut, Oghuz, Turks, woman, social structure, religion.*